

Харківський
економіко-правовий університет

2006/1(4)

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

**ПРАВО
ЕКОНОМІКА
ГУМАНІТАРИСТИКА**

Харків

2006

**«Наукові записки
Харківського економіко-правового університету»
№ 1 (4), жовтень 2006 р.**

Науковий журнал.

Виходить двічі на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 9141 від 08.09.2004.

Голова редакційної колегії: Кривуля Олександр Михайлович – доктор філософських наук, професор.

Редакційна колегія:

Л.М. Давиденко, доктор юридичних наук, професор, Академія прокуратури Генеральної прокуратури України; *П.І. Орлов*, кандидат юридичних наук, професор, Харківський економіко-правовий університет; *М.В. Руденко*, доктор юридичних наук, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *М.В. Салтєвський*, доктор юридичних наук, Харківський економіко-правовий університет.

С.І. Архієреєв, доктор економічних наук, професор НТУ "ХПІ"; *О.Г. Дейника*, доктор економічних наук, професор, Українська державна академія залізничного транспорту; *В.М. Мартиненко*, доктор державного управління, професор Харківського Регіонального Інституту Державного Управління філіалу Національної Академії Державного управління при Президентіві України.

С.М. Герасін, доктор технічних наук, Харківський національний університет радіоелектроніки; *Б.Н. Гульман*, доктор психологічних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти; *О.М. Кривуля*, доктор філософських наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *В.О. Тюріна*, доктор педагогічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ; *В.М. Хомяк*, доктор технічних наук, професор, Академія цивільного захисту України; *С.В. Яковлев*, доктор математичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку вченою радою ХЕПУ
Протокол № 8 від 04.10.2006

© ХЕПУ, 2006

ЗМІСТ

ПРАВО

Давиденко Л.М., Давиденко М.Л.

Функції управління в сфері протидії злочинності: контроль та оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів.....5

Бражников Г.М.

Новый подход к понятию объекта контрабанды 11

Кузнiченко О.М.

Спрощені технології - один із напрямків підвищення стійкості функціонування об'єктів господарської діяльності в надзвичайних ситуаціях 26

Корж В.П.

Методика дослідчої перевірки первинної інформації про економічні злочини: завдання, межі та методи.....31

Півненко В.П.

Актуальні питання удосконалення процесуального статусу потерпілого на досудовому слідстві (за проектом КПК)42

Суржан Д.А.

Загальна характеристика фауністичного законодавства України 49

Дяченко В.І.

Актуальні проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в національне законодавство України...57

Мілованов С.Б.

Кримінологічне визначення властивостей насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин..... 69

ЕКОНОМІКА

Лелюк Ю.М., Тимченко І.Є.

Вплив великих хвиль на сучасний розвиток вітчизняної економіки та на рівень ефективності економічної політики ..77

Бочарников А.П., Столярова А.Р.

Бухгалтерский и налоговый методы учета операций по
строительным контрактам: содержание и особенности83

Духов В.С., Тимченко І.С.

Економічний терор як явище сучасного господарського життя
суспільства.....89

Ступницкий А.В.

Использование системы относительных статистических
показателей в финансовом анализе98

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Чорновол-Ткаченко Р.І.

Формування іміджу закладу освіти як певна система
стратегічних дій 104

Зверева О.Г.

Сучасний кінодискурс: специфіка та особливості
категоріального потенціалу..... 111

Петров О.О.

Інформаційне суспільство та його вплив на процес розвитку
особистості 116

Абашик В.О.

Норми та цінності у взаєморозумінні між Східною та
Західною Європою: міжнародний досвід 121

Абашик В.О.

Проблема віри та знання у німецькій класичній філософії... 125

ПРАВО

УДК 343.9.01

Давиденко Л.М.,

доктор юридичних наук, професор,
Академія прокуратури Генеральної
прокуратури України

Давиденко М.Л.,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

Функції управління в сфері протидії злочинності: контроль та оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів

Важливими функціями управління в сфері протидії злочинності є контроль та оцінка ефективності. Дані функції в процесі їх реалізації тісно взаємопов'язані, однак кожна з них має своє завдання. За допомогою першої забезпечується своєчасність виконання заходів запобігання злочинності. За допомогою другої – їх ефективність.

В теорії управління контроль трактується як система спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкту прийнятим владним рішенням (законом, планом, нормою, стандартом, правилом, наказом тощо); виявленням результатів впливу владного суб'єкта на підлеглий об'єкт, відхилень від вимог владних рішень, від прийнятих принципів організації та регулювання [1] [2].

Наведене визначення в повному обсязі прийнятне й для характеристики функції контролю за процесом боротьби зі злочинністю.

Контроль за станом протидії злочинності нерідко ототожнюється з перевіркою, однак перевірка є лише складовою частиною контролю. Для забезпечення контролю за станом боротьби зі злочинністю використовуються статистичні обліки правоохоронних органів про виконану роботу щодо запобігання злочинності, звіти керівників правоохоронних органів на засіданнях колегій та координаційних нарадах, інші форми.

Контроль як функцію управління у сфері протидії злочинності не потрібно ототожнювати з контролем як засобом запобігання злочинам. Об'єктом контрольно-профілактичної діяльності є звичай поведінка осіб, схильних до скоєння правопорушення. Наприклад, адміністративний контроль органів міліції за поведінкою осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, є ефективним засобом запобігання рецидивній злочинності. Об'єктом контролю як функцією управління є діяльність суб'єктів боротьби зі злочинністю та виконання ними заходів, передбачених планами й програмами боротьби зі злочинністю, а також заходи, періодичне та систематичне виконання яких покладається на суб'єкти боротьби зі злочинністю відповідно до чинного законодавства.

Ми також вважаємо, що контроль як функція управління боротьбою зі злочинністю відрізняється від контролю як засобу попередження злочинів за суб'єктами даної діяльності. В тій чи іншій формі контроль як засіб попередження злочинів може застосовуватись будь-яким суб'єктом профілактики. Владний контроль у сфері боротьби зі злочинністю застосовується лише особами, наділеними спеціальними повноваженнями в управлінні боротьби зі злочинністю.

Контроль за станом боротьби зі злочинністю повинен носити постійний характер. Це означає, що система протидії злочинності на всіх її рівнях повинна мати орган, в якому зосереджувалась би інформація про виконану роботу з питань боротьби зі злочинністю. Насамперед це підрозділи в центральних та обласних апаратах органів прокуратури, МВС та інших відомств, що здійснюють боротьбу зі злочинністю. Ці підрозділи забезпечують надходження точної, достатньо повної та динамічної інформації, яка характеризує основні показники роботи підлеглих органів з питань боротьби зі злочинністю. Разом з тим слід зазначити, що єдиного центру збору інформації про стан боротьби зі злочинністю в Україні нема. Епізодично цю функцію раніше виконував Координаційний комітет боротьби з корупцією та організованою злочинністю при Президенті України в зв'язку з підготовкою та проведенням координаційних нарад правоохоронних та інших державних органів боротьби зі злочинністю. У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція, щодо боротьби зі злочинністю, О.М. Літвача про реорганізацію названого органу в Координаційний комітет планування та координації контролю за злочинністю при Президенті або Кабінеті Міністрів України [3], та покладання на цей комітет функцій управління в сфері боротьби зі злочинністю.

Такі ж структури доречно створити й на регіональному рівні. Внаслідок цього, як вірно відмічалось в юридичній літературі, в Україні буде утворена централізована система управління в сфері протидії злочинності, важливою функцією якої є контроль за реалізацією заходів з питань запобігання злочинності [4].

Питання про створення системи контролю за реалізацією заходів у сфері протидії злочинності, з точки зору сучасності й повноти, є самостійною проблемою, що виходить за межі нашого дослідження.

Ми вважаємо, що найкращі плани та програми з питань протидії злочинності будуть залишатися папірцями, якщо не буде забезпечений контроль за їх виконанням.

Важливим фактором у справі управління в сфері протидії злочинності є категорія ефективності. Поняття «ефективність» з'явилося у сфері економіки та стало загальнонауковим. Воно відноситься до усіх галузей знань, однак в кожній з них має конкретний зміст.

У сфері боротьби зі злочинністю та запобігання злочинам категорія «ефективність» застосовується на всіх рівнях управління для досягнення різноманітних цілей. Ми підтримуємо точку зору тих дослідників, котрі у сфері протидії злочинності використовують поняття «ефективність» як основну категорію. Воно (поняття) в найбільш стислому, інтегрованому вияві відобразило, сконцентрувало соціальні вимоги до цілеспрямованості, стану, інтенсивності, дієвості цього процесу [5].

Перед тим як розглянути зміст поняття «ефективність» щодо протидії злочинності й охарактеризувати можливі аспекти його використання слід сказати кілька слів про розуміння ефективності в науковій літературі.

Ефективність, як вже було сказано є категорією економіки. В економіці визнається ефективною така діяльність, яка при найменших затратах приносить найбільший результат.

Разом з тим ефективність – категорія оціночна і в якості такої здатна відігравати важливу роль в управлінні різними видами соціальної діяльності, в тому числі у сфері боротьби зі злочинністю й запобіганням злочинам. За допомогою даного методу можна оцінювати не тільки діяльність того чи іншого суб'єкту протидії злочинності, що вже важливо само по собі, але й боротьбу зі злочинністю в цілому, як в масштабах всієї країни, так і в окремих регіонах. Однак для цього необхідно розробити методику вимірювання ефективності боротьби зі злочинністю, важливою складовою якої є

такі поняття як: «ефективність боротьби зі злочинністю», «критерії ефективності», «показники ефективності» та ін.

Термін «ефективність» походить від латинської «ефект» (effectus), тобто результат, наслідок яких-небудь дій, причин.

Ефективний – значить той, що дає ефект, але не будь-який, а задалегідь намічений, корисний, той, що призводить до потрібного результату. З цього ми визначаємо, що ефективність – це результат цілеспрямованого діяння[6].

Викладене дозволяє сказати, що ефективною у сфері боротьби зі злочинністю є така діяльність, яка приносить необхідний результат. На окремих ланках і напрямках боротьби зі злочинністю визначити ефективність такої діяльності не складно. Наприклад, якщо в районі (місті) протягом трьох місяців було вчинено сто злочинів й дев'яносто п'ять злочинів було розкрито, то ефективність роботи відповідних підрозділів складає 95%. В даному випадку критерієм вимірювання ефективності є цифра «сто», а як показник даної роботи буде цифра «дев'яносто п'ять».

В інших ланках і напрямках боротьби зі злочинністю визначити ефективність набагато складніше. Особливо, якщо мова йде про боротьбу зі злочинністю в широкому значенні. Проблемних питань тут кілька. Одне з них – це питання про те, що слід розуміти під «необхідний результат» у сфері боротьби зі злочинністю?

Необхідним або бажаним результатом у сфері боротьби зі злочинністю є за сутністю мета, яку ставлять перед собою держава й суспільство. За радянських часів такою метою були «ліквідація злочинності, знищення усіх причин, що її породжують» [7]. Внаслідок нереальності даного завдання кримінологічна наука давно від цього відмовилась.

Подальший розвиток теорії й практики боротьби зі злочинністю потребує того, щоб мета (завдання) боротьби зі злочинністю була сформульована. При цьому необхідно пам'ятати, що необґрунтовані, а тим більше безпідставні цілі призведуть до того, що практика боротьби зі злочинністю буде завжди оцінюватися зі знаком мінус не зважаючи на те, що об'єктивних підстав для цього не має.

Мета (завдання) боротьби зі злочинністю в державі (регіоні) повинна визначатись на підставі кримінологічного прогнозу терміном на 3-5 років. Якщо результати кримінологічного прогнозу свідчать про збільшення злочинності, то метою протидії злочинності повинне бути припинення її зростання. Якщо кримінологічний

прогноз вказує на те, що злочинність в перші 3-5 років буде стабільною, то метою боротьби буде зниження її рівня. Якщо за кримінологічним прогнозом злочинність в державі повинна знизитись, то метою може бути збільшення темпів такого зниження. Вважаємо, що в будь-якому випадку ставити завданням «підтримання» злочинності «на цивілізованому рівні» не коректно, тому що «цивілізованого» рівня злочинності в природі не існує.

Все викладене відноситься до формулювання загальної мети (завдання) у сфері боротьби зі злочинністю. Поряд із загальною метою у сфері боротьби зі злочинністю, в кожний момент на рівні держави, а також на місцях, об'єктивно існує «дерево цілей». Обумовлено це тим, що злочинність являє собою не масу однорідних діянь, а складну систему різних видів злочинів. Перші можуть мати тенденцію росту, другі – зниження, треті – знаходяться на одному рівні. Отже, цілі (завдання) боротьби зі злочинністю повинні формулюватися відповідно до кожного виду злочинів з урахуванням їх тенденцій.

Крім того, говорячи про розробку «дерева цілей» у сфері боротьби зі злочинністю, необхідно мати на увазі, що «дерево цілей» в якості «гілок» може мати не тільки окремі види злочинів, але й окремі фактори, криміногенна роль яких найбільш впливова, наприклад, пияцтво, наркоманія та ін.

Побудова «дерева цілей» - важлива, але не єдина умова для застосування категорії «ефективності» у сфері боротьби зі злочинністю. Для того, щоб дана категорія «працювала», необхідна система показників, які можна застосовувати для визначення обсягу досягнення певної мети (завдання) у сфері боротьби зі злочинністю. Ступінь досягнення загальної мети боротьби зі злочинністю – її зниження або припинення росту, можна визначати за коефіцієнтом злочинності й іншими показниками, що застосовуються для характеристики злочинності в цілому.

Про досягнення цілей боротьби зі злочинністю, в аспекті окремих видів, а також факторів, її детермінуючих, можуть свідчити показники, які їх характеризують.

Розробка цих показників – важливе завдання теорії та практики боротьби зі злочинністю.

Література

1. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом (Опыт системного исследования). – Изд. 2-е доп. – М.: 1973. – С. 240.

2. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: Теорія, досвід, шляхи удосконалення – Х: «Основа», 1996 – С. 135–139.
3. Ливак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) // Автореферат десерт. ... доктора юрид. наук. – Х.: 2002. – С. 20.
4. Литвинов О.М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні // Автореферат десерт. ... канд. юрид. наук. – Х.: 2002. – С. 11.
5. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов: 1980. – С. 8.
6. БСЭ. – 3-е изд. – 1978. – Т. 30. – С. 322, 324.
7. Теоретические основы предупреждения преступности. – М.: 1977. – С. 21.

УДК 341.355.22.

Бражников Г.М.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовно-правовых
дисциплин и административного права
ХЭПУ

Новый подход к понятию объекта контрабанды

Нарушение установленных законодательством правил ввоза и вывоза или только ввоза, или вывоза товаров и иных ценностей через государственную границу Украины, в зависимости от признаков этих предметов и способов их незаконного перемещения, при наличии других юридических признаков, образует, в одном случае, преступления, а в другом – нарушение таможенных правил в виде административных проступков. Это вытекает, как из действующего УК Украины 2001 г., так и ТК Украины 2002 г., принятого Верховной Радой Украины 11 июля 2002 г. и который должен был вступить в силу с 01 января 2003 г., но по Закону Украины от 24.12.2002 № 348-IV вступил в силу с 01.01.2004.

К числу преступлений, связанных с незаконным перемещением через государственную границу Украины товаров и иных ценностей относятся: "Торговля людьми или иная незаконная сделка с человеком" (ст. 149 УК); "Контрабанда" (ст. 201 УК); "Незаконный оборот дисков для лазерных систем считывания, матриц, оборудования и сырья для их производства" (ст. 203¹); "Незаконный ввоз на территорию Украины отходов и вторичного сырья" (ст. 268 УК); "Ввоз, изготовление или распространение товаров, которые пропагандируют культ насилия и жестокости" (ст. 300 УК); "Ввоз, изготовление и распространение порнографических предметов" (ст. 301 УК); "Контрабанда наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров" (ст. 305 УК); "Незаконная переправка лиц через государственную границу Украины" (ст. 332 УК); "Нарушение порядка осуществления международных передач товаров, которые подлежат государственному экспортному контролю" (ст. 333 УК).

Из перечисленных выше преступлений, объективная сторона которых выражается в незаконном ввозе или вывозе предметов через государственную границу Украины, в действующем УК содержится две нормы, в которых устанавливается ответственность за контрабанду. Это ст. 201 УК, имеющая название "Контрабанда",

а также ст. 305 УК "Контрабанда наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров", которая, как об этом сказано в п. 12 постановления № 8 Пленума Верховного Суда Украины от 03.06.2005 "О судебной практике по делам о контрабанде и нарушении таможенных правил", является специальным составом контрабанды.

Нарушениями таможенных правил перемещения товаров и иных ценностей через таможенную границу Украины, схожих по предмету и объективной стороне с контрабандой, являются таможенные правонарушения, предусмотренные в ст. ст. 351 и 352 ТК Украины 2002 г., где устанавливается административная ответственность, во-первых, за "Действия, направленные на перемещение товаров, транспортных средств через таможенную границу Украины помимо таможенного контроля" (ст. 351) и, во-вторых, за "Действия, направленные на перемещение товаров через таможенную границу Украины с сокрытием от таможенного контроля" (ст. 352), что влечет ответственность по этим статьям ТК Украины *при отсутствии признаков преступления*.

Нарушение таможенных правил в виде недекларирования товаров, транспортных средств, перемещаемых через таможенную границу Украины в пунктах пропуска на таможенной границе или в пунктах пропуска, размещенных на таможенной границе Украины там, где она совпадает с пределами специальных таможенных зон, а также на территории специальных таможенных зон, то есть незаявление по установленной форме точных сведений (наличие, наименование либо название, количество и т.п.) о товарах, транспортных средствах, которые подлежат обязательному декларированию в случае перемещения через таможенную границу Украины, *наказуемо только по ст. 340 ТК 2002г.*

В соответствии с ч. 1 ст. 201 УК Украины контрабандой признаётся перемещение **товаров** через таможенную границу Украины помимо таможенного контроля или с сокрытием от таможенного контроля, совершённое в **крупных размерах**, а также незаконное перемещение: 1) **исторических и культурных ценностей**, 2) **ядовитых**, 3) **сильнодействующих**, 4) **радиоактивных** или 5) **взрывчатых веществ**, 6) **оружия** и 7) **боеприпасов** (кроме гладкоствольного охотничьего оружия и боевых припасов к нему), а равно контрабанда 8) **стратегически важных сырьевых товаров**, в отношении которых законодательством установлены соответствующие правила *вывоза* за пределы Украины. Причём, как это видно из текста ста-

ть УК, для признания действий виновного преступлением применительно к последним восьми видам **предметов**, в отличие от **товаров**, не требуется устанавливать их незаконного перемещения в крупных размерах, то есть сам факт перемещения этих предметов через таможенную границу Украины, в указанных в ст. 201 УК формах, образует оконченное преступление. Поэтому, установление их стоимостного размера не является обязательным условием привлечения к уголовной ответственности за контрабанду. Это же относится и к контрабанде наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров. В этом преступлении, как указывается в п.12 постановления ПВС Украины от 03.06.2005 № 8, размер предмета контрабанды учитывается при квалификации содеянного по ч. 1, ч. 2 или по ч. 3 ст. 305 УК в зависимости от количества находящихся в незаконном обороте наркотических средств или психотропных веществ в граммах. Таким образом, в названных выше двух составах контрабанды много общего. Во-первых, в ст. 201 УК предметы преступления в виде ядовитых, сильнодействующих, радиоактивных или взрывчатых веществ, оружия и боеприпасов так же, как и все предметы, названные в ст. 305 УК, ограничены в гражданском обороте. Во-вторых, для перемещения таких предметов через таможенную границу Украины, в отличие от товаров, установлены специальные правила. В-третьих, административной ответственности за нарушение таможенных правил, связанных с их незаконным перемещением через таможенную границу Украины в зависимости от стоимостных размеров таких предметов и веществ, не предусмотрено и возможна только уголовная ответственность. И, наконец, в этих составах преступлений одинаковые по форме объективная и субъективная стороны, нет отличий и в признаках субъектов преступлений. Однако, отличия в характере предметов, а отсюда и в объекте преступлений, обусловило отнесение состава контрабанды наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров в новом УК Украины в Раздел 13 Особенной части к преступлениям в сфере оборота этих средств и веществ, причиняющих вред здоровью населения.

Суть рассматриваемого основного состава контрабанды заключается в *незаконном*, с точки зрения ст. 201 УК, *перемещении товаров*, а также *иных ценностей*, названных в ст. 201 УК, *через таможенную границу Украины*.

Незаконность этого перемещения определяется тем, что оно

осуществляется помимо (вне) таможенного контроля или с сокрытием от таможенного контроля в пунктах пропуска на таможенной границе Украины или в других местах зоны таможенного контроля, через которые осуществляется железнодорожное, автомобильное, морское, речное, воздушное и иное сообщение. В ст. 305 УК, которая является специальным составом относительно преступления, предусмотренного в ст. 201 УК, также указывается, что контрабанда наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров – это их перемещение через таможенную границу Украины помимо таможенного контроля или с сокрытием от таможенного контроля.

Принимая во внимание, что ст. 100 ТК Украины 1991 г. "Контрабанда" в ред. Закона Украины от 17.05.2001 № 2415-III, где давалось определение контрабанды, не действует, а в новом ТК Украины 2002 г. отсутствует законодательное определение контрабанды и формулируется только понятие нарушения таможенных правил, а также, что ст. 209 КоАП Украины "Контрабанда" Законом Украины № 2415-III от 17.05.2001 исключена, следует, что контрабанда – это исключительно уголовно-правовое понятие. Поэтому, в настоящее время в соответствии *со ст.ст. 201 и 305 УК под контрабандой понимается перемещение товаров через таможенную границу Украины помимо таможенного контроля или с сокрытием от таможенного контроля, совершенное в крупных размерах, а равно такое же незаконное перемещение предметов и веществ, названных в этих статьях УК, независимо от их стоимостного размера.*

Научное определение контрабанды вытекает из действующего уголовного и таможенного законодательства, а также находит свое подтверждение в постановлении ПВС Украины от 03.06.2005 № 8, где в п.п. 1-11 говорится о контрабанде, предусмотренной в ст. 201 УК, а в п.п. 12 и 13 – о контрабанде, предусмотренной в ст. 305 УК, и мало чем отличается от понятия контрабанды в ст. 100 ТК Украины 1991 г. в ред. Закона Украины от 17.05.2001.

Поскольку анализируемая ст. 201 УК, заменившая с существенными изменениями ст. 70 УК 1960 г. в ред. от 17.05.2001, помещена в Разделе 7 Особенной части УК Украины "Преступления в сфере хозяйственной деятельности", то законодатель тем самым считает, что родовым объектом этих преступлений является хозяйственная (экономическая) деятельность в Украине, то есть совокуп-

ность общественных отношений, складывающихся в сфере экономической деятельности общества. Таковыми признаются общественные отношения по поводу производства, обмена, распределения и потребления материальных благ и услуг.

Следует заметить, что социально-политическая и уголовно-правовая оценка контрабанды на разных этапах развития нашего государства определялась по-разному. Так, в УК Украины 1922 и 1927 гг. нормы об ответственности за рассматриваемое преступление были размещены в главе Особенной части УК "Преступления против порядка управления". В УК Украины 1960 г. ответственность за контрабанду была установлена в главе Первой "Преступления против государства", разделе втором "Иные преступления против государства" Особенной части УК и это преступление относили к числу тех преступлений, которые посягали на основы государственного управления в сфере осуществления экономической деятельности – ст. 70 УК. Сюда же входили изготовление или сбыт поддельных денег или ценных бумаг (ст. 79 УК) и нарушение правил о валютных операциях (ст. 80 УК). Состав нарушения правил о валютных операциях ещё в прежнем УК Законом Украины от 14.09.2000 исключен и в новом УК также не предусмотрен. Незаконное совершение валютных операций на территории Украины в виде, например, купли-продажи иностранной валюты, если это не содержит признаков состава нарушения порядка занятия хозяйственной или банковской деятельностью (ст. 202 УК), влечёт наказание по ст. 162 КоАП Украины. Составы изготовления или сбыта поддельных денег, государственных ценных бумаг либо билетов государственной лотереи (ст. 199 УК) и контрабанда (ст. 201 УК) в новом УК включены в число преступлений в сфере хозяйственной деятельности и по признаку объекта оба эти посягательства внутри раздела преступлений в сфере хозяйственной деятельности относятся к преступлениям в сфере бюджетной, банковской и кредитной системы Украины. К этим видам хозяйственных преступлений, по мнению ученых кафедры уголовного права НЮА Украины им. Ярослава Мудрого, авторов учебника "Уголовное право Украины. Особенная часть", изданного в 2001 г., относятся также преступления, предусмотренные в ст. ст. 200, 204, 207, 208, 210, 211, 212, 215 и 216 УК.

Под непосредственным объектом контрабанды большинство авторов, занимающихся проблемой ответственности за эти преступления, называют установленный порядок внешнеэкономической дея-

тельности в части осуществления внешнеторговой деятельности, экономические интересы государства, его таможенную политику. Или общественные отношения, обеспечивающие интересы внешнеэкономической торговой деятельности. Или общественные отношения в сфере установленного государством порядка перемещения материальных ценностей, а также отдельных предметов и веществ, которые ограничены в свободном обороте, через таможенную границу Украины с целью защиты экономики, культуры, национальной безопасности. В постановлении ПВС Украины от 03.06.2005 № 8 "О судебной практике по делам о контрабанде и нарушении таможенных правил" также отмечается, что контрабанда посягает на установленный законодательством Украины порядок перемещения товаров через таможенную границу Украины, вследствие чего причиняется ущерб экономике государства, его культурному наследию, здоровью населения и общественной безопасности и способствует расширению теневого сектора экономики. При этом, под установленным порядком перемещения материальных ценностей понимают общий порядок (правила) перемещения через таможенную границу Украины товаров и специальный порядок в отношении стратегически важных сырьевых товаров, исторических и культурных ценностей, оружия, боеприпасов и других ценностей, названных в ч. 1 ст. 201 УК. Этими определениями, как правило, и ограничиваются, не раскрывая элементов охраняемого уголовным законом общественного отношения и не анализируя высказывания других авторов по поводу названия объекта контрабанды. Поэтому следует прислушаться к мнению других юристов, в том числе и О.Н. Омельчука в диссертации "Контрабанда по уголовному праву Украины". А именно, что специфическим признаком контрабанды является многогранность объекта: основным непосредственным объектом являются общественные отношения по внешнему и внутреннему товарообороту в Украине. Дополнительным обязательным объектом – общественные отношения по установленному порядку перемещения через таможенную границу Украины товаров, исторических и культурных ценностей и других предметов, названных в ч. 1 ст. 201 УК. Факультативными непосредственными объектами в зависимости от предмета контрабанды называются:

– охраняемые уголовным законом общественные отношения по уплате налогов, сборов других обязательных платежей государству при контрабанде товаров;

- культурное наследие – при контрабанде культурных и исторических ценностей;
- общественная безопасность – при контрабанде оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ;
- народное здоровье – при контрабанде ядовитых, сильнодействующих, радиоактивных или отравляющих веществ.

Как видно, в этой классификации объектов не указывается объект контрабанды стратегически важных сырьевых товаров, в отношении которых законодательством установлены соответствующие правила вывоза за пределы Украины, что является недостатком предложенной научной классификации объектов контрабанды. Вызывает возражение и точка зрения о том, что основным непосредственным объектом контрабанды являются, в том числе, и общественные отношения по внутреннему товарообороту в Украине. Тем не менее, следует согласиться с мнением юристов, которые в классификации объектов контрабанды выделяют основной непосредственный и дополнительные факультативные объекты. Например, с авторами соответствующего раздела учебника НЮА Украины имени Ярослава Мудрого "Уголовное право Украины. Особенная часть" под редакцией профессоров М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация, а также с Дудоровым А.А. и Хавронюком Н.И. – авторами комментария к ст. 201 УК в Научно – практическом комментарии УК Украины от 05 апреля 2002 г., изданного в 2002 г., и другими учеными.

В настоящее время вопрос о содержании общественных отношений, на которые посягает преступление, предусмотренное в ст. 201 УК, остается дискуссионным и требует своего дальнейшего и самостоятельного изучения. Тем не менее, следует заметить, что внешнеэкономическая деятельность, как вид хозяйственной деятельности, не является непосредственным объектом контрабанды, поскольку ответственность за нарушение порядка занятия хозяйственной деятельностью предусмотрено в УК Украины 2001 г. как самостоятельное преступление в Разделе VII Особенной части в ст. 202 УК "Нарушение порядка занятия хозяйственной и банковской деятельностью". Этот вывод вытекает из определения понятия "внешнеэкономическая деятельность", которое дается в ст. 1 "Определение терминов" Закона Украины от 16 апреля 1991 г. "О внешнеэкономической деятельности" и означает "деятельность субъекта хозяйственной деятельности Украины и иностранных субъектов хо-

зяйственной деятельности, построенная на взаимоотношениях между ними, имеющая место как на территории Украины, так и за её пределами". Поэтому, контрабанду правильно было бы рассматривать, как преступление против установленного порядка внешнеэкономической деятельности в части государственного регулирования внешнеторговой деятельности, связанной с ввозом и вывозом через таможенную границу товаров и иных ценностей. Это вытекает из действующего законодательства, так как в Украине сохраняется государственное регулирование экономики, которое распространяется, в том числе, и на внешнеэкономическую деятельность, где также устанавливается определенный порядок (правила) её осуществления.

Исходя из сущности контрабанды, как преступления в бюджетной сфере хозяйственной деятельности общества, следует согласиться с точкой зрения тех ученых, которые считают, что общественная опасность этого преступления в том, что оно причиняет существенный вред финансовой системе в части формирования бюджета от сбора таможенных платежей, так как государственное регулирование внешнеторговой деятельности предполагает регулирование операций по импорту и экспорту товаров различными методами, в том числе и путем установления импортных и экспортных таможенных пошлин. Контрабандное перемещение товаров нарушает этот порядок таможенного налогообложения, причиняя ущерб *бюджетной системе* как составной части (элементу) финансовой системы, под которой (бюджетной системой Украины) в специальной литературе понимается совокупность налогов, сборов и других обязательных платежей, взимаемых на территории Украины.

С внешней стороны это общественно опасное посягательство на бюджетную систему выражается в нарушении установленного в Таможенном кодексе, и поставленного под охрану в УК порядка перемещения через таможенную границу Украины товаров и иных ценностей, перечисленных в ч. 1 ст. 201 УК, которые в соответствии с таможенными правилами Украины подлежат обязательному таможенному оформлению и налогообложению, как условия прохождения таможенного контроля. Причем, это нарушение порядка перемещения через таможенную границу Украины товаров и иных ценностей образует признаки объективной стороны контрабанды, если внешне это нарушение установленного порядка перемещения

товаров и иных ценностей выражается или в форме перемещения предметов помимо таможенного контроля, или перемещения таких предметов преступления через таможенную границу Украины в пунктах пропуска на таможенной границе с сокрытием их от таможенного контроля. Поэтому, для правильного установления непосредственного объекта контрабанды, то есть незаконного с точки зрения ст. 201 УК перемещения через таможенную границу Украины товаров и иных ценностей, названных в ч. 1 ст. 201 УК, следует выяснить те общественные отношения, которые регулируются этими правилами, так как если эти правила (порядок) перемещения товаров или иных предметов контрабанды через таможенную границу Украины не нарушаются, то нет и состава рассматриваемого преступления, с чем, кстати, соглашаются все авторы, которые пишут о контрабанде.

Профессор Тацкий В.Я., доценты Киричко В.Н. и Перепелица А.И. – авторы соответствующего раздела учебника "Уголовное право Украины. Особенная часть", подготовленного на кафедре уголовного права НЮА Украины имени Ярослава Мудрого, непосредственным объектом данного преступления называют общественные отношения, обеспечивающие нормальный товарооборот через таможенную границу и внесение в бюджет пошлины и сборов, хотя никак это не аргументируют. К такому выводу мы приходим, анализируя таможенное законодательство, где устанавливаются правила перемещения товаров через таможенную границу Украины. Контрабандное перемещение товаров и иных ценностей, названных в ч. 1 ст. 201 УК, нарушая установленный порядок их перемещения через таможенную границу Украины, одновременно нарушает и установленный в Таможенном кодексе порядок их таможенного оформления и таможенного налогообложения. Этим причиняется существенный вред финансовым интересам государства в бюджетной сфере, поскольку незаконное перемещение предметов контрабанды сопровождается уклонением от уплаты обязательной таможенной пошлины, НДС и таможенного сбора. Причем, вред непосредственному объекту данного преступления в бюджетной сфере хозяйственной деятельности общества причиняется во всех случаях путем (способом) нарушения установленного порядка товарооборота через таможенную границу Украины, что неизбежно влечет за собой неуплату таможенных платежей и сборов за перемещаемые через таможенную границу Украины контрабандным спо-

собом предметы преступления. Поэтому, *непосредственным объектом контрабанды являются общественные отношения в сфере международного товарооборота, которые регулируются общими правилами, установленными в ТК, и предусматривают обязательное таможенное оформление перемещаемых через таможенную границу Украины товаров и иных ценностей, названных в части 1 ст. 201 УК, что обеспечивает их нормальный товарооборот через таможенную границу Украины с уплатой в бюджет таможенных пошлин и сборов.*

Такая трактовка непосредственного объекта состава контрабанды соответствует его родовому и видовому объекту, под которым мы называем сферу бюджетной, банковской и кредитной системы Украины. Это отвечает и сложившемуся мнению, что непосредственный объект должен лежать в плоскости родового объекта, т.е. тех же общественных отношений, что и родовой объект, относясь к нему, как часть к целому. При этом, сохраняя общее, он должен иметь все черты особенного, которые отличают его от других непосредственных объектов преступлений этой группы. Например, от преступления в виде умышленного уклонения от уплаты налогов, сборов, других обязательных платежей, предусмотренного в ст. 212 УК, которое также посягает на бюджетную сферу хозяйственной деятельности общества, контрабанда отличается по непосредственному объекту преступления, хотя ущерб объекту оба эти преступления (ст. 201 УК и ст. 212 УК) причиняют в виде упущенной выгоды вследствие неуплаты в бюджет установленных законом налогов и сборов. Отличия в объектах этих преступлений мы усматриваем в следующем.

При контрабанде непосредственным объектом преступления являются общественные отношения, обеспечивающие нормальный товарооборот через таможенную границу Украины с уплатой в бюджет таможенной пошлины и сборов.

При уклонении от уплаты налогов и сборов (ст. 212 УК) непосредственным объектом являются только общественные отношения в сфере установленного законодательством порядка налогообложения юридических и физических лиц, что обеспечивает поступление налогов, сборов и других обязательных платежей в доходную часть государственного и местного бюджетов, а также государственных целевых фондов, что может иметь место, в том числе, и при несоблюдении таможенных процедур в виде умышленного уклонения от внесения в бюджет таможенных пошлин и сборов за

перемещаемые через таможенную границу Украины контрабандным способом товары или иные ценности, названные в части 1 ст. 201 УК.

Таким образом, можно сделать вывод, что контрабанда, как преступление в бюджетной сфере хозяйственной деятельности общества, является специальным составом по отношению к преступлению, предусмотренному в ст. 212 УК, так как внешне, то есть с объективной стороны это преступление выражается в причинении вреда бюджетной системе только в случае контрабандного способа уклонения от таможенного налогообложения. То есть, в случае нарушения установленного таможенным законодательством и поставленного под охрану уголовного закона порядка международного товарооборота через таможенную границу Украины с обязательным внесением в бюджет таможенных пошлин и сборов.

Анализ содержания целей запретов и ограничений на ввоз и вывоз или только вывоз с территории Украины отдельных предметов и веществ, названных в ч. 1 ст. 201 УК, показывает, что непосредственный объект контрабанды таких предметов, в отличие от контрабанды товаров, имеет сложную природу и включает различные по своему содержанию виды общественных отношений. Важное положение среди охраняемых в ст. 201 УК ценностей, помимо сказанного выше, применительно к контрабанде обычных товаров, занимает государственное регулирование в сфере установления ограничений субъектам внешнеторговой деятельности на *вывоз* с территории Украины товаров, экспорт которых подлежит лицензированию. То есть, вывоз которых осуществляется не только с обязательным таможенным оформлением перемещаемых через таможенную границу Украины товаров, но еще и в особом порядке, а именно по лицензии. По мнению большинства юристов, занимающихся проблемой уголовно-правовой ответственности за контрабанду, такой особый порядок (специальные правила) вывоза за пределы страны отдельных видов товаров в установленных объемах и по лицензии относится к предметам контрабанды в виде *стратегически важных сырьевых товаров (СВСТ)* – продукции, перечень которой ежегодно устанавливается КМУ и утверждается высшим органом, осуществляющим государственное регулирование внешнеэкономической деятельностью. По Закону Украины "О внешнеэкономической деятельности" от 16.04.1991 с изменениями, внесенными Законами Украины на 07.02.2002, высшим органом, осуществляющим государственное регулирование такой деятельности, является Верховная Рада Украины, к компетенции которой в соот-

ветствии со ст. 9 Закона относится, в том числе, и "утверждение списков товаров, экспорт и импорт которых подлежит лицензированию или запрещается согласно статьям 16 и 17 настоящего Закона". В соответствии со ст. 16 этого Закона лицензирование и квотирование внешнеэкономических операций, то есть разрешение на экспорт (импорт) товара в течение определенного времени с определением его общего объема, который разрешено экспортировать с территории Украины (импортировать на территорию Украины) в течение установленного срока и который определяется в натуральных или стоимостных единицах, осуществляется государством с целью формирования рациональной структуры экспорта и импорта отдельных видов товаров и тем самым защиты внутреннего рынка, а также выполнения соответствующих международных соглашений и стимулирования прогрессивных изменений в экономике Украины.

Государственное регулирование ввоза и вывоза через таможенную границу Украины устанавливается и в отношении *исторических и культурных ценностей*, которые, как и СВСТ, в соответствии с ч. 1 ст. 201 УК признаются предметом контрабанды, находятся в свободном обороте внутри страны, но перемещаются через таможенную границу Украины по специальным правилам, которые установлены в Законе Украины от 21.09.1995 "О вывозе, ввозе и возвращении культурных ценностей".

И, наконец, государственное регулирование внешнеторговой деятельности в сфере экспорта и импорта *оружия и боеприпасов, взрывчатых, радиоактивных, сильнодействующих и ядовитых веществ*, которые также называются в ч. 1 ст. 201 УК, но в отличие от СВСТ и исторических и культурных ценностей ограничены в гражданском обороте, осуществляется путем предоставления субъектам – участникам внешнеэкономической деятельности специальных полномочий на их ввоз или вывоз, что предполагает особый порядок контроля в сфере их экспорта и импорта. Поэтому, указанные предметы и вещества, также как СВСТ и культурные ценности, перемещаются через таможенную границу Украины по специальным правилам.

В соответствии с Таможенным тарифом Украины (ТТУ) по состоянию на 24.02.2006 на предметы преступления, как в виде товаров, так и названных в части 1 ст. 201 УК, устанавливаются соответствующие импортные и экспортные пошлины. Отсюда, нарушения общего порядка (правил) перемещения товаров через таможенную границу Украины и нарушения специального порядка

ввоза и вывоза, или только вывоза, через таможенную границу Украины предметов, названных в ч. 1 ст. 201 УК, при совершении контрабанды одинаково причиняют ущерб бюджетной системе из-за неуплаты в бюджет обязательных импортных или экспортных таможенных пошлин и сборов. Сказанное выше, позволяет утверждать, что основным непосредственным объектом контрабанды, как преступления, предусмотренного в ст. 201 УК, являются охраняемые уголовным законом общественные отношения именно по **внешнему**, а не *внутреннему товарообороту*, которые обеспечивают нормальный товарооборот через таможенную границу Украины с уплатой в бюджет таможенных пошлин и сборов.

При контрабанде предметов, исчерпывающим образом названных в ч.1 ст. 201 УК, дополнительным обязательным объектом этого преступления являются общественные отношения, которые регулируются специальными правилами, устанавливающими особый порядок осуществления международного товарооборота изъятых из свободного обращения предметов (оружия и боеприпасов, за исключением гладкоствольного охотничьего оружия и боеприпасов к нему, взрывчатых, ядовитых, сильнодействующих и радиоактивных веществ), а также не изъятых из гражданского оборота, но ввоз и вывоз которых через таможенную границу Украины осуществляется в особом порядке (исторические и культурные ценности), или вывоз которых за пределы Украины ограничен определенными квотами и подлежит лицензированию (продукция, перечень которой ежегодно устанавливается КМУ и утверждается Верховной Радой Украины и которая в ст. 201 УК называется предметом контрабанды в виде стратегически важных сырьевых товаров).

Общественные отношения, охраняемые уголовным законом в указанной сфере международного товарооборота таких предметов, являются дополнительным обязательным непосредственным объектом контрабанды, так как входят в структуру родового объекта рассматриваемого преступления и им, наряду с основным непосредственным объектом, всегда причиняется ущерб в случаях совершения преступления, предусмотренного в ст. 201 УК.

Посягательство на эти общественные отношения путем нарушения установленного законодательством *специального порядка* перемещения через таможенную границу Украины, перечисленных в ч. 1 ст. 201 УК предметов, по сравнению с контрабандой обычных товаров, имеет повышенную общественную опасность,

поскольку такие предметы контрабанды сами по себе представляют определённую опасность (ядовитые, сильнодействующие, радиоактивные или взрывчатые вещества, оружие и боеприпасы), либо имеют важное экономическое значение для государства или историческую и культурную значимость для национальных интересов Украины (стратегически важные сырьевые товары, в отношении которых законодательством установлены соответствующие правила вывоза за пределы Украины – СВСТ, исторические и культурные ценности). Контрабандное перемещение указанных предметов значительно повышает степень общественной опасности совершенного преступления. Поэтому, в этих составах преступлений, учитывая характер незаконно перемещаемых через таможенную границу предметов, следует выделять наряду с основным и дополнительным обязательным объектом еще и факультативные непосредственные объекты, которыми являются:

- общественная безопасность – при контрабанде оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ;
- народное здоровье – при контрабанде ядовитых, сильнодействующих и радиоактивных веществ;
- экономическая безопасность - при контрабанде СВСТ;
- национальное культурное наследие Украины и общественные отношения в сфере международного сотрудничества в деле охраны культурного наследия всего человечества – при контрабанде исторических и культурных ценностей.

Подводя итог сказанному об объекте контрабанды, как преступления предусмотренного в ст. 201 УК, можно утверждать, что *основным непосредственным объектом этого преступления в бюджетной сфере хозяйственной деятельности общества* являются общественные отношения в сфере международного товарооборота, которые регулируются общими правилами и предусматривают обязательный таможенный контроль перемещаемых через таможенную границу Украины товаров и иных ценностей с уплатой в бюджет таможенных пошлин и сборов.

Дополнительным обязательным непосредственным объектом контрабанды являются общественные отношения в сфере международного товарооборота, которые регулируются специальными правилами и предусматривают наряду с таможенным контролем и уплатой в бюджет импортных и экспортных таможенных пошлин и

сборов ещё и особый порядок государственного регулирования международного товарооборота: 1) изъятых из свободного обращения предметов в виде оружия, боеприпасов, взрывчатых, отравляющих и радиоактивных веществ; 2) не изъятых из гражданского оборота, но ввоз и вывоз которых через таможенную границу осуществляется в особом порядке – предметов контрабанды, которые по Закону Украины от 21.09.1999 "О вывозе, ввозе и возвращении культурных ценностей" относятся к национальному культурному наследию Украины; 3) ограниченных в экспорте товаров в виде СВСТ – продукции, вывоз которой за пределы Украины подлежит квотированию и лицензированию.

Дополнительными факультативными объектами контрабанды в случаях перемещения через таможенную границу Украины помимо таможенного контроля или с сокрытием от него, изъятых из свободного обращения оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ, является общественная безопасность, а при контрабанде ядовитых, сильнодействующих и радиоактивных веществ – народное здоровье. Контрабандный вывоз за пределы Украины СВСТ дополнительно причиняет ущерб экономической безопасности страны, а контрабандное перемещение через таможенную границу Украины исторических и культурных ценностей дополнительно причиняет ущерб общественным отношениям в сфере охраны национального культурного наследия Украины и международного сотрудничества в этом.

Выяснение родового и непосредственного объектов преступления, предусмотренного в ст. 201 УК, свидетельствует о большом значении *предмета* контрабанды, юридический анализ которого основывается на объекте этого преступления, но является самостоятельным научным исследованием рассматриваемого состава преступления.

УДК 658.5:[614.8+351.862.216]

Кузнiченко О.М.,

кандидат технічних наук, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права ХЕПУ

**Спрощені технології - один із напрямків підвищення
стійкості функціонування об'єктів господарської діяльності
в надзвичайних ситуаціях**

Фізико-географічні умови території України, насиченість її хімічно-, вибухо-, пожежа-небезпечними об'єктами та об'єктами ядерної енергетики, наявність Дніпровського та інших каскадів гідроспоруд сейсмонебезпечних зон створюють передумови для виникнення практично всіх видів надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Велику потенційну небезпеку являють собою аварії та катастрофи на радіаційно-небезпечних об'єктах та об'єктах, які зберігають і використовують у виробництві сильнодіючі отруйні речовини, нафтосховищах, нафтопереробних заводах, газосховищах, які можуть стати об'єктами вибухів та великих пожеж.

Найбільш ефективний засіб зменшення шкоди та збитків, яких зазнають суспільство, держава і кожна окрема людина в результаті надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, запобігати їх виникненню, а в разі виникнення вживати заходи, адекватні ситуації, що склалася.

Значені функції запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру в нашій країні виконує єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру. Вона затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1198.

Єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру (ЄДСЗР) включає в себе центральні та місцеві органи виконавчої влади, виконавчі органи рад, державні підприємства, установи та організації з відповідними силами і засобами, які здійснюють нагляд за забезпеченням техногенної та природної безпеки, організують проведення роботи із запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного походження і реагування, у разі їх виникнення, з метою захисту населення і довкілля, зменшення матеріальних втрат.

В переліку завдань ЄДСЗР (їх всього 16) особливу увагу звертають на себе два завдання науково-технічного спрямування, це:

– виконання цільових і науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям, забезпечення сталого функціонування підприємств, установ та організацій, зменшення можливих матеріальних втрат;

– прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах.

Під сталим функціонуванням підприємств розуміється стійкість їх роботи в надзвичайних ситуаціях. В нашій країні під стійкістю роботи об'єктів господарської діяльності (ОГД) розуміють їх спроможність протистояти руйнівному впливу аварій, стихійного лиха та випускати продукцію в запланованому обсязі та номенклатурі, а при отриманні руйнувань або порушень зв'язків з кооперації та поставок відновлювати виробництво у мінімальні терміни.

Розроблення заходів, що перешкоджають виникненню аварій на виробництві і спрямованих на ефективне усунення їх наслідків, якщо вони відбулися, було актуальною технічною та організаційною проблемою з того часу, як виникло промислове виробництво. Першою частиною цієї проблеми, тобто прогнозуванню і запобіганню виникнення аварій, розробленню безпечних технологій, безаварійній зупинці виробництва і суміжним питанням, присвячена обширна література, тоді як другій частині створенню ефективних систем з ліквідації наслідків аварій, відбудуванню виробництв при руйнації в надзвичайних ситуаціях уваги приділялося набагато менше, як в теорії, так і на практиці.

Виходячи з того факту, що в надзвичайних ситуаціях будуть дуже обмежені трудові; матеріально-технічні та фінансові ресурси, які виділяються на ліквідацію їх наслідків, гостро порушується питання про вибір та розробку ефективних способів організації відновлювальних робіт на зруйнованих виробництвах, які б дозволили налагодити випуск продукції в найкоротший термін і з мінімальними затратами.

Наявні наукові та технічні рішення окремих задач не охоплюють проблему відбудови ОГД в надзвичайних ситуаціях з урахуванням діючих чинників та галузеві специфіки. В теорії проектування, організації нового будівництва та реконструкції ОГД також не знайшли відображення питання, пов'язані з відбудовою і відновленням їх роботи в надзвичайних ситуаціях. Дослідження, які проведені автором

показали, що суттєве зниження вартості відбудовних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на ОГД може бути досягнуто завдяки організації випуску продукції на виробництві з використанням спрощених технологічних схем.

Під спрощеними технологічними схемами розуміються такі схеми, які дозволяють в найкоротший термін при обмежених матеріальних, фінансових та людських ресурсах організувати та відновити випуск продукції на зруйнованих в надзвичайних ситуаціях ОГД, з виключенням з технологічного процесу частини стадій та відділень і з використанням при цьому мінімального переліку технологічного обладнання.

Іншими словами, відновлення роботоспроможності виробництва ОГД можливо здійснити без ряду не дуже важливих основних та допоміжних стадій та відділень, тобто скомпонувати технологічну схему виробництва з обладнання та комунікацій, які уціліли в надзвичайній ситуації. При цьому між уцілілими та відбудованими модулями виробництва заново розраховуються нові матеріальні, енергетичні, фінансові баланси та розробляються нові зв'язки по сировині.

Така відбудова зруйнованого в надзвичайній ситуації виробництва відрізняється суттєво від простої реконструкції і цим відновлювальним роботам було надане автором особливе визначення спеціальна реконструкція. тобто це відбудова та відновлення виробництва ОГД в надзвичайній ситуації з використанням спрощених технологічних схем (СТС).

Виходячи з визначення стійкості роботи ОГД в надзвичайних ситуаціях можна сказати наступне, що стійкість функціонування ОГД залежить не тільки від механічної та фізичної міцності будівель, споруд та обладнання, але й від підготовленості цих підприємств до проведення відбудовних та відновлювальних робіт за СТС, тобто здійснення спеціальної реконструкції (СР).

Указані обставини відділяють проектування підприємства, що відбудовується після аварії, від стандартного проектування, а також відрізняється управління СР після аварії від управління стандартним будівництвом.

В такій ситуації керувати проведенням СР, покладаючись лише на досвід і здоровий глузд, неможливо, оскільки для ефективного управління відновлювальними роботами доводиться розв'язувати складні оптимізаційні задачі. Для їх розв'язання необхідне істотне використання ПК, та мати необхідну базу даних, математичне та про-

грамне забезпечення. Приведемо перелік найлеобхідніших задач з управління СР при виконанні відбудовних та відновлювальних робіт на ОГД.

Оптимальне перекриття потоків у пошкоджених після аварій мережах (вода, пара, сировина, електричний струм і т. ін). Для локалізації наслідків аварії треба якнайшвидше перекрити ці мережі, щоб не виникли вторинні чинники ураження (вибухи, пожежі, затоплення.)

Визначення переліку будівель та споруд, обладнання, сировинних та енергетичних мереж, які уцілили під час надзвичайної ситуації і будуть задіяні при компонуванні СТС для проведення СР.

Розробка проектної документації на проведення СР. Вона проводиться в декілька етапів, щоб після завершення кожного етапу підприємство могло виробляти продукцію спочатку однієї якості, та в одному обсязі, потім іншої якості і в іншому обсязі і так до завершення повної реконструкції з переводом виробництва у звичайний режим.

Для проведення СР на зруйнованому ОГД необхідно заздалегідь напрацювати бібліотеку СТС. Після аварії, коли стануть відомі руйнування будівель, споруд, обладнання, транспортних та енергетичних мереж, треба буде тільки вибрати із бібліотеки СТС таку спрощену схему, яка б оптимально прив'язувалася до уцілених частин виробництва і забезпечувала випуск продукції на ОГД.

Дослідження в галузі стійкості ОГД в надзвичайних ситуаціях показують, що найкраща динаміка зниження вартості СР можлива для південних підприємств України, де можна відновити функціонування виробництв після такого діяння, без будівель та споруд, що також суттєво знижує затрати на відбудовні та відновлювальні роботи.

Таким чином ефективне управління ліквідацією наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха на ОГД неможливе без розв'язання цих складних завдань стосовно спеціальної реконструкції, тобто проведення відбудовних та відновлювальних робіт з застосуванням спрощених технологій виробництва.

Література

1. Желібо Е.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. - Київ: Каривела, 2001. - 320 с.
2. Депутат О.П., Коваленко І.В., Мужик І.С. Цивільна оборона: Навчальний посібник. - Львів: Афіша, 2000. - 336 с.

3. Оцінка радіаційної та хімічної обстановки в зоні аварії на об'єктах народного господарства та транспорті: Навчальний посібник з дисципліни "Безпека життєдіяльності" / Укладач: Кузніченко О.М. - Харків: ХЕПУ, 2005.-28 с.
4. Положення "Про єдину державну систему запобігання та реагування на НС техногенного та природного характеру". Постанова КМУ № 1198 від 03.08.1998 р.-К.: 1998.
5. Про концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. Указ Президента № 284/99. - К.: 1999.
6. Додаток до журналу "Надзвичайна ситуація". - 2001. - № 2

УДК 343.98.063

Корж В.П.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та адміністративного права
ХЕПУ**Методика дослідчої перевірки первинної інформації
про економічні злочини: завдання, межі та методи**

Висока латентність організованої злочинної діяльності і конспіративність її суб'єктів, що функціонують в структурі підприємств, організацій, відомств ускладнюють виявлення, розкриття і розслідування економічних злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами. Своєчасність виявлення ознак вказаних злочинів і суб'єктного складу в стадії порушення кримінальної справи сприяє його розкриттю, викриванню всіх учасників організованої злочинної групи, злочинної організації та об'єктивності, всебічності розслідування .

У криміналістиці проблема розробки методики дослідчої перевірки криміналістично значущої інформації про злочин не досліджувалася. Деякі учені вважають, що криміналістичні засоби, прийоми і методи, призначені для розкриття, розслідування та запобігання злочинів, використовуються тільки для вирішення завдань слідства. Дана точка зору не безперечна. Як показує практика, первинна інформація про ознаки злочину не завжди містить достатні дані, необхідні для прийняття рішення про порушення кримінальної справи (виключення насильницькі злочини). Тому, в більшості випадків первину інформацією про злочин доцільно перевіряти. Необхідність проведення такої перевірки виникає у зв'язку з неповнотою в ній даних про ознаки злочину або сумнівом в її достовірності.

Дослідча перевірка включає: одержання, збір додаткової інформації, її накопичення, аналіз і оцінку. Особливістю дослідчої перевірки інформації про злочини, зокрема, які досліджуються, є те, що її методика формується на базі даних криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика економічних злочинів, скоєних організованою злочинною групою, включає не тільки інформацію про вказаний злочин, одержану в стадії досудового слідства, але й інформацію, одержану до порушення кримінальної справи, тобто в процесі проведення дослідчої перевірки. Ця інформація включає дані про

ознаки, як економічного злочину, так й ознаки організованої злочинної групи, способів організованої злочинної діяльності.

При проведенні дослідчої перевірки слідчий не збирає вичерпну інформацію про всі факти економічного злочину і суб'єктний склад, а виявляє лише дані, які вказують на ознаки конкретного економічного злочину, ознаки організованої злочинної групи, яких повинно бути достатньо для вирішення питання про порушення кримінальної справи. В процесі розслідування, крім ознак конкретного економічного злочину, на підставі яких була порушена кримінальна справа, в завдання слідчого може входити пошук ознак організованої групи, її злочинної діяльності, інших обставин, що мають значення для справи.

Дослідча (попередня або первинна) перевірка первинної інформації про злочин, проводиться відповідно до ст. 97 КПК України, і тому відноситься до кримінально-процесуальної діяльності. У зв'язку з цим, як вказано в юридичній літературі, вона можлива лише за наявності певних умов, що створюють процесуальні підстави для її проведення.

Перша умова стосується юридичного характеру інформації, яка перевіряється. У кримінально-процесуальному законі вказаний вичерпний перелік приводів для порушення кримінальної справи. Такими є не будь-які види повідомлень про злочини, а лише ті, які перераховані в ст. 94 КПК України. Вони виступають юридичними фактами, які мають процесуальне значення і породжують процесуальні права і обов'язки. В зв'язку з цим слід зазначити, що дослідчі (перевірні) дії (процесуальні), як і інші заходи (непроцесуальні) на даній стадії кримінального процесу, проводяться тоді, коли є привід для порушення кримінальної справи. Відповідно до п. 1 ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукові органи внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Державної податкової адміністрації України, Управління державної охорони України можуть перевіряти заяви і повідомлення про злочини шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності. Матеріали останньої можуть бути використані як приводи і підстави для порушення кримінальної справи.

Друга обов'язкова умова, що створює підстави для дослідчої перевірки, пов'язана з вимогами закону про те, що для порушення кримінальної справи необхідні достатні дані, які вказують на ознаки злочину. Дослідники проблеми ознак злочину до останніх відносять різні фактичні обставини.

Одним із важливих завдань, що вирішуються при проведенні дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин, скоєний організованою злочинною групою, є виявлення ознак вказаного виду злочину. Кримінально-процесуальний закон (ст. 4 КПК) зобов'язує прокурора, слідчого і орган дізнання в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу у кожному випадку виявлення ознак злочину.

У юридичній літературі виділяють кримінально-правові і криміналістичні ознаки злочину. Знання перших – необхідні для вирішення питання про порушення кримінальної справи, а останніх – для виявлення ознак злочину, з урахуванням дослідчої ситуації та визначення тактики перевірних дій.

Слідчий в стадії порушення кримінальної справи встановлює сукупність ознак складу злочину з таким ступенем їх конкретизації і з'ясування, що дає йому можливість зробити висновок про скоєння конкретного виду злочину. Ці ознаки повинні відноситися до всіх елементів складу злочину: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Необхідність проведення дослідчої перевірки як правило обумовлюється неповнотою інформації про ознаки об'єктивної сторони економічного злочину, але нерідко вона відноситься і до суб'єкту організованої групи. У криміналістичному аспекті ознаки будь-якого злочину – це певні зміни реальної дійсності, породжені діями або бездіяльністю злочинця, які вказують на можливість вчинення даного виду злочину.

Таким чином, можна констатувати, що коло обставин, які мають криміналістичні ознаки, значно ширше, ніж кримінально-правові. Щодо досліджуваного виду злочинів до нього відносяться фактичні дані, які вказують на можливість скоєння економічного злочину у сфері виробництва, зовнішньоекономічної, банківської, фінансової діяльності, тіншового виробництва на конкретній ділянці господарчої діяльності при проведенні фінансових операцій, укладенні зовнішньоекономічних контрактів тощо. Це можуть бути фактичні дані, пов'язані із специфікою функцій суб'єкта господарської діяльності, особливостями їх організаційно-правового статусу, характером господарських операцій, бухгалтерського обліку, а також кримінальною активністю членів організованої групи, її корупційних, міжрегіональних зв'язків.

Викладене свідчить про те, що криміналістичні ознаки економічного злочину – це фактичні дані, які вказують на можливість скоєння економічного злочину організованою групою, злочинною організацією,

спільністю. Вони різноманітні, але будь-які з них можуть бути пізнані, виявлені при проведенні оперативно-розшукових заходів, дослідчої перевірки і в процесі розслідування. Сукупність конкретних фактів і їх зв'язок дозволить слідчому надалі довести подію та склад економічного злочину та викрити його суб'єктний склад.

Виявлення ознак злочину вимагає від слідчого рішення іншої дуже важливої задачі - з'ясування достатності виявлених ознак для прийняття законного і обґрунтованого рішення за матеріалом дослідчої перевірки. Достатня підстава для порушення кримінальної справи включає два обов'язкові елементи: ознаки кримінально караного діяння; достатньо серйозні дані про те, що злочин дійсно був скоєний членами організованої злочинної групи.

Це означає, що за своїм характером дані, що містяться в первинних матеріалах, можуть бути визнані достатніми для порушення кримінальної справи, якщо вони містять ознаки певного економічного злочину. При цьому сукупність ознак повинна бути такою, щоб її можна було оцінити як достатню для порушення кримінальної справи. Неповнота інформації про ознаки злочину та сумнів щодо її достовірності вимагає збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення.

Таким чином, завдання дослідчої перевірки включає: 1) перевірку первинної інформації про злочин; 2) збір додаткової інформації; 3) її накопичення; 4) аналіз і оцінка одержаної інформації для встановлення достатності даних, що вказують на наявність ознак злочину. Вказане завдання обмежує межі дослідчої перевірки. Певне значення у виборі слідчим криміналістичних прийомів і методів, необхідних для виявлення ознак економічного злочину, способів його вчинення, а також для розкриття даного злочину має з'ясування характеру інформації, що поступила. Носіями інформації про економічний злочин можуть бути особи, які виявили сліди організованої злочинної діяльності, документи, які члени організованої злочинної групи використовували при підготовці до злочину, його вчиненні або приховуванні слідів.

Ознаки вказаних злочинів можуть бути виявлені в результаті проведення оперативно-розшукових заходів; ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, організації, установи, аудиторської перевірки, планової чи позапланової перевірки органами податкової міліції, іншими державними органами, що здійснюють контрольні функції; затримання на місці злочину одного з членів організованої злочинної групи; розгляду заяв та повідом-

лень громадян, службових осіб підприємств, організацій, суб'єктів підприємницької діяльності; розслідування слідчим, прокурором кримінальної справи про інші злочини.

На методи перевірки первинної інформації впливає джерело інформації. Якщо ознаки економічних злочинів, скоєних організованою злочинною групою, були виявлені в результаті проведення ревізії, то необхідно витребувати акти ревізії, відповідні документи, вивчити їх і планувати перевірку цих матеріалів.

Правильна організація перевірки даної інформації залежить від дослідчої ситуації, яка визначає обсяг, межі дослідчої перевірки і впливає на вибір криміналістичних засобів, прийомів і методів, спеціально призначених для вирішення завдань у стадії порушення кримінальної справи. На наш погляд, спірним представляється точка зору тих авторів, котрі вважають, що не потрібно проводити дослідчу перевірку інформації про злочин, ознаки якого були виявлені в результаті проведення оперативно-розшукової діяльності, або коли ОПГ не викликала сумнівів при виявленні конкретного злочину. Як показує слідча практика, реалізація оперативних матеріалів про скоєння економічного злочину організованою групою вимагає додаткової перевірки у зв'язку із поспішністю співробітників кримінальної міліції реалізувати вказані матеріали, або неповнотою проведення оперативних заходів. У теорії оперативно-розшукової діяльності під реалізацією розуміється комплекс оперативно-розшукових і легальних заходів, що забезпечує процесуальне використання зібраних оперативним шляхом даних для розкриття злочину і застосування до винних передбачених законом заходів. Слід зазначити, що в окремих регіонах України (Дніпропетровській, Донецькій областях) спільна робота слідчих і оперативних співробітників починається, як правило, до порушення кримінальної справи і триває протягом слідства. З урахуванням оперативної, дослідчої ситуації щодо досліджуваних злочинів, доцільно створювати слідчо-оперативні групи до порушення кримінальної справи. Попереднє ознайомлення слідчого з оперативною справою, постійне відстежування інформації, що надходить; визначення разом з оперативним співробітником часу та обсягу реалізації даної інформації, а також затримання членів організованої злочинної групи на місці злочину має певне значення для успішного проведення дослідчої перевірки і своєчасного прийняття процесуального рішення про порушення кримінальної справи.

Згідно з Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» оперативні працівники спеціальних підрозділів боротьби з організованою злочинністю виконують низку дій, направлених на вирішення конкретних оперативних, тактичних завдань. Зокрема, вони опитують громадян; збирають довідки; відбирають зразки для порівняльного дослідження предметів і документів; проводять спостереження і ототожнення особи, обстеження приміщень, будівель, транспортних засобів; здійснюють контроль за поштовими відправленнями, телеграфними і іншими повідомленнями; прослуховують телефонні переговори; знімають інформацію з технічних каналів зв'язку; здійснюють оперативне супроводження, контрольоване постачання, оперативний експеримент; одержують відповідну інформацію від керівників банків, кредитових, митних, фінансових і інших органів і відповідні документи про операції, внески, внутрішні і зовнішні економічні операції юридичних та фізичних осіб; доручають проведення перевірок, ревізій; одержують інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, утворених Верховною Радою України, Генеральною прокуратурою, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України; використовують нелегальних співробітників і спеціальні технічні засоби в боротьбі з організованою злочинністю: контролюють, фіксують і документують інші дії осіб, причетних до організованої злочинної діяльності; вживають заходи з забезпечення особистої безпеки і безпеки житла, майна співробітників спеціальних підрозділів з боротьби з організованою злочинністю, учасників кримінального судочинства, їх близьких родичів. Цей перелік – вичерпний. Змінити або доповнити його можливо тільки шляхом прийняття відповідних законів. Необхідно відзначити, що в оперативно-розшуковій діяльності практикується як правило проведення комплексу заходів, що дозволяють вивчати, виявляти, попереджувати, розкривати, нейтралізувати кримінальну діяльність організованих груп, злочинних організацій.

Прихований характер самої події економічного злочину, вчиненого у структурі легально діючого суб'єкта господарської діяльності, чи в комерційній структурі, спеціально створеної для злочинного бізнесу (зокрема, псевдофірм, псевдобанків), призводить до того, що організовані групи скоюють вказані злочини протягом тривалого періоду і не потрапляють в сферу кримінального пере-

слідкування. Своєчасне виявлення ознак економічних злочинів, виявлення ознак організованої злочинної діяльності і її суб'єктів вимагає умілого використання слідчим криміналістичних методів. Це значною мірою залежить від знання слідчим (оперативним працівником) елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів скоєних організованою злочинною групою. Знання останніх дозволяє оперативно виявити ознаки вказаного злочину при проведенні оперативно-розшукової діяльності, порушенні кримінальної справи, розслідуванні злочину.

Якщо первинна інформація про економічний злочин, скоєний організованою групою, надійшла після проведення ревізії, перевірок, то її накопичення починається з вивчення матеріалів та актів ревізії або перевірки. Необхідно перевірити дотримання правил проведення ревізії, перевірок і порядку оформлення їх результатів, а потім проводити опитування осіб, які проводили ревізію чи перевірку.

Організація дослідчої перевірки при затриманні на місці злочину члена ОПГ має ряд особливостей. Затримання може проводитися як результат оперативної розробки (у порядку ст. 106 КПК України), або при проведенні органом дізнання запланованих регіональних рейдів, заходів для боротьби з правопорушеннями і злочинністю. З урахуванням дослідчої ситуації слідчий вибирає послідовність проведення перевірних дій або порушує кримінальну справу та проводить невідкладні слідчі дії. У тих випадках, коли прокурору, слідчому, органу дізнання про ознаки економічного злочину, скоєного організованою злочинною групою, стало відомо в результаті розслідування кримінальної справи про інші злочини: хабарництво, зловживання службовим положенням, службову недбалість, або в результаті розгляду в суді кримінальної справи цієї або іншої категорії, то організація перевірки даної інформації має низку особливостей. Зокрема, необхідно вивчити отриманий обсяг інформації; систематизувати дані про предмет злочинного посягання, місце і час його вчинення, про осіб, які скоїли злочин, їх рольові функції в організованій злочинній групі, осіб причетних до скоєння злочину, або котрі сприяли його скоєнню. Знання криміналістичної характеристики економічних злочинів, скоєних організованою групою та її елементів сприяє виявленню ознак злочину при перевірці первинної інформації.

Слідчий в ході дослідчої перевірки при взаємодії з оперативними органами, органами дізнання, фахівцями одержує певний обсяг інформації про злочин. За допомогою оперативно-розшукових заходів можуть бути виявлені злочинні зв'язки, коло пособників орга-

нізованої злочинної групи, її організатор, склад злочинного колективу та інші дані про організовану злочинну діяльність.

Методика перевірки первинної інформації про вказані злочини включає аналіз та оцінку зібраних матеріалів.

Оцінка даних, з погляду їх повноти і достовірності, починається з моменту надходження первинної інформації і продовжується протягом всього періоду проведення перевірних дій, тобто до прийняття процесуального рішення. Недостатність зібраних матеріалів є підставою для проведення додаткової перевірки. Проведення дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин, скоєний організованою злочинною групою, разом з особливим процесуальним порядком, має методичні і тактичні особливості. На нашу думку, певне наукове і практичне значення має розробка криміналістичних прийомів, методів, засобів, призначених для вирішення завдань у стадії порушення кримінальної справи. Подальший процес накопичення цієї інформації полягає в послідовному накопиченні її обсягу необхідного для вирішення питання про порушення кримінальної справи. На наш погляд, методиці дослідчої перевірки криміналістичної значущої інформації про злочин властиві певні особливості. Зокрема, це завдання та межі перевірки; їх прийоми і засоби; методи, з урахуванням дослідчих ситуацій та кримінально-правових і криміналістичних особливостей, вказаного злочину; характер інформації, що надійшла, особливості тактики проведення перевірних дій.

Слід зазначити, що методичні і тактичні особливості дослідчої перевірки певною мірою залежать від характеру інформації, що надійшла, її носіїв і дослідчої ситуації, що складається. Слідчий при одержанні інформації про злочин повинен розглянути її, і у разі неможливості прийняття рішення про порушення кримінальної справи – вирішити питання про проведення дослідчої перевірки. В зв'язку з цим слідчий з'ясовує, які обставини, що містяться в первинних матеріалах, підлягають перевірці, доповненню, уточненню. Він визначає, які дані необхідно одержати для прийняття процесуального рішення, а також способи їх отримання.

Методи перевірки залежать від виду економічного злочину, про який надійшла інформація та особливостей дослідчої ситуації, що складається.

Для порушення кримінальної справи вирішальне значення має встановлення даних, які підтверджують факт вчинення суспільно небезпечного діяння корисливо-господарської спрямованості ор-

ганізованою злочинною групою. При проведенні дослідчої перевірки підлягають з'ясуванню місце, час, спосіб скоєння злочину, наявність матеріальних слідів, а також конкретні дані, які вказують на наявність ознак організованої злочинної діяльності.

Вибір методів перевірки інформації про злочин взаємозв'язаний із способом надходження і джерелом інформації про економічний злочин. Так, якщо джерелом інформації про злочин була заява громадянина, то, як правило, у слідчого виникає необхідність опитати заявника. Якщо ж поступило повідомлення від посадової особи державної контрольно-ревізійної служби, то слідчий проводить інші перевірки дії з метою збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення відповідно до вимог закону. З урахуванням всіх цих моментів слідчий визначає, що і яким чином він повинен перевірити, тобто складає план перевірки.

Організація і проведення дослідчої перевірки будуть ефективнішими за умови дотримання слідчим низки загальних принципів: швидкості, оперативності, економічності, достатньої повноти, об'єктивності.

Поза сумнівом, велике практичне значення має своєчасність порушення кримінальної справи. Вона залежить від організації і методів перевірки, оперативності її проведення, тактики перевірних дій, правильної оцінки зібраної інформації й прийняття законного та обгрунтованого процесуального рішення.

Принцип економічності пов'язаний з оперативністю. Дослідча перевірка не повинна замінювати або підміняти досудове слідство. В зв'язку з цим в процесі проведення перевірки слідчий повинен виявити і встановлювати лише такі дані, які необхідні для з'ясування достовірності обставин, що містять ознаки злочину і самих цих ознак, при цьому в обсязі достатності вказаних даних для прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Виходячи з цих міркувань, слід по можливості уникати проведення таких перевірних дій, які згодом дублюватимуться слідчими діями.

Одним з принципів проведення дослідчої перевірки є її повнота. Неповнота перевірки, а також неперевірені дані, що викликають сумнів, призводять до прийняття незаконного чи необгрунтованого процесуального рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в порушенні кримінальної справи. Разом з цим, кримінально-процесуальний закон вимагає наявності достатніх даних, які вказують на ознаки злочину. В зв'язку з цим, в ході перевірки

слідчий повинен орієнтуватися на збір даних, що забезпечують достатню повноту для прийняття правильного процесуального рішення.

Найважливішим принципом дослідчої перевірки є її об'єктивність. Це означає, що слідчий проводить перевірку відповідності дійсності, неупереджено збирає додаткові дані, опитує очевидців та інших осіб для одержання фактичних даних з метою встановлення обставин злочину й прийняття законного процесуального рішення.

Принцип законності проведення дослідчої перевірки полягає в неухильному дотриманні слідчим норм кримінально-процесуального закону. Перевірка проводиться в рамках закону і процесуальне рішення за зібраним матеріалом повинно бути законним і обґрунтованим.

Принцип етичності полягає в тому, що слідчий при проведенні опитування, інших перевірних дій зобов'язаний дотримуватись етичних норм, використовувати правомірні і допустимі тактичні прийоми при проведенні перевірочних дій.

Викладені загальні принципи дослідчої перевірки характерні і для проведення перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин скоєний організованою злочинною групою. Слідчий в процесі проведення дослідчої перевірки відповідно до вимог ст. 97 КПК може витребувати необхідні документи, одержати пояснення, на підставі ст. 66 КПК – призначити ревізію за рішенням суду; а також проводити непроцесуальні дії (ознайомлюватись з роботою підприємства, документообігом). На нашу думку, при проведенні дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин доцільно використовувати наступні методи збору інформації:

- давати доручення оперативним органам про проведення оперативно-розшукових заходів;
- організація раптових інвентаризацій для перевірки наявності цінностей, збереження товарів;
- організація ревізій фінансової і господарської діяльності підприємств, установ, комерційних структур, окремих їх підрозділів; аудиторських перевірок;
- організація зустрічних перевірок у зв'язку з проведенням взаємозаліку, бартерних, фінансових і господарських операцій;
- витребування документів із ознаками підлогу.
- одержання пояснень від посадових, матеріально-відповідальних та інших осіб причетних до проведення фінансових, господарських операцій;

- проведення відповідних консультацій і одержання висновків фахівців;
- вивчення організаційно-правових, інших нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність підприємства, установи;
- вивчення особливостей документообігу, технологічного процесу.

Методика дослідчої перевірки як складова частина методики розслідування економічних злочинів, скоєних організованим злочинним утворенням – це система наукових положень і рекомендацій, що розробляються на їх основі, щодо організації, планування перевірки криміналістичної значущої інформації про ознаки економічного злочину, тактики проведення перевірних дій, процесуально-криміналістичної оцінки одержаної інформації і прийняття законного і обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи. На підставі викладеного, загальні положення методики дослідчої перевірки включають наступні елементи:

- сутність і поняття, предмет, завдання та структура методики дослідчої перевірки криміналістично значущої інформації про злочин;
- криміналістична характеристика економічних злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями;
- типові дослідчі ситуації і особливості методів перевірки;
- особливості тактики перевірних дій;
- тактика використання спеціальних знань;
- особливості процесуально-криміналістичної оцінки одержаної інформації і порушення кримінальної справи.

Вважаємо, що саме дані криміналістичної характеристики вказаних злочинів, з урахуванням конкретної дослідчої ситуації, дозволяють визначити основні напрямки дослідчої перевірки, тактичні прийоми і методи, що реалізуються в даній методиці. Знання її основних елементів дозволить оперативно виявити ознаки злочину і суб'єкти організованої злочинної діяльності, визначити послідовність і тактику проведення перевірних дій, організаційних заходів; правильно оцінити одержану інформацію і своєчасно порушити кримінальну справу.

Література

1. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х.: 1998. – С. 77.
2. Афанасьев В.С., Сергеев Л.А. Рассмотрение сообщений о преступлениях. – М.: 1972. – С. 41–44.
3. Исиченко А.И. Опрос в оперативно розыскной деятельности органов внутренних дел. – М.: 2000. – С. 14.

УДК 343.122.

Півненко В.П.,

кандидат юридичних наук, професор
кафедри правосуддя юридичного
факультету Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна,

Актуальні питання удосконалення процесуального статусу потерпілого на досудовому слідстві (за проектом КПК)

Українське суспільство знаходиться на стадії соціальної трансформації, яка суттєво змінила його структуру і ієрархію цінностей. Найвищою соціальною цінністю стала людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека. Права і свободи людини і громадянина та гарантії її захисту визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а також є головним її обов'язком (ст. 3 Конституції України).

Іншими стали злочинність і уявлення про неї, протистояння суспільства і злочинного світу. Не так як раніше, протидіють один одному злодія за кримінальним законом та працівники органів кримінальної юстиції за статусом. Злочинність набула загрозливих масштабів і перетворилася в національне лихо для України (1).

Час вимагає закладення нових підходів для боротьби із суспільно-небезпечними діяннями. Це справедливо пов'язується з пошуком сучасної стратегії наступу на злочинність з обов'язковим урахуванням суспільного настрою, державних можливостей, діючих демократичних інститутів та проголошених ідей (2).

На нашу думку, перегляд базових установок у боротьбі із злочинністю лежить у площині перегляду основних засад (принципів) кримінального судочинства, як основного державно-правового знаряддя цієї боротьби. В ейфорії судово-правової реформи законодавець надмірно перейнявся принципом презумпції невинуватості обвинуваченого (підсудного), всі свої піклувальні турботи спрямував на посилення захисту злодія, а жертву злочину з її поправними правами і інтересами залишив на задвірках юстиції.

За роки реформ законодавча і правозастосовна практика турботи про винуватого у вчиненні злочину значно зросла, а регламенти кримінального переслідування – пом'якшилися. В той же час потерпіла сторона залишається сама при своїх інтересах (3).

Однобічний підхід до процесуального становища обвинуваченого (підсудного) з постійним розширенням його прав і можливос-

тей для уникнення заслуженого покарання при збереженні вкрай занедбаного правового становища потерпілого згубно впливає на процес боротьби із злочинністю. Невдоволеність жертви злочину застарілими парадигмами та стратегічними установками у сфері боротьби із злочинністю змушує її все частіше звертатися за захистом своїх прав до послуг “тіньової юстиції” (4).

Ми вважаємо, що терпіння жертви злочину в демократичній державі не може бути безмежним. Небезпечність такого положення осіб, потерпілих від злочинів, ще не усвідомлена ні державою, ні законодавцем. Законслухняна, опорна для держави частина суспільства – потерпіла сторона, повинна користуватися пріоритетом у захисті своїх прав порівняно з законовідступником, який вчинив найтяжче порушення закону, тобто скоїв злочин. Разом з тим, законодавець навіть не ставить у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК) перед державними органами, які ведуть кримінальний процес, залучають чи допускають до нього інших суб’єктів цієї діяльності, завдання щодо обов’язкового забезпечення ними прав та законних інтересів потерпілого від злочину, хоч в засобах масової інформації наводяться вражаючі статистичні данні про громадян, які постраждали від суспільно небезпечних діянь.

Так, за даними Головного слідчого управління МВС України щорічно понад 257 тисяч громадян постраждали від злочинів. Злочинними діями потерпілій стороні завдано збитків на суму понад 110 млн. гривень. За минулі роки накопичено 14 млн. нерозкритих злочинів та не розшукано близько 15 тисяч злочинців, що переходять від правоохоронних органів (5).

Мають бути зрівняні увага і добродійність (милість) влади до об’єкта кримінально-правового впливу (злодія) і до об’єкта кримінально-правової охорони (жертви злочину). Необхідна тверда і послідовна офіційна демонстрація державної влади щодо надання переваги законслухняному громадянину, який постраждав від злочину.

Викликає стурбованість і занепокоєння й недбале ставлення законодавця до наукових надбань з проблем захисту прав та інтересів потерпілого від злочину (7). В той же час все більше з’являється публікацій про “тяжке становище” обвинуваченого (підсудного), у зв’язку з цим законодавцем була внесена низка змін і доповнень до КПК, щодо забезпечення процесуальних гарантій підозрюваному, обвинуваченому, підсудному. Сучасне українське суспільство і його держава знаходяться на новому етапі розвитку. При вирішенні правових питань Україна повинна виходити лише із сучасних

реалій демократичної правової держави. Це – аксіома. Тема сталінських репресій має бути вилучена із законодавчої діяльності і стати надбанням лише науки про історію держави і права. Настав час покінчити практику, пов'язану з безмежним розширенням прав особи, яка вчинила злочин на шкоду інтересам жертви злочину і всього суспільства в цілому. Не може законовідступник мати більше прав ніж законслухняний громадянин України.

Більшість державних діячів, вчених-правознавців та практичних працівників правоохоронних органів України покладають великі надії на новий КПК, що знаходиться на розгляді Верховної Ради України. При цьому не усвідомлюється, що проблема не в досконалості чи недосконалості нового КПК, а в нестабільності усїєї системи кримінального судочинства, невірно зорієнтованої на пріоритетність захисту прав обвинуваченого (підсудного), а не на пріоритетність захисту невід'ємних прав і законних інтересів жертви злочину і полегшення тим самим тяжкості наслідків, заподіяних суспільно небезпечним діянням. Формування в Україні громадянського суспільства неможливе без зміни стратегії боротьби із злочинністю шляхом надійного захисту прав та законних інтересів жертви злочину. Інакше кажучи, необхідно кардинально переглянути генеральні установки в кримінальній політиці, а не удосконалювати традиційні процесуальні методи і форми боротьби із злочинністю, які значною мірою вже себе вичерпали і не відповідають нинішньому стану злочинності, її новій структурі, зростаючій організованості, технічній озброєності, висококваліфікованому забезпеченню (8).

На нашу думку, кримінальна політика має змінюватися виключно на засадах ідеологічного і юридичного характеру, ґрунтуватися на нових засадах (принципах) і презумпціях кримінального судочинства, передусім тих, що стосуються підвищення правового статусу жертви злочину. Перш за все необхідно виходити з того, що положення ст. 3 Конституції України про пріоритетність утвердження і забезпечення прав та свобод людини відноситься передусім до законслухняної частини демократичного суспільства, на яку спирається держава. На злочинців же ці положення можна поширювати не в повному обсязі, а лише з урахуванням особливого процесуального стану обвинуваченого (підсудного), оскільки надання їм, наприклад, повної недоторканості, означатиме повну безкарність для злодія, що сприятиме ще більшому “розгулу” злочинності. Демократична Україна ніколи не зможе стати правовою державою, якщо й надалі буде займатися безпідставним розширенням прав особи, яка

вчинила злочин. Сьогодні доводиться констатувати, що у законовідступника, який утримується під вартою, прав вже набагато більше, ніж у законослухняного пересічного громадянина України (9).

Конституційному принципу презумпції невинуватості обвинуваченого (підсудного) необхідно протиставити дихотомічну протипагу – новий принцип презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого, який після ретельного опрацювання має бути закріплений в окремій статті Конституції та новому КПК України. Це нагальна вимога часу.

У частині правоти потерпілого нова презумпція означатиме, що поведінка жертви злочину до, під час і після вчинення суспільно небезпечного діяння офіційно і обов'язково вважається правомірною (законною). Всі сумніви та заперечення з цього приводу тлумачаться на користь потерпілого, а увесь тягар їх доказування (обґрунтування) лягає на того, хто ці сумніви і заперечення висуває. Потерпілий же свою правоту доказувати не зобов'язаний. Презумується не лише формальна законність і правильність його дій, а й їх тактична та інша доцільність, бездоганність юридично значущих мотивів, об'єктивність оцінювання усіх обставин вчиненого злочину (10).

В зв'язку з цим, необхідно надати потерпілому право відмовлятися від давання показань. Із статті 384 Кримінального кодексу України слід негайно вилучити ганебну норму про кримінальну відповідальність потерпілого за давання завідомо неправдивих показань. Чому цим правом користується злодій і воно відсутнє у жертви злочину? Якщо органи, що здійснюють провадження у кримінальній справі не можуть погрожувати обвинуваченому (підсудному), то чому вони можуть це робити стосовно більш добропорядного учасника судочинства – жертви злочину?

Загальновідомо, що злочинець завдав потерпілому фізичної, моральної чи матеріальної шкоди і, таким чином, залякав його. То чи правомірно й гуманно в демократичній державі попереджувати жертву злочину про кримінальну відповідальність за “неправдивий донос” з відібранням відповідної підписки (ч.2. ст. 95 КПК)? За своїм процесуальним положенням потерпілий, як і обвинувачений (підсудний), повинен мати право давати показання або ж відмовитися їх давати, відхилити окремі запитання та заперечувати їх формулювання. Образливий же інститут “доносів”, що культивується тоталітарними режимами, взагалі не може застосовуватися до потерпілих і має бути вилучений із кримінального і кримінально-процесуального законодавства України. Будь-які суспільно небез-

печні посягання на права і свободи законотворчого громадянина України повинні розцінюватися кримінальним правом як тяжкі та особливо тяжкі злочини.

В частині пріоритетності прав потерпілого нова презумпція означатиме, що жертва злочину наділяється більшими можливостями для захисту своїх прав, ніж злодій, а всі кримінально-процесуальні рішення без будь-якого винятку у справах про злочини, пов'язані з посяганнями на права, свободи та інтереси потерпілого, приймаються органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду з обов'язковим урахуванням позиції жертви злочину або її представника чи захисника. Всі передбачені законом форми кримінально-правового заохочення (звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від відбування покарання з випробуванням тощо) обов'язково мусять супроводжуватися повною компенсацією завданих потерпілому збитків за рахунок злодія чи спеціального Державного фонду допомоги жертві злочину.

В цій частині нова презумпція вимагає наділення потерпілої сторони такими правами: збирати докази; брати участь у провадженні всіх слідчих дій з моменту порушення кримінальної справи і з дозволу слідчого ставити запитання обвинуваченому (підсудному) і свідкам; вимагати для себе копій протоколів і постанов (в обов'язковому порядку органи досудового слідства, прокуратури і суду повинні вручати потерпілому, його представнику чи захиснику копії постанов: про порушення кримінальної справи; визнання особи потерпілого з переліком належних їй прав; зупинення і закриття кримінальної справи; обвинувального висновку; вироку; ухвали чи постанови суду першої інстанції про закриття справи чи повернення її на додаткове розслідування; апеляційних та касаційних скарг (подань прокурора); письмових повідомлень про результати перегляду справи апеляційними та касаційними судами незалежно від того, брали вони (потерпілі) участь в засіданнях цих судів чи ні). Копії процесуальних документів повинні вручатися потерпілому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

Особі, яка постраждала від злочину, в стадії порушення кримінальної справи необхідно надати низку прав. Насамперед, заявляти клопотання: оскаржувати до суду дії (бездіяльність) дізнавача, слідчого і прокурора. З моменту порушення кримінальної справи постраждалого слід визнавати "потерпілим". Форма судочинства та склад суду визначаються з урахуванням позиції як підсудного, так і потерпілого. Спрощені, прискорені та інші види судочинства,

не забезпечені звичайними гарантіями класичної юрисдикції, а також закриття кримінального переслідування чи зупинення дізнання та досудового слідства повинні здійснюватися лише з обов'язковим урахуванням позиції потерпілого, його представника чи захисника. Позиція жертви злочину щодо кваліфікації дій підсудного, виду і міри покарання враховується судом при постановленні вироку.

Надзвичайно актуальною є пропозиція щодо забезпечення самою державою участі захисника (адвоката) на боці потерпілого, бо інститут представництва не забезпечує і не може забезпечити виконання функції захисту жертви злочину через обмеженість повноважень представника рамками прав і обов'язків потерпілого. Якщо права злочинця в частині можливостей участі захисника у кримінальному судочинстві постійно розширюється і він може одночасно користуватися послугами необмеженої кількості професійних захисників (адвокатів), то право мати захисника (адвоката) особі, якій злочинцем заподіяно фізичну, моральну чи матеріальну шкоду, взагалі не передбачено чинним законодавством. Вбачається, що це є грубим порушенням вимог статті 24 Конституції, яка визначає, що громадяни України мають рівні конституційні права та є рівними перед законом, а також статті 59 Конституції, де закріплено право кожного громадянина на правову допомогу.

З урахуванням викладеного необхідно у новому КПК нинішню статтю 44 доповнити частинами, які б не тільки регламентували статус захисника потерпілого з переліком його прав та обов'язків, а й передбачали рівні права як захисника потерпілого, так і захисника обвинуваченого (підсудного) у кримінальному судочинстві. Злочинець, як правило, сам оплачує послуги захисника (захисників). Захист порушених прав потерпілого в усіх випадках без винятку має здійснюватися лише за рахунок держави, яка є гарантом підтримання належного правопорядку та безпеки для всіх членів суспільства. Якщо держава належним чином не виконує вказаного обов'язку, то вона й повинна нести за це відповідальність, забезпечуючи захист жертви злочину за державний рахунок, а також повністю відшкодувати збитки, заподіяні потерпілому злочинними діями в разі не встановлення особи, яка вчинила злочин, чи відсутності у злодія необхідних коштів. Такий порядок запроваджено у деяких країнах Так, Конгресом США був прийнятий окремий закон "Про потерпілих від злочинів". У цьому законі визначені норми, що захищають права і інтереси особи, яка потерпіла від злочинних посягань (11).

Чітке визначення правового статусу жертви злочину вимагає і

внесення конкретних доповнень до чинного Кримінального кодексу України. Так судам доцільно при вирішенні питань про звільнення підсудного від кримінальної відповідальності (ст. 44–49), покарання (ст. 74–87) та звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75) вислухати думку потерпілого.

Деякі автори пропонують протиставити презумпції невинуватості обвинуваченого (підсудного) презумпцію захисту прав потерпілого від злочину (12).

На наш погляд, захист прав потерпілого – це одне із основних завдань кримінального судочинства, а не засада (принцип), як за своїм змістом, так і за структурою. Запропонована нами презумпція правоти і пріоритетності прав потерпілого відповідає всім характеристикам принципу кримінального процесу і є більш науково визначеною.

Втілення цієї презумпції у кримінальне судочинство України надасть боротьбі із злочинністю сучасного ідеологічного спрямування, озброїть її світоглядно і методологічно. Така аксіоматична і довгочасна стратегічна установка правильно відобразить нові демократичні реалії і обов'язково сприятиме істотним зрушенням в роботі органів кримінальної юстиції, своєчасно визначатиме правильні шляхи вдосконалення правотворчої і правозастосовної діяльності.

Література:

1. Гарник М. Проблеми захисту прав потерпілих від злочинів // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3 – С. 3.
2. Дідоренко Е. Деякі проблеми теорії от практики кримінального процесу // Вісник академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 711.
3. Півненко В. Встановлення презумпції правоти та пріоритетності прав потерпілого // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 1. – С. 68.
4. Беляев В. Г. Новые элементы в содержании насилия // Насилие в современной России. – Ростов-на-Дону: 1999. – С. 135.
5. Коляда П.В. Кто обеспечит права потерпілого? // Именем Закона. – 2003. – № 11. – 14.03. – С. 3.
6. Фаргиев Н. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России: критерии научности и перспективы развития // Гос. и право. – 2005. – № 8. – С. 25.
7. Оніщук М. Судово-правова реформа: чи буде дано відповідь на виклики часу // Право України. – 2003. – № 5. – С.18.
8. Дідоренко Е. Вказ. праця. – С. 712.
9. Півненко В. Вказ. праця. – С. 69.
10. Малютін І. Проблеми відшкодування шкоди потерпілим державою // Право України. – 2002. – № 10. – С. 62–63.
11. Булатов П. Защита прав потерпевших от преступлений // Законность. – 2003. – №3. – С. 24.

УДК 349.6.

Суржан Д.А.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного
екологічного права Харківського
гуманітарно-технічного інституту

Загальна характеристика фауністичного законодавства України

Тваринний світ України є однією із складових навколишнього природного середовища, національним багатством, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової та лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Тваринний світ в Законі України "Про тваринний світ", прийнятий 03 березня 1993 року, визначається національним багатством нашої держави, що в свою чергу зобов'язує всіх громадян України (та в передбачених законодавством випадках осіб без громадянства та іноземців), підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, так і державу в цілому, здійснювати заходи щодо його охорони, відтворення та раціонального, ефективного використання.

Такі загальні умови щодо користування тваринним світом вимагають його правового врегулювання, а це, в першу чергу, покладає на державу (уповноважені державні органи) обов'язок встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки із наданням останнім юридичної сили, котрі встановлюють, змінюють чи скасовують відносини щодо охорони, відтворення і науково обґрунтованого, невиснажливого використання тваринного світу.

Правовою основою, на якій ґрунтується охорона, використання і відтворення тваринного світу, є, в першу чергу, питання екології, права та обов'язки, свободи, повноваження всього українського народу, органів держадміністрацій та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян, які регулюються ст. ст. 13, 14, 16, 41, 50, 66, 85, 92 116, 119, 137, 138 Конституції України, прийнятої Верховною Радою України 28 червня 1996 року, Законом України від 03 березня 1993 року "Про тваринний світ", Законом України від 16 травня 1995 року "Про ви-

ключну (морську) економічну зону України", Законом України від 25 червня 1991 року "Про охорону навколишнього природного середовища", Законом України від 22 лютого 2000 року "Про мисливське господарство та полювання", Законом України "Про природно-заповідний фонд України", іншими актами національного законодавства, постановами Кабінету Міністрів України ("Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу" від 15 листопада 1994 року, "Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства" від 28 вересня 1996 року), наказами та інструкціями Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Державного комітету рибного господарства, а також міжнародні угоди, до яких приєдналась Україна: "Конвенція про охорону дикої фауни і флори і природних середовищ існування в Європі" від 19 вересня 1979 року (Берн, Швейцарія), Конвенція про біологічне різноманіття" від 05 червня 1992 року (Ріо-де-Жанейро, Бразилія) та іншими.

Завданням законодавства України про охорону, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього видового і популяційного різноманіття тварин у стані природної волі, неволі чи у напіввільних умовах.

Таким чином, фауністичне законодавство поділяє правові відносини на такі, що пов'язані з охороною, використанням і відтворенням, а також належністю об'єктів тваринного світу. Слід зазначити, що така диференціація є досить умовною. Разом з тим відносна спільність об'єкта, єдність правового регулювання дозволяють визначити їх як єдині еколого-фауністичні правові відносини.

Перш ніж розглянути питання про об'єкт еколого-фауністичних правових відносин визначимо поняття загального об'єкта цих відносин, а також об'єкта екологічних правовідносин. Виходячи з визначень загальної теорії права, об'єктами правових відносин є явища та предмети, а також похідні від них блага, на використання або охорону яких спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Відповідно до цього, під об'єктами правовідносин в еколого-правовій науці розуміють предмети матеріального світу, які мають природне походження, а також характеризуються певним станом в минулому екологічної системи природи, тобто існують як невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища. Ця позиція поширюється також і на фауну.

При визначенні об'єкта еколого-фауністичних правових відносин, важливо, щоб він визнавався державою як об'єкт права.

Відповідно до цього, природні об'єкти мають бути передбачені законом як об'єкти права, оскільки саме право визначає правові наслідки, які складаються у відносинах між людьми, надає їм специфічних ознак.

Шляхом закріплення таких ознак, Закон України "Про тваринний світ" дає розгорнуту класифікацію відповідних об'єктів і надає їм юридичного значення, дозволяє визначити об'єкт еколого-фауністичних правовідносин, а також установити межі правового регулювання у цій сфері.

У статті 3 цього закону визначено систему об'єктів тваринного світу, якими, по-перше, є тварини хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші); безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі) та інші тварини у всьому їх видовому і популяційному різноманітні та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо); по-друге, складові частини диких тварин (роги, шкіра тощо); по-третє, продукти їх життєдіяльності (мед, віск); а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин; по-четверте, залишки викопних тварин.

Таким чином, поняття тваринного світу є родовим і охоплює ряд самостійних об'єктів. Сукупність усіх видів тварин позначається терміном "фауна". Цей термін є інтернаціональним, оскільки широко вживається в міжнародно-правових актах, а також у національному законодавстві багатьох країн світу.

Згідно законодавства України фауна є головним, але не єдиним об'єктом тваринного світу. Інакше вирішується питання про об'єкти тваринного світу у фауністичному законодавстві деяких країн СНД, яке зазнало впливу законодавства колишнього СРСР. Так, згідно із ст. 1 Закону РФ "Про тваринний світ" та ст. 1 Закону Республіки Білорусь "Про охорону і використання тваринного світу" до об'єктів тваринного світу відносяться тільки тварини. Здається, що більш слушною є позиція, закріплена в українському фауністичному законодавстві, де до об'єктів тваринного світу, окрім самих тварин, належать і продукти їх життєдіяльності та інше, про що йшлося вище. Зазначена позиція краще забезпечує правову охорону цих об'єктів з огляду на те, що кожен з них є самостійним об'єктом права власності українського народу і може бути індивідуалізованим об'єктом інших суб'єктивних прав, наприклад, право користування.

Загальне поняття об'єктів тваринного світу до визначення його як сукупності диких тварин слід вважати неповним. Справа в тому, що вказані в ст. 3 ЗУ "Про тваринний світ" об'єкти тваринного світу є тісно взаємопов'язаними між собою. І тому, наприклад, одночасно здійснення охорони і використання згідно фауністичного законодавства одних об'єктів тваринного світу при надмірному використанні інших об'єктів, що не врегульовані чинним законодавством, призведе до порушення рівномірності балансу у фауністичній сфері природи, а далі і в природній сфері в цілому на певній території.

Тому фауністичне законодавство України вважають за необхідне регулювати відносини з приводу охорони, використання і відтворення саме тих об'єктів тваринного світу, перелік яких визначений в ст. 3 ЗУ "Про тваринний світ".

Розкриваючи поняття об'єктів тваринного світу хотілося б більш детально зупинитися на визначенні поняття дикої фауни як об'єкта тваринного світу і об'єкта еколого-фауністичних правовідносин та його характеристики. Справа в тому, що в процесі своєї життєдіяльності людина в фауністичній сфері частіше всього, або навіть в основному, вступає у відносини з іншими суб'єктами екологічного права з приводу використання диких тварин (дикої фауни) шляхом здійснення полювання, рибальства, використання тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності, добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей. Використовуючи дику фауну, людина отримує промислову і лікарську сировину, харчову продукцію та інші матеріальні цінності.

Як ми вже зазначили, Закон України "Про тваринний світ" одним із об'єктів тваринного світу називає тварин в усьому їх видовому і популяційному різноманітті і на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо). Але в законі відсутнє поняття тварин. Натомість ця відсутність компенсується переліченням суто біологічних класифікуючих ознак. Так вказується, що тварини можуть бути хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи) і безхребетні (членистоногі, молюски). Проте ці ознаки не є істотними в юридичному аспекті, не мають постійної користі. Згідно з принципами юридичної техніки слід вважати, що їх правове закріплення є недоцільним. До того ж наявність у Законі поглибленої біологічної класифікації тварин утворює конструкцію, яка не виключає віднесення до об'єктів тваринного світу і представників виду *Homo sapiens*, з чим, звичайно, не можна погодитись.

В цьому аспекті для аналізу зазначеного поняття науковий інтерес становить фауністичне законодавство країн СНД. Так, законодавством РФ про тваринний світ поняття тварин визначається як сукупність живих організмів. Закон Республіки Білорусь дає поняття тварин як організмів тваринного походження. Ці конструкції теж не відокремлюють людей як живих істот від тварин. Більш того, поняття сукупності живих організмів поширюється і на об'єкт рослинного світу (флору). Аналіз недоліків існуючих законодавчих приписів щодо визначення поняття тваринного світу дозволяє сформулювати поняття, яке б ґрунтувалося на ознаках, притаманних лише відповідним об'єктам і задовольняло б правилам юридичної техніки.

Слід вважати, що дика фауна як об'єкт тваринного світу це сукупність диких тварин в усьому їх видовому та популяційному різноманітті на всіх стадіях розвитку. Таке поняття дозволяє ідентифікувати дику фауну як самостійний природний об'єкт, щодо якого законодавством встановлено певний правовий режим. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин може бути визначена з допомогою певних ознак, які знаходять своє відбиття в законодавстві. Умовно ці ознаки можна поділити на три види: біологічні, природні та територіальні (суверенітивні). До біологічних ознак відносяться такі, що вказують на певний внутрішній стан тварин, а саме їх існування як живих істот та стан дикості.

Фауністичне законодавство має регулювати, перш за все, ті відносини, які складаються з приводу живих тварин, що перебувають у певному біологічному стані, в якому вони здатні до самопідтримання, самовідтворення та саморозвитку, а також характеризуються рухомістю, можливістю обміну із зовнішнім світом.

У фауністичному законодавстві України ознака, яка позначає стан життя тварин як об'єктів правовідносин, чітко не закріплена. Проте аналіз деяких правових норм у цій сфері дозволяє зробити висновок, що воно регулює відносини де об'єктами є саме живі тварини. Так, Закон одним із своїх завдань має забезпечити умови постійного існування тварин, передбачаючи захист (охорону) їх життя на всіх стадіях розвитку. До того ж у преамбулі цього закону тварини розглядаються як компонент навколишнього середовища: він регулює правовідносини щодо тварин, котрі знаходяться тільки у стані природної волі.

В теорії екологічного права домінує точка зору, що об'єктами екологічних правовідносин можуть бути лише предмети матеріаль-

ного світу, які не втратили "екологічного зв'язку" з навколишнім природним середовищем. Такі предмети не можуть бути відокремлені від нього. Щодо цього питання О. Колбасов у свій час писав... "предмети, які внаслідок прикладання до них людської праці відокремлені від природного середовища, перетворені на сировину, знаряддя праці, споживчі продукти, не є природними об'єктами". Цю думку можна поширити і на об'єкти дикої фауни. Для віднесення тварин до об'єктів екологічного права вони мають перебувати у стані природної волі. Якщо виходити з цього, дикі тварини, вилучені з природного середовища, перестають бути природними об'єктами і відповідно об'єктами екологічних правовідносин. Наведене міркування з приводу природних об'єктів як об'єктів права є в цілому вірною, але не враховує специфіки дикої фауни, як природного об'єкта. Дикі тварини належать до живих сил природи. На відміну від інших об'єктів і. насамперед, флори, яка теж відноситься до живої природи, дика фауна може бути вилучена з природного середовища не тільки у мертвому, але й у живому стані. І поки цей живий стан не буде змінено, тварини здатні взаємодіяти з навколишнім середовищем, мати з ним певний зв'язок. Окрім того, вони можуть бути повернуті у природне середовище. Отже, вилучення диких тварин із стану природної волі не завжди означає втрату ними "екологічного зв'язку" з природним середовищем, який є вирішальним при визначенні питання про об'єкти екологічних правовідносин. Цілком зрозуміло, що таким компонентом можуть бути тільки живі тварини, які здатні взаємодіяти з довкіллям, мати з ним певний зв'язок. Наступною біологічною ознакою об'єктів фауністичних правовідносин є стан дикості тварин. Закон на відміну від раніше чинних актів фауністичного законодавства, безпосередньо не вказує на дикість як обов'язкову ознаку тварин, щодо яких здійснюється правове регулювання. Так, стаття 3 Закону при перерахуванні об'єктів тваринного світу обмежується лише згадуванням, що тварини мають перебувати у стані природної волі. В той же час ст. 1 встановлює, що відносини в галузі охорони, використання і відтворення сільськогосподарських та свійських тварин регулюються іншим, не екологічним, законодавством України (цивільним, аграрним).

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що законодавець враховує стан дикості як обов'язкову ознаку об'єктів еколого-фауністичних правовідносин. До того ж ця ознака згадується в ст. 4 ЗУ "Про тваринний світ", яка регулює відносини власності народу на тварини та інші об'єкти тваринного світу. Але все ж таки, зда-

ється, що більш доцільно розмістити цю ознаку в ст. 3 згаданого Закону, в якій визначена класифікація об'єктів тваринного світу.

Фауністичне законодавство України не містить поняття дикої фауни, але окремі нормативні акти в даній сфері визначають поняття свійських тварин. Так, ст. 2 Конвенції про біологічне різноманіття під одомашненими (свійськими) видами тварин розуміє види, на еволюцію яких впливає людина. Виходячи з цього, усіх інших тварин світу слід вважати дикими і відповідно такими, що перебувають у стані дикості і підпадають під дію екологічного законодавства. В Україні віднесення тварин до об'єктів тваринного світу регулюється Положенням "Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1994 року, і поширюється згідно з ним на окремі види (групи видів) тварин. Разом з тим слід зауважити, що при визначенні тварин дикими тільки за ознаками їх видової належності не завжди враховуються, наприклад, такі випадки, коли представник в цілому одомашненого виду, з якихось причин звільнився від людської опіки і вторинно пристосувався до життя без спеціальної підтримки з боку людей, тобто здичавів. Такі тварини складають великі групи і юридично мають підпадати під дію Закону України "Про тваринний світ". Разом з тим, вони не визначаються об'єктами тваринного світу і, відповідно, об'єктами екологічних правовідносин.

У зв'язку з цим, доцільно закріпити такий механізм віднесення тварин до категорії диких, який не обмежуватиметься критерієм видової належності, а враховуватиме популяційний та одиничний критерій з метою забезпечення правової охорони здичавілих тварин.

До іншого виду ознак, які характеризують дику фауну як об'єкт екологічних правовідносин, відносять середовищні ознаки. На відміну від попередніх (біологічних) ознак, середовищні ознаки визначають зовнішній стан тварини, тобто стан їх існування стосовно навколишнього середовища. Зазначені ознаки мають своїм змістом умови та місце перебування диких тварин. Так, еколого-фауністичне законодавство України регулює відносини, які складаються щодо диких тварин, котрі перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах. В цьому воно істотно відрізняється від фауністичного законодавства колишнього СРСР і сучасних правових приписів окремих країн СНД (Російської Федерації, Республі-

ки Білорусь), які регулюють відносини тваринного світу.

Слід зазначити, що аналізуючи питання належності дикої фауни О.С. Колбасов визнав, що "стан природної волі не є безумовно вірогідною ознакою належності тієї чи іншої тварини до тваринного світу", тобто до об'єктів екологічних правовідносин.

Враховуючи специфіку дикої фауни, фауністичне законодавство має регулювати, і в Україні регулює, відносини щодо диких тварин, які перебувають в різних умовах стосовно природного середовища, що дозволяє забезпечити належний рівень їх охорони, створити умови для постійного підтримання їх видового та популяційного різноманіття. Особливо це є необхідним в умовах постійного посилюючого процесу трансформації природного середовища внаслідок негативного антропогенного впливу, який призводить до скорочення чисельності популяції та видів тварин.

Література

1. Конституція України. – Київ: 1996.
2. Дубовик О.Л. Экологическое право. Элементарный курс. – М.: 2002.
3. Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды. – М.: 1982.

УДК 341.321

Дяченко В.І.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри нагляду за дотриманням законів
щодо прав і свобод людини та представницт-
ва інтересів громадянина і держави у суді Ін-
ституту підвищення кваліфікації Академії
Прокуратури України

Актуальні проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в національне законодавство України

Міжнародне гуманітарне право (МГП) тобто право збройних конфліктів, основу якого становлять чотири Женевські конвенції (від 12 серпня 1949 року) та Додаткові протоколи (I і II до них від 8 червня 1977 року), займає важливе місце у міжнародному публічному праві. Актуальність проблем, які розглядаються міжнародним гуманітарним правом (вперше термін "міжнародне гуманітарне право" увійшов в назву Женевської дипломатичної конференції щодо питання про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, яке застосовується під час збройних конфліктів (1974 – 1977 рр.), не викликає сумнівів. Свідченням цього є те, що практично всі держави – члени ООН, є учасницями Женевських конвенцій 1949 року. Україна ратифікувала Женевські конвенції 3 серпня 1954 року, а Додаткові протоколи I і II до них 25 січня 1990 року. Оскільки відповідно до статті 9 Конституції України "чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства", норми міжнародного гуманітарного права являють собою внутрішні юридичні норми.

Поняття "імплементація" може застосовуватись у широкому контексті як "міжнародний рівень імплементації", коли держава вживає заходи щодо дотримання Угод іншою країною та у вузькому національному значенні. Це має відношення до проблеми ефективного виконання норм МГП на декількох рівнях: міждержавному, державному на рівні законодавчого поля, державному на рівні безпосереднього виконання.

На нашу думку, підтверджену представниками різних доктрин, ми підтримуємо точку зору тих дослідників, які розглядають питання ефективного виконання норм рахунку на рівні *суб'єктів*,

що діють через функції державних структур. Адже війни, вказували Ж.Ж.Руссо, Г.Гегель не є приватною справою [1]. Сучасна стратегія поширення впливу гуманітарного права на мілітаристську діяльність силових структур, – вважає Харофф-Тавель, – передбачає чітке розуміння механізмів поведінки втягнутих у конфлікт [2].

Звернення до ефективного виконання на рівні силових структур є *сучасним підходом*. По-перше, у акціях з регуляції конфліктів, особливо внутрішніх та змішаних, все більше включається *воєнна поліція*, а гуманітарні аспекти стають предметом уваги спеціалістів. Це спонукало владні інституції і юристів готувати спеціальні підручники для представників “силових структур” як, наприклад, робота Кейса де Ровера (Ceas de Rover) “Служити і захищати: права людини та гуманітарне право для сил безпеки і порядку” [3]. По-друге, розширюється участь *сил ООН* у вирішенні конфліктів шляхом збільшення кількості операцій підтримання чи встановлення миру. На солдат миротворчих військ (“голубих шоломів”) все частіше покладаються завдання захисту цивільних осіб та об’єктів, забезпечення безпеки гуманітарних акцій. Це підтверджено нашим авторським аналізом дій миротворчих контингентів України.

Фахівці, які представляють доктрину права збройних конфліктів (зокрема, Є.Давід, Фр. де Мулінен, Ф.Кальсхофен) погоджуються, що підготовка комбатантів державою повинна охоплювати не тільки галузь поширення знання МГП, а й обіймати всі *сфери його виконання* [4]. Вона включає в себе три аспекти на рівні суб’єктів силових структур – юридичний, психолого-соціальний і моральний.

Юридичний аспект проблеми вказує на те, що у текстах Женевських Конвенцій (1949 р.) і Протоколів (1977 р.) зазвичай вживається термін “*комбатант*”, а у сфері виконання МГП увага приділена особі *командира* (ст. 87 Протоколу 1), *юридичному раднику* у збройних силах (ст. 82), *спеціально підготовленому персоналу* (ст. 61) як ключовим. “Навіть найбільш переконливі рішення не можуть бути досягнуті лише зусиллями спеціалістів права”, – справедливо пише Флек Дітер, член Ради директорів Міжнародного товариства воєнного права і права війни у Брюсселі [5]. Вони органічно пов’язані з рівнем знань та правової культури військовиків.

Деякі елементи імплементації МГП та питання ефективного виконання норм висвітлені у посібниках, підготовлених для військовослужбовців України. Так, у “Міжнародному гуманітарному праві” (під ред. В.М. Базова [6]) зміст імплементації звужений до

засобів його впровадження, а у основній частині викладений науковий підхід дослідників Д. Флека, І. Сандоса.

Російські фахівці (І. Бліщенко, А. Гурвич і Ю. Сокових [7]; А. Коротков [8]; І. Котляров [9] та інші), зарубіжні (Д. Флек [10], М. Паппе [11]; Ів. Сандос [12]) звертаються до імплементації *МГП* на рівні силових структур. Водночас необхідно підвищувати правову культуру військовиків, як зазначено у Декларації, прийнятій Міжнародним інститутом гуманітарного права у Сан-Ремо [13].

Це обумовлює необхідність дослідження проблеми ефективного виконання норм *МГП* на рівні силових структур та формування правової культури військових керівників у цьому підрозділі [14].

Сутність *міжнародно-правової культури військових керівників* полягає у тому, що нормами права неможливо врахувати всі ситуації, а командир планує, приймає рішення, видає накази, контролює законність дій на підставі рівня своєї правосвідомості, управління з врахуванням приписів *МГП*, правової культури.

Рівень правової культури *військових керівників* в цілому невисокий, незважаючи на вимоги Женевських Конвенцій і Додаткових Протоколів до них, Наказів Міністра Оборони про введення їх у дію. Про це свідчать матеріали результатів військово-соціологічного дослідження [15].

Російські юристи вважають, що рівень правової культури відносно високий у армії США, достатній у збройних силах деяких західноєвропейських країн, низький в арміях країн колишнього радянського блоку, у тому числі і армії РФ. Зневага до приписів *МГП* притаманна Українській армії [16]. Необхідність підвищення рівня міжнародно-правової культури військових керівників *армії США* стала помітною для американського командування після завершення війни у В'єтнамі в зв'язку із морально-правовою невідповідністю цієї війни та процесом реформування збройних сил. В липні 1979 року директивою № 51000.7 була прийнята Програма Міністерства оборони з *права війни*, якою встановлено, що виконання норм права війни (implementation) стає частиною політики США у всіх збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру. Вона містить обов'язкові гуманітарні правила при плануванні і веденні бойових дій, а також межі відповідальності за їх порушення, – вказує Д. Грехем (D.Graham) [17]. Більшість нормативних актів в галузі права збройних конфліктів США надруковані у доступних джерелах, простою для пересічного військовика мовою з поясненням та схемами.

Відзначена дифузія права війни у документації, яка регламентує військове мистецтво, зокрема у статуті для наземних військ FM-100-5 “Операції” (редакція 1993 року), польовому статуті 27–19 “Про правила сухопутної війни”, бойовому статуті ВМС 1–10, у “Керівництві з права збройних конфліктів для командного складу” та інших “доктринальних” документах для збройних сил США [18].

Здійснені відповідні організаційно-адміністративні заходи: у міністерстві оборони США створений відділ міжнародного й оперативного права, а з 22 штатних юрисконсультів дивізії 2–3 особи спеціалізуються в галузі **оперативного права**. Остання підгалузь важко піддається класифікації. Вона складається з сукупності міжнародно-правових норм, які повинні засвоювати і виконувати військові керівники. Слід відзначити, що більшість дослідників Європи [19] США (Дж. Бургер) [20] міжнародне право війни у практичному плані диференціюють для різних категорій військовослужбовців, що має сенс в ланці планування операцій та ефективного їх виконання. Відзначаючи це, Джеймс Бургер писав: “Світ, в якому діє командир, висуває до нього високі вимоги і потрібно допомогти йому їх виконати, дотримуючись правових норм. Система права стає дедалі складнішою, тому командира не можна лишати підтримки” [21]. Інакше кажучи, *оперативне право* виступає з’єднуючою ланкою між сукупністю норм і правил ведення війни та реальним плануванням і виконанням їх військовими керівниками. Ці заходи певною мірою поліпшили міжнародний імідж американської армії після подій у Кореї та В’єтнамі, відновили інтерес до конституційних засад права війни. Дехто з російських військових юристів [22] заперечує правомірність виокремлення цієї підгалузі, тому що статус цілого (військового права) необхідно визначити. Українська академічна правова думка не визначилась у цьому питанні.

Важливим у контексті ефективного виконання норм гуманітарного права є те, що галузь *оперативного права* в армії США випереджає процес імплементації МПП на державному рівні – США з принципових позицій відмовились від ратифікації Додаткових Протоколів 1977р., однак, *вимога виконувати їх положення закріплена* у директиві “Dod Directive 5100.77” , Програми “DoD Law of War Program, 10 July 1979”, Книзі для командного складу морських сил “The Commanders Handbook on the Law of Naval Operation (NWP9\FmFm 1–10) – вказує Дітер Флек [23].

На європейському континенті також відзначимо поширення “оперативного права”: у *Швейцарії* діє “Настанова командирам.

Принципи, які визначають застосування міжнародного права під час війни” 12 грудня 1990р. У цьому документі 24 положення про застосування принципів “права збройних конфліктів”. Для розкриття феномену “Оперативне (воєнне) право” у арміях західно-європейських країн ми використовуємо таке визначення його як сукупності внутрішніх законодавчих елементів імplementованих міжнародних договорів, які регулюють взаємини суб’єктів підготовки та ведення легітимної збройної боротьби.

Оперативне право (Operation Law) стає у західноєвропейських арміях ділянкою активної роботи юристів-міжнародників: у збройних силах Бельгії з 1986 року працює комісія з гуманітарного права, у ФРН відбувається корегування бойових статутів у напрямку врахування гуманітарних вимог права війни, у Швеції з 1987 року реалізується Програма навчання оперативного права військових юристів. Після ратифікацією Німеччиною Додаткових протоколів 1977р. у 1990р. і півдній сумісній роботі юристів-міжнародників та воєнних юристів випущено “Керівництво з міжнародного гуманітарного права” (“Ministry of Defence of the Federal Republic of Germany, Humanitarian Law in Armed Conflicts: Manual. – Bonn: 1992”). У Німеччині у 1992 році підготовлено “Гуманітарне право під час збройних конфліктів. Керівництво”, яке написано для цивільного й військового персоналу, який займається підготовкою юридичних курсів та воєнних навчань у галузі права війни [24]. Воно перекладено англійською мовою з залученням юридичних експертів з 18 країн та Міжнародного інституту гуманітарного права в Сан-Ремо. Враховуючи еволюцію операцій ООН з підтримки миру, які стають насиченими у воєнно-силових відношеннях, розроблено Директиви з *МПП* для сил ООН “Directives on International Humanitarian Law for the United National Forces” [25].

Таким чином, є можливість сформулювати деякі попередні висновки щодо рівня правової культури у країнах Заходу. По-перше, рівень імplementації *МПП* у силових структурах країн Європи та США значно відрізняється від досягнутого державного (конституційного) законодавчого рівня цих країн. Так, у Швейцарії, де активно діє МКЧХ з планами реалізації своєї доктрини, до війська правові настанови доведені на мінімально необхідному рівні; у Німеччині, та особливо Бельгії навпаки – створена розгалужена система поширення знань гуманітарного права у силових структурах. Тобто, рівень ефективності виконання норм *МПП* на рівні силових структур

не автоматично слідує із заходів, запроваджених на рівні держави. Особливо це стосується армії США.

По-друге, на рівні силових структур юристи-радикали, експерти з *МПП* тяжіють до ефективного виконання доктрини “права збройних конфліктів” з концептом рівноваги між гуманністю та вимогами “воєнної необхідності”.

По-третє, на рівні силових структур проблема виконання поставлена лише у юридичному та просвітницькому аспекті. Майже не розглядаються психологічні та морально-виховні аспекти. Але низька ефективність *МПП* носить і *особистісний та ситуаційний характер*: виконання злочинного наказу, презирство до ворога, жадаба перемоги. *Психологічна та виховна підготовка* потребують пояснювати природу війн і конфліктів, вказувати на необхідність контролю своєї поведінки для компенсації негативних поривів, проводити одночасно юридичну і психологічну підготовку. В результаті чого у межах силових структур дотримання норм права може перетворитись у фактор ідеологічного і стратегічного характеру як підтвердження цивілізованості суспільства. Моральний і правовий борг держави вчити людей залишатись гуманними, навіть коли їй приходиться воювати.

Певного рівня міжнародно-правової культури військовиків досягнуто у збройних силах Російської Федерації: Наказом Міністра Оборони СРСР, якого визнано як і у Росії, так і в Україні чинним, від 16 лютого 1990 року №75, об’явлено чотири Женевські конвенції і два Додаткові протоколи, введено в дію Настанова щодо застосування в Збройних Силах норм *МПП* з викладенням загальних положень і висвітленням у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил РФ 1994 року. Статутом покладено в **обов’язок** військовослужбовця “знати й неухильно дотримуватись міжнародних правил ведення бойових дій, правил поведінки з пораненими, хворими, особами, які потерпають від корабельних катастроф, з цивільним населенням в районі бойових дій, а також з полоненими” [26]. В законі “Про статус військовослужбовця” 1998 року основи діяльності включають імплементовані норми *МПП*. В армії Російської Федерації офіцери юридичної служби в умовах бойових дій зобов’язані допомагати розв’язувати проблеми права війни командирам, а тим рекомендовано враховувати положення *МПП* при плануванні і проведенні військових навчань, розробці бойових документів. Проблеми використання норм гуманітарного права у повсякденній діяльності збройних

сил активно обговорюються на науково-теоретичному рівні. Таким чином зроблені конкретні кроки з наближення системи воєнного права до МПП. Справу підвищення міжнародно-правової культури російських військовиків полегшують чіткі *конституційні засади*: “Загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні домовленості Російської Федерації є складовими її правової системи” [27].

Водночас, спеціалісти-правознавці армії Російської Федерації справедливо вказують на *невирішені питання* ефективного виконання норм гуманітарного права, зокрема на суперечність між правовими актами Міністерства Оборони, які вводять в дію норми МПП та загальною системою російського права, тобто протиріччя між відомчими та загальноросійськими джерелами. Деякі цивільні правознавці взагалі не відносять документи Міністерства Оборони РФ до правових джерел. До того ж, не існувало традиції правового регулювання бойових дій, а правова робота в Збройних Силах СРСР традиційно обмежувалась “внутрішніми” проблемами. Важливо врахувати, що важко долається інерція воєнно-теоретичного мислення, згідно з якою вважалося, що праву не слід втручатись до теорії та практики військового мистецтва, бо його правила суперечать воєнному мистецтву. Відзначимо, що корені міжнародно-правової роботи у війську РФ не настільки заглиблені в історію, як у випадку з американською армією (Кодекс Лібера та Інструкція військам А. Лінкольна). Достатньо сказати, що російські воєнні теоретики періоду активної кодифікації права війни, – Г. Леєр, П. Гейсман, М. Міхневич, О. Свечін – майже не торкались у своїх працях міжнародно-правових проблем.

Складніші умови для підвищення рівня міжнародно-правової культури існують у республіці *Беларусь*. Не створено механізм імплементації міжнародних договорів у національне законодавче поле і механізм реалізації міжнародних угод. Прийняті зобов'язання згідно Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них 1977 року, – вказує В.Ю. Калугін, – упродовж десятиріч не виконуються [28]. У кримінальному законодавстві Республіки Беларусь передбачено покарання лише за 7 видів злочинів замість 30 серйозних порушень, які передбачають покарання правом Женеви. Суди не можуть використати норми МПП внаслідок дії ст. 112 Конституції Республіки Беларусь, яка визначає, що суди здійснюють правосуддя на підставі Конституції і прийнятих відповідних

нормативно-правових актів. Але видання науково-практичної роботи “Международное гуманитарное право” [29] полегшує виконання норм гуманітарного права у війську.

Воєнно-правове поле **України** перебуває у стані формування. З одного боку, проблеми МГП були відображені насамперед у Воєнній доктрині України, прийнятій 19 жовтня 1993 року і згідно із розділом 1.2 держава та Збройні Сили повинні суворо дотримуватись зобов’язань, передбачених міжнародними угодами захисту жертв збройних конфліктів, а у відповідності до ст.1 Закону 1991 року “Про оборону України” оборона країни забезпечується комплексом воєнних та правових заходів [30].

Невирішені проблеми ефективності норм МГП окреслимо в загальних рисах. По-перше, вони залежать від міжнародно-правової концепції країни з чіткою вказівкою на пріоритети міжнародних законів і гуманних звичаїв війни. Однак такі пріоритети не відображено у Воєнній доктрині 1993 року, Концепції національної безпеки 1997 року.

По-друге, необхідно подальше удосконалення кримінального законодавства і приведення його норм у відповідність з вимогами ефективного покарання порушників МГП.

Аналіз змісту статей XIX та XX розділів Кримінального кодексу України 2001 року у контексті забезпечення ефективності дії норм МГП показує, як позитивні зрушення, так і традиційні вади.

З одного боку, розширена нормативна база, яка передбачає відтепер покарання за злочини міжнародно-правового характеру. У новому Кодексі ст. 438 передбачене покарання за порушення законів і звичаїв війни, застосування засобів ведення війни, поховання.

Крім того, значно розширено коло суб’єктів, які можуть бути притягнені до відповідальності за злочини міжнародно-правового гуманітарного характеру. Адже раніше, згідно із ст. 260–263 старого Кодексу 1960 р. за мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними несли відповідальність тільки військовослужбовці збройних сил та інших силових структур, тому що такі злочини кваліфікувались як “військові злочини”.

У Кодексі 2001 року порушення міжнародно-правового гуманітарного характеру віднесено і до розділу XIX “Військові злочини”, і до розділу XX “Злочини проти миру, безпеки людства та

міжнародного правопорядку”.

Однак перелік серйозних порушень міжнародно-гуманітарного характеру так і залишився значно вужчим за ті, що передбачені ст. 50 Ж.К. I; ст. 51 Ж.К. II, ст. 130 Ж.К. III, ст. 85 Д.П. I. Замість покарань за 30 серйозних порушень МГП, передбачених Женевськими Конвенціями 1949 р. та Додатковими Протоколами 1977 р., новий кодекс 2001 року України передбачає кваліфікацію як злочин та “порушення законів та звичаїв війни” (ст. 438), “екоцид” (ст. 446); “геноцид” (ст. 442); “злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист” (ст. 444); “піратство” (ст. 446); “найманство” (ст. 447); “незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця” (ст. 445).

Зауважимо, що один і той самий злочин щодо незаконного використання символіки гуманітарних медичних установ кваліфікується двома статтями (ст.435, ст. 445) XIX та XX розділів, що свідчить про певні недоопрацювання.

Не на користь запобіганню порушенням МГП є той факт, що за насильство над населенням у районі бойових дій (ст. 433) зменшено термін покарання у порівнянні із ст. 261 старого кодексу.

По-третє, питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє правове забезпечення Збройних Сил України стоять більш гостро, ніж для Росії. Військові Статути не містять вказівки на відповідальність військовослужбовців за порушення МГП, як це було зроблено у нових російських статутах 1994 року.

На наш погляд, існує пряма залежність між рівнем правової культури військових керівників і станом *демократичної* регуляції гуманітарної діяльності в сучасних арміях. Ми вже вказували, що у військову практику і військове мистецтво багатьох армій світу все більше проникає право і звичаї цивілізованого ведення війн. Проводяться демократичні процедури контролю за діяльністю збройних сил, їх відповідності змісту і духу МГП, тобто демократичний контроль Збройних Сил України беззаперечно повинен включати в себе і міжнародно-правовий контроль.

По-четверте, відповідність діяльності збройних сил міжнародно-правовим нормам носить, як вважають зарубіжні спеціалісти, зокрема, Ф. Берман (Bergman) прагматичний характер [31]. Коли норми гуманної бойової поведінки співпадають за своїм соціальним і військово-спеціальним змістом, то вони відносяться до “ефективних й економічних” засобів ведення військових операцій. Так, стало

очевидним, що напад на невоєнні об'єкти майже не дає військової переваги над противником, у той час як моральне засудження, ненависть цивільного населення, значно переважають ілюзорне або реальне залякування військ протилежної сторони.

По-п'яте, право збройних конфліктів як одна з доктрин МПП заснована, окрім юридичних норм, гуманної бойової поведінки, ще й на історичному етапі суспільної свідомості, правового мислення воїнів. Жодна країна, тим більше Україна, яка виконує миротворчі місії згідно із 11 напрямками, не може нехтувати суспільною думкою, порушувати загальноприйняті правила міжнародної поведінки, давати привід для скарг щодо антигуманних дій.

По-шосте, проведені дослідження в різних країнах показують, що із самого початку своєї професійної діяльності вкрай важливо для офіцера – військового керівника, органічно включати міжнародно-правові питання в структури планування й проведення військових операцій, проведення виховної роботи. Це має психологічне значення: якщо керівник діє згідно з нормами міжнародного права, проводить усі заходи для мінімізації страждань цивільного населення, то він і в професіональному відношенні діє впевнено. Разом із тим, за межами впливу залишаються складові оперативного планування і військового мистецтва – аналіз обставин плану дій, висновки з нього, застосування творчих, нестандартних дій, ризик тощо.

Мораль, яка потребує поваги до норм МПП, повинна бути вищою за мораль переможця, тобто за військовий прагматизм. Складність проблеми у тому, що ефективність бойових дій також має сенс у бойових настановах. Є. Морен писав про війну у Алжирі, що ефективність тортурів визнавалась, допомагала отримувати необхідні дані. Але тортури засуджуються з точки зору гуманізму й моралі [32]. Слід надати бойовим діям таку моральну складову, яка не зводиться до захисту держави, але має безпосереднє відношення до захисту справедливості і права.

Висловлена думка, що шляхом підвищення ефективності виконання МПП є “викладання у сучасній формі старих лицарських правил” у програмах підготовки [33], яких чимало в українських надбаннях, а також нагородження українських воїнів за найбільш видатні випадки дотримання гуманних правил.

Література

1. Гегель Г.В.-Ф. Философия права / Пер. с нем. – М.: 1990. – 524 с.;

Руссо Жан Жак. Политические сочинения. Трактаты // Об общественном договоре / Пер. с франц. – М.: 1957. – 343 с.

2. Харофф-Тавель Марион. Пропаганда норм, призванных ограничить насилие в кризисных ситуациях: проблемы, стратегия, союзники // Международный журнал Красного Креста. – 1998. – № 20. – С. 5-24.

3. Ceas de Rover. To Serve and to Protect: Human Rights and Humanitarian Law for Police and Security Forces. – Geneva: ICRC, 1998. – 455 p.

4. Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов / Пер. с франц: Курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М.: МККК, 2000. – 718 с.

5. Флек Дитер. Выполнение положений международного гуманитарного права: проблемы и перспективы // Сборник статей и документов. – М.: 1991. – С. 38-57.

6. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник / Під загальною ред. В.П. Базова. – К.: Варта, 2000. – 176 с.

7. Гурвич А., Соковых Ю. Право и военное искусство: необходимость и пределы правового регулирования боевых действий // Военная мысль. – 1997. – № 6. – С.33-42.

8. Коротков А.П., Соковых Ю.Ю. Правовые средства управления кризисными ситуациями: сравнительный анализ международного права и внутригосударственного регулирования // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 65-72.

9. Котляров И.И. Международное гуманитарное право и его применение в Вооруженных Силах России // Военная мысль. – 1998. – № 5. – С. 38-47.

10. Флек Дитер. Выполнение положений международного гуманитарного права: проблемы и перспективы // Сборник статей и документов. – М.: 1991. – С. 38-57 .

11. Matthiae Pape. Humanitare Intervention: Zur Bedoutung der Menschenrechte in der Vereiten Nationen. – Baden-Baden: 1997. – 350 p.

12. Ив Сандос. Применение международного права // Международное гуманитарное право. – М.: 1993. – С. 349-379.

13. Ханс-Петер Гассер. Добиться принятия государствами гуманитарных договоров // Международный журнал Красного Креста. – 1997. – № 18. – С. 615-625.

14. Дрейпер Дж. Вклад императора Ашоки в развитие гуманитарных идеалов в подходе к войне // Международный журнал Красного Креста. – 1995. – март-апрель. – С. 237-243

15. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції. Жовтень 1998 р. – К.: 1998. – 344 с.

16. Апанович О. Збройні Сили України першої половини XVIII століття. – К.: Наукова думка, 1969. – 222 с.

17. Graham D. Operational Law – A Concept of Ages // The Army Lawyer. – 1987. – July.

18. Пегуров С.Л. Объединенная доктрина вооруженных сил США: процесс разработки // Военная мысль. – 1998. – № 1. – С. 76.

19. Фредерик де Мулинен. Право войны. Руководство для вооруженных сил / Пер. с франц. – М.: МККК, 1993. – 318 с.; Фриц Кальсховен. Ограничение методов и средств ведения войны / Пер. на русск. – М.: 1994. – 230 с.

20. Burger J. Ensuring Compliance with the Law of War: the Commanding Officer's Responsibilities. – P. 86-91.

21. Burger J. Ensuring Compliance with the Law of War: the Commanding Officer's Responsibilities. – P. 86-91.

22. Коротков А.П., Соковых Ю.Ю. Правовые средства управления кризисными ситуациями: сравнительный анализ международного права и внутригосударственного регулирования // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 65-72.

23. Флек Дитер. Работа над международными договорами: накопление опыта // Международный журнал КК. – 1997. – № 18. – С. 610-614.

24. Імплементация міжнародного гуманітарного права: Національний семінар для України. – К.: 1996. – 196 с.

25. Коротков А.П., Соковых Ю.Ю. Правовые средства управления кризисными ситуациями: сравнительный анализ международного права и внутригосударственного регулирования // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 65-72.

26. Гурвич А., Ю. Соковых. Право и военное искусство: необходимость и пределы правового регулирования боевых действий // Военная мысль. – 1997. – № 6. – С. 65

27. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года. – М.: Новый юрист, 1999. – С. 15, п. 4.

28. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право. – Минск: Тесей, 1999. – 308 с.

29. Калугін В.Ю. Деякі проблеми імплементації норм міжнародного права в законодавство Республіки Беларусь // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – К.: 1978. – С. 68-72.

30. Военна Доктрина України // Військо України. – 1993. – № 12. – С. 34-42; Афоризмы Конфуция. 14.4. // Семененко И.И. Афоризмы Конфуция. – М.: МГУ, 1986. – 256 с.; Гегель Г.В.-Ф. Философия права / Пер. с нем. – М.:1990. – 524 с.

31. Berman F. Ensuring Compliance with the Law of War. – P. 70-73.

32. Жан Тускоз. Міжнародне право: Підручник / Пер. з франц. – К.: АртЕк, 1998. – 416 с.

33. Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов / Пер. с франц.: Курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М.: МККК, 2000. – 718 с.

УДК 343.9.01.

Мілованов С. Б.,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права ХЕПУ, здобувач ХНУВС

Кримінологічне визначення властивостей насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин

Проблема запобігання насильницьким злочинам у сфері сімейно-побутових відносин завжди була предметом наукового дослідження, але обсяг таких досліджень на сучасному етапі замалий і завдання щодо боротьби з зазначеними злочинами були повністю не вирішені. Це підтверджується тим фактом, що немає чітко визначених критеріїв віднесення злочинів до даної групи (що значно б поліпшило заходи боротьби з ними) з боку як законодавця, так і з боку теоретиків.

В юридичній літературі досліджувані злочини, як правило, не виступають окремим об'єктом вивчення і розглядаються у сукупності з насильницькими злочинами некорисливого характеру чи взагалі зі злочинами проти життя та здоров'я. Однак при цьому відзначається, що майже половина тяжких насильницьких злочинів вчиняється у сфері сім'ї та побуту.

Кримінологи визнають як окремий об'єкт досліджень групу злочинів, що вчиняються у сфері особисто-побутових відносин, але межі цієї сфери розмиті, а термінологія, що застосовується відносно неї різноманітна.

Насильницькі злочини у сфері сім'ї та побуту складають за показниками статистики десь приблизно половину від усіх насильницьких злочинів. Насилля в сім'ї, зловживання алкогольними напоями та наркотичними засобами з одного боку, і не приділення достатньої уваги до цього питання з боку держави, що відображується в недостатньому законодавчому забезпеченні і як наслідок – виділення обмежених коштів на профілактику таких злочинів.

Щодо визначення сфери скоєння злочинів, які ми вивчаємо, то серед вчених існує різноманітність думок з цього приводу. Так Д. Корецький вважав, що до сфери побуту входить сукупність невірних територій і неробочого часу індивідів, в якій вони задо-

вольняють свої матеріальні й духовні потреби, в тому числі у відпочинку і відновленні сил, встановленні й розвитку сімейних взаємовідносин, вихованні дітей, проведенні дозвілля та інше [1, с. 48]. Тобто Д. Корецький пов'язував побутову сферу з позазавиробничими відносинами, і чітко не розмежовував її.

Ю.М. Лившиц вважає за доцільне розмежувати сфери побуту і дозвілля. Для того, щоб визначити злочин як побутовий, повинен бути специфічний характер відносин винного й потерпілого (особисті відносини з приводу виконання побутових функцій) [2, с. 21].

Такий погляд розділяють і автори "Курсу радянської кримінології". Розподіл насильницьких злочинів на побутові і дозвільні є доцільним, так як треба враховувати відносну відособленість та якісну своєрідність кожної з цих сфер, а також те, що насильницькі злочини в основному зосереджені в двох сферах життєдіяльності людини – у сферах побуту й дозвілля [3, с. 179-180].

Таким чином, сфера побуту включає не тільки відносини поза місцем роботи, але й певні специфічні побутові функції, якими характеризуються відносини між людьми, кажучи іншими словами, відносини спрямовані на реалізацію якихось побутових потреб.

Ф.А. Лопушанський в своїх працях ще більш чітко визначив межі побутової чи, як він її називає, сімейно-побутової сфери. Сімейно-побутова сфера складається з трьох основних різновидів: внутрішньо-сімейна сфера – включає відносини між подружжям, родичами, батьками і дітьми; особисто-побутова сфера – відносини в побутових групах поза сім'єю; суспільно-побутова сфера – суспільний побут, побутові послуги, міжособисте спілкування в суспільних містах [4, с. 9-10].

Л.В. Крижна звузила межі сімейно-побутової сфери, визначивши головною її ознакою наявність між винним і потерпілим особисто-сімейного, побутового спілкування на рівні сім'ї, спорідненості, дружби, безпосередніх та активних сусідських відносин [5, с. 10].

Враховуючи вище сказане, на підставі того, що теоретичне виведення та характеристика однорідних кримінологічних груп злочинів передбачає виділення та послідовне описання таких властивостей даних злочинів, які, з одного боку, відрізняють ці злочини від злочинів інших кримінологічних груп, а з іншого, свідчать про кримінологічну однорідність цих злочинів, не дивлячись на різну кваліфікацію з позиції кримінального права, ознаками насильницьких злочинів у сфері сімейно-побутових відносин ми вважаємо є:

- 1) сфера їх скоєння;
- 2) насильницький характер даних злочинів;
- 3) конфлікт як безпосередній привід та ситуація їх вчинення.

Першою ознакою групи злочинів, які ми досліджуємо, є сфера їх скоєння. Прийнято вважати, що є виробнича й невиробнича сфери життєдіяльності людини, в якій, в свою чергу, розрізняють сімейно-побутову, комунально-побутову, дозвільно-побутову і виробничо-побутову сфери [6, с. 10-11]. Наше дослідження присвячене насильницьким злочинам, що вчиняються в сімейній чи сімейно-побутовій сфері (сім'я і побут нерозривно зв'язані між собою і тому терміни "сімейний" і "сімейно-побутовий" ми вважаємо рівнозначними). Ми звузили цю сферу, і вона охоплює лише шлюбні відносини, родинні відносини, відносини між співмешканцями і відносини між колишнім подружжям. Таке звужування, на наш погляд, допоможе більш повно дослідити зазначені відносини й більш чітко й ретельно розробити заходи протидії (запобігання та профілактики) даним злочинам.

Далі розглянемо відносини, які, як ми вважаємо, входять до сімейно-побутової сфери.

Шлюбні відносини – це відносини між чоловіком і жінкою, які знаходяться в зареєстрованому органами реєстрації актів цивільного стану шлюбі. Ці відносини визначаються функціями сім'ї і врегульовані сімейним законодавством. Шлюбні відносини можуть бути як юридичними так і фактичними. При цьому вони можуть бути основані на любові та взаєморозумінні між подружжям, а там де цього не має – є тільки ворожість і прагнення дошкулити іншій стороні, принизити її, доказати свою правоту й перевагу.

Родинні відносини характеризуються спорідненістю по висхідній та низхідній лініях. Такі відносини можуть бути споріднено-близькими, довірчими або носити формально-родинний характер. На відміну від шлюбних відносин вони більшою мірою ґрунтуються на традиціях, звичаях, позитивній або негативній спадковості норм особистого спілкування між членами родини.

Відносини між співмешканцями - це відносини між особами, які знаходяться у близьких стосунках без реєстрації шлюбу. Серед них велика частка мігрантів з переважно не вирішеним житловим питанням, що у сукупності визначає підвищену криміногенність стосунків між співмешканцями, збільшує ступінь імовірності виникнення конфліктних ситуацій.

Відносини між колишнім подружжям, що проживає спільно – це відносини, що виникли з вимушеного співіснування колишніх чоловіка та дружини. Таке вимушене співіснування призводить до

регулярного створення конфліктних ситуацій [5, с. 14].

Таким чином, наше дослідження буде стосуватися злочинів, що були вчинені в сімейно-побутовій сфері, яка характеризується певними відносинами шлюбного, родинного характерів, відносинами між співмешканцями та відносинами між колишнім подружжям.

Другою ознакою, як ми вже зауважили, є насильницький характер злочинів, які ми вивчаємо. До групи насильницьких злочинів – до більш загальної кримінологічної групи – підслідні злочини можна віднести на підставі притаманним їм об'єкта та предмета посягання [5, с. 24]. У насильницьких злочинах насилля є засобом досягнення цілі, а також, як правило, елементом мотивації. За словником С.И. Ожегова, насилля – це примусовий вплив на будь-кого [7, с. 334]. З точки зору кримінального права та кримінології проблема насилля розглядається більш системно.

У вітчизняній юридичній літературі можна виділити два підходи до визначення насильства і насильної злочинності. Прихильники вузького підходу під насильством мають на увазі лише фізичне насильство. Прихильники широкого (і найпоширенішого) підходу вважають, що поняття насильного злочину охоплює всі випадки фактичного застосування насильства, а також випадки загрози його застосування, тобто насильство може бути як фізичним, так і психічним. Пояснимо кримінально-правовий зміст цих понять.

Фізичне насильство - це суспільно-небезпечна протиправна дія на організм іншої людини, здійснена проти її волі та/або власності. За характером воно може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, поранень і в іншій дії на зовнішні покрови тіла людини за допомогою застосування фізичної сили, холодної і вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипких речовин і т.д., а також в дії на внутрішні органи людини без пошкоджень зовнішніх тканин шляхом отруєння або споювання одурманюючими речовинами. Насильство може не спричинити ніяких видимих наслідків, а може спричинити наслідки у вигляді тілесних пошкоджень або смерті. Таким чином, злочинні насильні дії розрізняються між собою за розміром заподіяної жертві фізичної шкоди.

Психічне насильство в законі виражено словосполученням "загроза застосування насильства". Під загрозою застосування насильства розуміється страхання, залякування жертви застосуванням фізичного насильства. Цей засіб дії на психіку, направлений на те, щоб примусити потерпілого підкорятися злочинним вимогам. Загроза частіше за все виражається в створенні враження не-

минучої розправи за допомогою певних словесних заяв, жестів, демонстрації зброї або інших предметів.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині самостійно не виділяється така поширена форма насильства, як сексуальне насильство. Це пояснюється тим, що зґвалтування (найпоширеніший статевий злочин) робить замах не тільки на життя, здоров'я, тілесну недоторканність жінки, але і на її честь і чесноту, тобто одночасно поєднує в собі риси і фізичного, і психічного насильства.

Підводячи підсумки, зазначимо, що ми досліджуємо фізичне насильство і насильницькі злочини. Що таке фізичне насильство ми вже розглянули, а під насильницькими злочинами в кримінальному праві розуміють суспільно-небезпечні, противоправні діяння, що посягають на життя та здоров'я особи. Насильницькі злочини є найбільш небезпечним проявом злочинності тому, що, як зазначено вище, об'єктом цих злочинів є особистість, її життя та здоров'я. До таких злочинів відносяться: умисні вбивства, умисні тілесні ушкодження, побої, катування та інші. Предметом нашого дослідження є некорисліві вбивства та навмисні тілесні ушкодження (тяжкі та середньої тяжкості), що були вчинені в сфері сімейно-побутових відносин на ґрунті конфлікту.

Але крім загальних рис насилля можна виділити й специфічні особливості, притаманні насиллю в сім'ї. Розглянемо їх детальніше.

Дослідження кримінологами насильства в сім'ї повинне враховувати те, що сім'я як найважливіша ланка суспільства не може не відчувати на собі всі його тяготи і проблеми, всі його матеріальні і духовні труднощі, не відображати в собі сучасні процеси економічної невлаштованості і тривожних очікувань. Значна частина виявів насильства пов'язана з невирішеністю матеріального забезпечення сім'ї, передусім інвалідів і людей похилого віку, з житловими проблемами, невлаштованістю мігрантів і біженців. Але поряд з цим є й дуже важливий аспект соціально-психологічного характеру, що визначається тими відносинами, які складаються між членами сім'ї.

Якщо насильство має місце між подружжям (співмешканцями), то воно звичайно стимулюється ревнощами і помстою за дійсні або уявні образи, а також переживаннями, пов'язаними з сексуальною незадоволеністю, перш за все з вини чоловіка. Насильство між ними може породжуватися суперництвом за верховенство в сім'ї; в інших випадках дружина (співмешканка), міцно тримаючи важелі управління в своїх руках, постійно керує чоловіком, чому він в тверезому стані не опирається, але в стані алкогольного сп'яніння силою намагається затвердити верховенство в сім'ї і одночас-

но помститися за всі образи.

Насильство супроти батьків (як правило, з боку синів) звичайно являє собою “повернення ударів”, тобто коли ставши дорослою, людина мстить за незагоєні образи, що заподіяли йому батько або мати в його дитячі і юнацькі роки. Іншими словами, він поводить-ся з ними так, як вони раніше поводитися з ним.

В інших випадках агресія може бути пов'язана з матеріальними претензіями до батьків. Але і у разі корисливої агресії їй, як правило, також передують конфлікти і неприязнь. Дійсно, важко знайти сина, який підняв би руку, наприклад, на рідну матір ради грошей, якби між ними були відносини любові та злагоди. Іноді батьків або інших членів сім'ї позбавляють життя, якщо вони старі, страждають тяжкими недугами або є інвалідами, не здатними самостійно забезпечувати догляд за собою, наше дослідження таких злочинів торкатися не буде.

Отже, підводячи підсумки відносно насилля, відзначимо, що нами досліджуються злочини, які є насильницькими, а саме вбивства та нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що відбулися в сімейно-побутовій сфері під час конфліктної ситуації.

Останньою ознакою групи злочинів, які ми досліджуємо, є конфлікт. Він проявляє себе в буденних міжособистих відносинах, що складаються в побутовій сфері, коли виникає суперечка інтересів і поглядів, несумісних й суттєвих для осіб. Саме конфлікт, у переважній більшості, є тією ланкою в ланцюгу подій, з якої виникає злочин, а також на яку можна вплинути і попередити злочин як такий. Профілактичні засоби повинні бути спрямованими, в першу чергу, саме на недопущення переростання конфлікту в злочин, на роботу з конфліктно-криміногенними членами суспільства.

За даними С.М. Абельцева, у 85 % випадків наслідки дозвільно-побутових і сімейних конфліктів поєднані з кримінальним насильством, при чому на сімейну сферу їх припадає 68 % [8, с. 29]. Обставини виникнення, предмет, учасники, тривалість конфліктної ситуації, специфіка розвитку й розв'язання в кожному конкретному випадку різні. Однак саме конфлікт виступає тим ланцюгом у генезисі злочинної поведінки, який інтегрує індивідуальні особливості його учасників і ситуаційні характеристики подій, що визначають у своїй взаємодії вибір протиправного рішення, яке реалізується у вчиненні злочинів [9, с. 185].

Серед конфліктів, що лежать в основі злочинів, які ми досліджуємо, можна виділити одноразові (ситуаційно-короткочасні) і три-

валі конфлікти (характеризуються більш чи менш стійкою неприязню, ворожими взаєминами учасників сімейно-побутових відносин). За даними досліджень сучасних соціологів та кримінологів в разових конфліктних ситуаціях беруть участь, як правило, законослухняні громадяни, а суб'єктами тривалих конфліктів виступають переважно особи, які згодом вчиняють насильницькі злочини проти своїх близьких. І хоча частка законослухняних громадян серед учасників тривалих конфліктів помітна, але за своїм характером такі конфлікти суттєво відрізняються від криміногенних.

Найчастіше конфлікти відбуваються між подружжям або співмешканцями. Конфлікти з близькими родичами (батьками, дітьми та ін.) мають місце рідше. Часто конфлікти відбуваються одразу між кількома членами сім'ї.

У сімейно-побутовому конфлікті можна виділити три стадії: перша – передконфліктна стадія, друга – сам конфлікт і третя – розв'язання конфлікту. Передконфліктна стадія починає розвиватися з появою у суб'єктів сімейно-побутових відносин полярних поглядів, інтересів, прагнень, позицій, потреб. Але як такого конфлікту на цьому етапі ще не існує. Це пов'язане з тим, що сторони не усвідомили або тільки почали усвідомлювати несумісність названих поглядів і установок [10, с. 133]. Процес усвідомлення часто проходить неадекватно, під впливом алкоголю або наркотичних речовин, що посилює становище. Після усвідомлення протиріч протягом певного часу опоненти починають намагатися реалізувати свої наміри і, якщо жодна з сторін не йде на поступки, відносини трансформуються у стійку соціально-психологічну напругу, яка рано чи пізно виливається у безпосередню конфліктну взаємодію. Антигромадська поведінка, що розвивається протягом конфлікту і передую злочину, як правило, проявляє себе в скандалах, систематичних образах, бійках, побоях, мордуванні, погрозах життю та здоров'ю, заподіянні матеріальної шкоди. Коли в ході конфлікту одна із сторін застосувала насилля проти іншої, конфлікт стає криміногенним і в будь-який момент може вилитися в тяжкий злочин. Розв'язання сімейно-побутового конфлікту – це його остання стадія, на якій одна із сторін, під впливом сильних почуттів та емоцій, вчиняє тяжкий злочин.

Щодо причин конфліктів, то вони породжуються комплексом взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Однією з поширених причин гострих сутичок є зловживання однією із сторін спиртними напоями. Крім зазначених причин конфліктів можна виділити ще й такі: розтрата домашнього майна, безробіття, матеріальна скрута, несвоєчасне повернення чи не повернення боргу,

відмова видачі грошей на придбання спиртних напоїв та розваги; підозра в зраді, ревнощі; житлові умови, хвороба, виховування дітей, сумісне проживання з родичами, принижуючі образи, порушення громадського спокою [11, с. 93].

Таким чином, з усього вище сказаного, можна зробити висновок, що злочинами у сфері сімейно-побутових відносин є насильницькі злочини, вчинені на ґрунті конфлікту, який виник у сімейно-побутовій сфері життєдіяльності людини.

Література

1. Корецкий Д. Тяжкие бытовые преступления и их предупреждение: Учебное пособие. – М.: ВЗЮШ МВД СССР, 1989. – 84 с.
2. Лившиц Ю.М. Криминологические проблемы взаимосвязи личности и общественного порядка: Автореф. дис... д-та ю. н. – Л.: 1975. – С. 21.
3. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. – М.: Юрид. лит., 1986. – 327 с.
4. Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения. – К.: 1980.
5. Крижна Л.В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (криминологічний аспект): Моногр./ Київ. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – К.: КІВС, 2003. – 106 с.
6. Ким Е.П. Профилактика бытовых преступлений/М. – Акад. МВД СССР, 1989. – 32 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
8. Абельцев С.Н. Семейные конфликты и преступления // Российская юстиция. – 1999. – № 5. – С. 29.
9. Головін Б.М. Щодо поняття сімейно-побутових насильницьких злочинів // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Х.: 2000. – Вип. 44. – С. 185.
10. Петровская Л.А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М.: 1977. – С. 133.
11. Головін Б.М. Конфліктні стосунки – передумова вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері // Право України. – 2001. – № 5. – С. 93-96.

ЕКОНОМІКА

УДК 330.101

Лелюк Ю.М.,

к.е.н, доцент кафедри фінансів
та економічної теорії Полтавської
державної аграрної академії

Тимченко І.Є.,

к.е.н, доцент кафедри фінансів,
економічної теорії та менеджменту
ХЕПУ

Вплив великих хвиль на сучасний розвиток вітчизняної економіки та на рівень ефективності економічної політики

Недостатня ефективність існуючої економічної політики зумовлена в першу чергу певною невідповідністю дій держави рівню розвитку продуктивних сил та характеру виробничих відносин в сучасній економіці. Динаміка розвитку ринкових відносин в економіці України вимагає значно більшого ступеня гнучкості та пристосування заходів державної економічної політики до реалій виробничих відносин. Теоретичне підґрунтя сучасної теорії розвитку вітчизняної економіки повинно спиратися на концепцію довгих хвиль в економіці. Адже ігнорування особливостей розвитку в період хвилі зниження чи хвилі підвищення може привести до неправильної інтерпретації зовнішніх факторів, чий вплив на загальну динаміку намічених перетворень в економічній та соціальній сферах може бути досить суттєвим.

Увага до теорії циклічних коливань Кондратьєва посилюється в періоди криз і трансформаційних змін в економіці. Хвилі Кондратьєва не можна зводити тільки до економічної сфери. Вони охоплюють практично всі сфери суспільного життя. Але в першу чергу йдеться про довгострокові коливання, технологічні цикли, оновлення основного капіталу та використання винаходів [4]. В той же час більшість економістів визнає, що розвиток технологічної бази в сучасних умовах повинен відбуватися через кластери [3]. Створення кластерів ви-

магає вирівнювання та синхронізації технологічних укладів, яке може призвести до зменшення економічних втрат.

М.Д. Кондратьєв дослідив 2,5 так звані "великі цикли" в економіці. Продовжуючи виявлений ним тренд, більшість економістів визнає, що сучасна економіка знаходиться на хвилі зниження п'ятого циклу. Цей період триватиме до 2020-х років. На загальному тлі хвилі зниження великого циклу звичайні економічні цикли характеризуються в'ялим піднесенням, глибоким кризовим падінням та затяжною депресією. Крім того, для хвиль зниження притаманні політичні та соціальні потрясіння у вигляді війн і революцій, а також затяжні аграрні кризи. Всі ці ознаки хвилі зниження притаманні сучасному розвитку вітчизняної економіки. Без їхнього урахування неможливо створення теоретично обґрунтованої концепції подальшого економічного розвитку. Для України в цьому контексті неабияке значення має аналіз особливостей аграрного розвитку. Сучасна аграрна криза, на наш погляд, має ознаки як проміжної, так і структурної кризи в межах великого циклу. Проміжні кризи не є особливим різновидом циклічних коливань, але вони "модифікують економічні процеси в періоди депресії, пошвавлення, підйому і циклічних криз" [1, с. 34]. Проміжні кризи знаходять свій прояв в процесі функціонування не тільки економіки в цілому, але й окремих галузей і навіть підприємств. Вихід з такої кризи шляхом простого "очікування", коли фаза кризи зміниться фазою піднесення – неможливий. Потрібні активні дії суб'єктів господарювання для подолання такої кризи. Структурні кризи, як і проміжні, теж можуть виникати на різних рівнях економіки. Хвиля зниження розпочинається як результат нагромадження диспропорцій між різними структурними елементами технологічного способу виробництва, тобто технологічними укладами. Сам початок хвилі зниження, з одного боку, вже свідчить про існування в економіці структурних криз, а з іншого боку – ініціюється цими кризами. Виникнення структурних криз пояснюється тим, що не кожна циклічна криза знімає всі суперечності; інколи для цього потрібно декілька циклів. Отже, структурні кризи виникають, "коли структура економічної системи вступає у суперечність із потребами її еволюції, і ця невідповідність не знищується механізмами коротко- та середньострокового циклів господарювання" [1, с. 35]. Вихід із структурної кризи означає, що відбулися необхідні зміни у технологічному способі виробництва, тобто створені всі матеріальні передумови для нового великого циклу. Вихід із аграрної кризи, напевно, теж

знаменуватиме перехід до хвилі підвищення. І, якщо змінити такі об'єктивні закономірності розвитку економіки неможливо, то можна хоча б рухатися у напрямку дії цих закономірностей, не гальмуючи їхнього прояву і не загострюючи і без того болісні процеси перетворень в сфері вітчизняного виробництва.

В економіці в цілому і в агропромисловому виробництві, зокрема, існують технологічні сукупності – своєрідні ланцюжки взаємопов'язаних виробництв. Ці ланцюжки повинні бути якісно однорідними. Якщо до складу технологічної сукупності включено виробництво, яке технологічно випереджає інші, які застосовуються в суміжних галузях, то виникає гостра необхідність реструктуризації останніх, і навпаки. Отже, економічно вигідно мати синхронізовані у своєму розвитку виробництва, які є технологічно спорідненими. Так, в системі агропромислового виробництва великі переробні заводи із найновішим обладнанням вимагають відповідно і індустріалізованого сільськогосподарського виробництва – великих ферм, птахофабрик тощо. В той же час для невеликих та середніх фермерських господарств більш зручними є, наприклад, невелика за потужністю олійниця чи крупорушка. Вітчизняне виробництво характеризується сформованими стійкими технологічними ланцюжками. Вони поєднують споріднені технологічні сукупності різних типів, створюючи технологічні уклади. Межа між різними технологічними укладами проходить не по контурах галузей (наприклад, слабо механізоване сільське господарство і досить високий рівень автоматизації в переробній промисловості), а навіть всередині підприємств та в окремому обладнанні, яке укомплектоване деталями, що створені на основі якісно різних технологій. Для сільськогосподарського виробництва, де використання найновішої техніки може тісно переплітатися із ручною працею і застосуванням "дідівських" знарядь праці – питання технологічної багатоукладності є особливо гострим. Тож технологічна структура економіки в цілому і агропромислового виробництва зокрема є багатоукладною. Розширене відтворення такої багатоукладності веде до економічних втрат та кризи технологічної структури. На наш погляд, в агропромисловому виробництві така криза технологічної структури набуває форми аграрної кризи. Аналогічну ситуацію можна спостерігати, наприклад, у вугледобувній промисловості тощо.

Разом з тим все більше економістів відзначає, що в сучасних умовах розвиток окремої галузі, технологічний прорив в певній сфері неможливий без аналогічних змін у споріднених областях [3,

с. 27]. Центром розвитку та економічного зростання стають не територіально-промислові комплекси, а кластери. Напевно, переважна більшість кластерів на території України включатиме в себе агропромислові формування. Подальше економічне зростання стає неможливим без розвитку агропромислового виробництва, його органічного включення до складу кластерів, розуміння ролі сільського господарства не як допоміжного чи другорядного по відношенню до інших, "структуротворчих", галузей, а як рівноправного серед інших напрямків суспільного виробництва. В структурі кластера взагалі не можна виділити «другорядні» підрозділи, оскільки загальний ефект визначається внеском кожного і існує взаємозалежність між усіма структурними складовими. Розуміння необхідності відмови від територіально-виробничих комплексів та перенесення акцентів на створення кластерів, як цього вимагає сучасний тренд розвитку продуктивних сил – ось на якій методологічній основі повинна базуватися вітчизняна економічна політика.

Пошук ефективних шляхів подальшого розвитку економіки повинен спиратися на вже існуючу теоретичну базу. Положення фізіократів, розвинені в працях Сергія Подолинського, не до кінця зрозумілі вітчизняною теоретичною наукою та не використані на практиці. Йдеться, зокрема, про невраховування важливого природного ресурсу, що входить до економічного обороту – землю як біологічний актив. Діяльність людини у сільському господарстві, її відношення до об'єктів праці не тотожні аналогічним процесам у промисловості. У сільському господарстві людина перетворює біологічні активи [2, с. 94]. Згідно з МСБО біологічними активами вважаються живі рослини та живі тварини, але не земля. Разом з тим рослина і тварина як біологічні істоти і засоби сільськогосподарського виробництва відчують на собі вплив поведінки людини, дію біологічних законів тощо. Таке середовище є всепроникним і повинно розглядатися під економічним кутом зору. Але з цього не випливає, що впливом біологічного середовища можна знехтувати і визначати тільки фінансово-економічну доцільність як домінуючий критерій сільськогосподарського виробництва. Руйнування "балансу" між біологічним та економічним аспектами, визнання виключно головним критерієм прибутковості в сільському господарстві вже призвело до появи генетично-модифікованих продуктів, вплив яких в довгостроковій перспективі на здоров'я людини та на її генофонд як біологічного виду викликає досить серйозні занепокоєння.

Крім того, орієнтація тільки на економічну доцільність призводить до знищення різноманітності сортів та порід, залишаючи лише ті, що придатні до масового, «промислового» вирощування і знищуючи ті, які є пристосованими до конкретних кліматичних умов або мають унікальні властивості. Стає економічно не вигідним вирощувати саме ті сорти і породи, які більше пристосовані до конкретних кліматичних умов або до специфіки організації праці, до культурно-історичних традицій даної території, етичних особливостей тощо. Найбільший прибуток починають приносити ті сорти та породи, вирощування яких вже поставлене на виробничу основу, для яких розроблені пестициди та гербіциди, під які пристосована сільськогосподарська техніка та обладнання переробних заводів тощо. Це скорочення різноманітності звужує можливості розвитку конкурентного ринку, вихід на який є вільним для будь-якого виробника; отже, скорочуються економічні засади існування демократичного суспільства. Адже ринкова економіка і демократичне суспільство передбачають конкуренцію і співіснування різних товаровиробників, різних особистостей тощо. Одноманітність – швидше ознака тоталітарного суспільства. Тому звуження різноманітності сортів рослин та порід тварин в сільськогосподарському виробництві вступає у протиріччя із самою філософією ринку та соціальними засадами демократичного суспільства. Монопольна влада у виробництві тягне за собою утворення фінансово-промислового угруповання, яке врешті-решт починає домагатися політичної влади. Таким чином, орієнтація на економічно ефективне виробництво, абсолютизація критеріїв прибутковості призводить, врешті-решт, до звуження економічних основ демократії в цілому. Яким би парадоксальним не здавався на перший погляд цей висновок, та він – лише логічне продовження тези про перехід конкуренції в монополію природним шляхом, через процес розвитку конкуренції. Економічна політика повинна враховувати ці аспекти і не сприяти підриву основ демократії.

Є ще один суттєвий аспект негативних наслідків процесу абсолютизації критерію прибутковості, зокрема, в сільськогосподарському виробництві. Із звуженням різноманітності порід тварин і сортів рослин скорочується генетичний фонд. Отже, навіть незначна зміна кліматичних умов (наприклад, внаслідок активізації економічної діяльності людини) може викликати втрату звичних нам джерел їжі рослинного і тваринного походження, а пристосуватися до кліматичних змін буде нікому – адже інші сорти та породи, більш життєздатні в нових умовах, вже просто будуть знищені як "еко-

номічно неефективні". Тож виникає реальна загроза існування людства як біологічного виду. Саме тому використання потенціалу землі як біологічного активу повинно бути досить ретельно вивчене економічною теорією і дуже обережно реалізоване на практиці. Не можна користуватись тільки критерієм прибутковості та виключно інтересами приватного власника. Потенціал землі як біологічного активу в сучасній вітчизняній економіці приваблює тих, хто не має наміру працювати на цій землі, але прагне переорієнтувати потужні рентні потоки на свою користь за рахунок придбання права економічного розпорядження землею. Отже, питання продажу землі, кредитування під заставу землі, здавання землі в оренду тощо, повинні розглядатися вітчизняною наукою з позицій не тільки економічних, але й загальноцивілізаційних, біологічних, етичних тощо.

Концепція економічної політики повинна враховувати об'єктивні особливості кризових явищ, що зумовлені хвилею зниження великого циклу, в першу чергу – особливості затяжної аграрної кризи. Синхронізація технологічних укладів в структурних підрозділах може відбуватися в межах розвитку кластерів, в яких сільське господарство відіграватиме рівноправну, а не другорядну, "сировинну" роль. Зміна ролі сільськогосподарського виробництва повинна знайти відображення у визнанні специфічної ролі землі як біологічного активу та розробці методики її соціально-економічної оцінки. При цьому використання виключно критерію прибутковості стає недостатнім при загальноцивілізаційній оцінці ефективності перетворень як в економіці в цілому, так і в аграрній сфері.

Література

1. Бутник О.М. Структурні кризи як головна причина виникнення економічних циклів // Економіка та держава. – 2005. – № 4. – С. 34-37.
2. Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Савчук В.К. Економічна теорія та реалізація її положень в механізмах розвитку АПК // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 80-95.
3. Троян О.І. Формування кластерів як шлях досягнення конкурентних переваг держави // Welcome. – 2003. – № 2. – С. 26-31.
4. Яковец Ю. Волны Кондратьева и цикличная динамика экономики и войн: теория и будущее // Экономические стратегии. – 2005. – № 3(57). – С. 6-11.

УДК 336.2.[657.1.014.134:69]

Бочарников А.П.,кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой учета и аудита
и информационных технологий ХЭПУ**Столярова А.Р.,**

магистр ХЭПУ

Бухгалтерский и налоговый методы учета операций по строительным контрактам: содержание и особенности

Интенсификация темпов экономического роста строительной индустрии Украины и привлечение крупных инвестиций в течение 1995-2005 гг. определили общественную необходимость совершенствования нормативной базы бухгалтерского и налогового учета. Такая необходимость продиктована тем, чтобы оптимально учесть интересы строительных компаний, – с одной стороны, и интересы государства, – с другой. Такое сочетание интересов можно достичь главным образом посредством разработки и функционирования эффективной системы бухгалтерского и налогового учета операций по строительным контрактам.

Оптимальное сочетание интересов бизнеса и государства может быть обеспечено лишь в случае использования единых методов формирования и отражения доходов и расходов, как в бухгалтерском, так и в налоговом учете.

Для решения поставленной задачи необходимо сравнить нормативную базу бухгалтерского и налогового учета, выявить расхождения, которые могут поставить бухгалтера, да и компанию в целом, в затруднительное положение при расчетах, как с заказчиком, так и с государством.

Со вступлением в действие Положения (стандарта) бухгалтерского учета 18 "Строительные контракты" утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 28.04.2001, жизнь бухгалтера никак не стала легче. Теперь приходится вести бухгалтерский учет доходов и расходов по строительным контрактам, а также вести и налоговый учет. Рассмотрим содержание стандарта и его практическое использование.

П(С)БУ 18 определяет методологические принципы формиро-

вания подрядчиками в бухгалтерском учете информации о доходах и расходах, связанных с выполнением строительных контрактов, и ее раскрытия в финансовой отчетности. Термин "Строительный контракт" введен стандартом и означает договор о строительстве [1]. П(С)БУ 18 предусматривает, что предприятие должно самостоятельно выбрать метод определения завершенности работ, чтобы правильно признать в учете расходы и соответствующие им доходы. Далее для каждого вида контракта (определяется по виду цены контракта) есть определенные условия, чтобы достоверно оценить конечный финансовый результат.

В налоговом учете существует понятие долгосрочного контракта, которое вошло в экономическую жизнь Украины вместе со вступлением в силу Закона Украины "О налогообложении прибыли предприятий" от 22.05.1997 № 283/97-ВР (далее Закон о прибыли). Его определение дано в п.п. 7.10.2. п. 7.10. "Порядок налогообложения доходов от выполнения долгосрочных договорных обязательств", – "под термином "долгосрочный договор (контракт)" следует понимать любой договор на производство, строительство, установку или монтаж материальных ценностей, которые будут входить в состав основных фондов заказчика ... при условии, если такой контракт не планируется завершить ранее чем через 9 месяцев с момента осуществления первых затрат или получения аванса (предоплаты)" [2].

Согласно п.п. 7.10.1. вышеуказанного закона, плательщик налога на прибыль может выбрать специальный порядок налогообложения результатов деятельности, которая осуществляется по долгосрочному договору, или может пользоваться нормами налогообложения прибыли, заложенными в Законе о прибыли. Специальный порядок заключается в том, что налогоплательщику разрешено самостоятельно определять доходы и затраты, начисленные (понесенные) в течение отчетного периода в связи с выполнением долгосрочного договора, используя оценочный коэффициент выполнения такого долгосрочного контракта (п.п. 7.10.3. Закона о прибыли). После окончания долгосрочного договора исполнитель производит перерасчет суммы налоговых обязательств, которые были определены предварительно по результатам каждого налогового периода на протяжении срока выполнения контракта. Это делается для корректировки суммы налоговых обязательств (п.п. 7.10.9. Закона о прибыли).

С одной стороны, это большой плюс для строительных предприятий, которые получают денежные средства в виде авансовых

платежей. Эта система дает возможность распределять налоговые платежи более равномерно во времени, что позволяет предприятиям экономить оборотные средства. Так, если предприятие получает аванс и применяет систему налогообложения согласно нормам Закона о прибыли, то оно должно включить всю сумму аванса в валовые доходы. При этом ему необходимо заплатить большую сумму налога, чем при применении специального порядка налогообложения прибыли предприятия, поскольку во втором случае предприятие включит в состав валовых доходов только часть аванса (доход, рассчитанный с помощью оценочного коэффициента).

С другой стороны, применение норм Закона о налогообложении прибыли предприятия строительными организациями имеет следующий недостаток. Правило первого события отражения доходов приводит к тому, что предприятие постоянно должно отслеживать взаимосвязь оплат и сумм, отраженных в актах выполненных работ. Бухгалтеру необходимо постоянно рассчитывать ту часть выполненных работ, которая приходится на полученный аванс, и последующие оплаты на уже выполненные работы. Это очень трудоемкая процедура и соответственно необходимо быть предельно внимательным, чтобы избежать ошибок в расчетах.

Кроме того, здесь могут возникнуть разногласия между заказчиком и подрядчиком относительно налога на добавленную стоимость.

Что касается налога на добавленную стоимость по долгосрочным контрактам, то согласно п.п. 7.3.7. ст. 7 Закона Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 03.04.1997 № 168/97-ВР (далее Закон о НДС) датой возникновения налоговых обязательств исполнителя по контрактам, определенным как долгосрочные в соответствии с Законом о прибыли, является дата увеличения валового дохода исполнителя долгосрочного контракта [3]. Проблемы возникают при применении специального порядка налогообложения прибыли предприятий. Так, если заказчик осуществляет предоплату, то он хочет получить налоговую накладную на всю сумму для того, чтобы получить налоговый кредит в полном объеме. Однако подрядчик имеет право выписать налоговую накладную только на ту часть дохода, которую он показывает в декларации о прибыли, т.е. ту часть, которая увеличивает его валовой доход. С одной стороны, для подрядчика это положительный момент, поскольку он уменьшает свое налоговое обязательство, что также на определенном этапе позволяет сэкономить оборотные

средства (как и при налогообложении прибыли). Вместе с тем в расчетах могут появиться неточности и ошибки, обусловленные тем, что бухгалтер предприятия должен постоянно отслеживать суммы НДС, которые уже уплачены в бюджет и которые еще подлежат уплате, а по окончании долгосрочного договора производить перерасчет. Возникновения таких ошибок сопряжено со штрафами при налоговых проверках, что ухудшает финансовое состояние предприятия.

На это следует обращать особое внимание, поскольку этот момент законодательно не урегулирован.

Итак, мы использовали два понятия строительный контракт и долгосрочный контракт, и далее следует пояснить, почему эти понятия приравниваются.

Для целей бухгалтерского учета используется термин строительный контракт, введенный П(С)БУ 18. В силу отраслевой особенности строительства данный вид контрактов можно отнести к долгосрочным контрактам, соответственно они попадают под определение данное п.п. 7.10.2. Закона о прибыли. Поэтому подрядчики могут избрать специальную систему налогообложения прибыли. Исходя из этого, можно сравнить приемы, используемые в бухгалтерском и налоговом учете.

Во-первых, в результате исследования были выявлены такие отличия налогового учета долгосрочных контрактов и бухгалтерского учета строительных контрактов:

- бухгалтерский учет доходов и расходов от строительных контрактов ведется для определения финансового результата деятельности предприятия подрядчика, а налоговый учет необходим для формирования объекта налогообложения при уплате в бюджет налога на прибыль от выполнения долгосрочных контрактов и налога на добавленную стоимость;

- в налоговом учете полученные авансы считаются валовыми доходами, в то время как в бухгалтерском учете полученный аванс не является доходом (согласно п.6 Положения (стандарта) бухгалтерского учета 15 "Доход", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 29.11.1999 № 290 [4]), а считается кредиторской задолженностью, которая закрывается по мере сдачи (подписания актов) выполненных работ;

- при формировании расходов термин Закона о прибыли "валовые расходы" не совпадает с учетным пониманием затрат. В порядке № 275 (Порядок ведения и составления налогового отчета о

результатах деятельности исполнителя долгосрочных договоров (контрактов), утвержденного приказом Государственной налоговой администрации Украины от 31.07.1997 [5]) под "фактически" затратами имеются ввиду валовые расходы именно потому, что система налогообложения строится на положениях Закона о прибыли и понятие затрат тоже должно отвечать налоговой трактовке; главное отличие между расходами бухгалтерского учета и налоговыми расходами состоит в моменте их признания, т.е. налоговые расходы признаются по первому событию, как было отмечено ранее, в то время как в бухгалтерском учете расходы признаются в момент уменьшения актива или увеличения обязательства при условии уменьшения собственного капитала предприятия;

– в налоговом учете после завершения строительного контракта необходимо производить перерасчет валовых доходов, предварительно рассчитанных в предыдущих налоговых периодах, с помощью фактического коэффициента выполнения долгосрочного контракта. В бухгалтерском учете перерасчет (оценка) дохода производится только в случаях: согласования с заказчиком отклонений и/или претензий, которые изменяют цену строительного контракта в периоды после его заключения и изменения согласованной цены строительного контракта с фиксированной ценой при наличии условий, которые предусматривают ее изменение.

Причем по результатам перерасчета при выявлении занижения (завышения) налоговых обязательств, рассчитанных по результатам любого из предыдущих налоговых периодов в течение выполнения долгосрочного контракта, указанное занижение (завышение) учитывается соответственно в увеличение (уменьшение) валового дохода плательщика налога в налоговом периоде окончания долгосрочного контракта с применением к сумме определенной разницы процента. Процент рассчитывается в размере 120 % от процентной ставки Национального банка Украины, действующей на момент такого перерасчета, за срок действия такой недоплаты (переплаты) (п.п. 7.10.9. Закона о прибыли).

Во-вторых, были выявлены схожие черты налогового учета долгосрочных контрактов и бухгалтерского учета строительных контрактов. Таким единственным сходством между ними является то, что механизм определения валового дохода от выполнения долгосрочных контрактов, заложенный в специальной системе налогообложения деятельности, осуществляемой по долгосрочным

контрактам близок по расчетам методу соотношения фактических расходов с начала выполнения строительного контракта до даты баланса и ожидаемой суммы общих расходов по контракту – один из методов определения степени завершенности работ, применяемый для определения дохода на дату баланса.

Таким образом можно сделать следующие выводы:

– между бухгалтерским и налоговым учетом операций по строительным контрактам больше отличий, нежели общих черт, что делает невозможным построение налогового учета на данных бухгалтерского, т.е. бухгалтеру приходится вести учет параллельно, что значительно увеличивает трудоемкость его работы;

– в самом налоговом законодательстве существует множество противоречивых моментов, которые требуют законодательного урегулирования (речь идет о специальном порядке расчета налога на прибыль и налоге на добавленную стоимость).

Итак, в условиях существенных расхождений законодательной базы формирования и расчета доходов и расходов для целей бухгалтерского учета и налогообложения все участники строительного контракта обязаны предварительно оценивать и рассчитывать взаимные обязательства и платежи в бюджет с тем, чтобы обеспечить определенный уровень финансовой стабильности функционирования предприятий.

Література

1. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 18 "Строительные контракты", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 28.04.2001 № 205.

2. Закон Украины "О налогообложении прибыли предприятий" от 22.05.1997 № 283/97-ВР с последующими изменениями и дополнениями.

3. Закон Украины "О налоге на добавленную стоимость" от 03.04.1997 № 168/97-ВР с последующими изменениями и дополнениями.

4. Положение (стандарт) бухгалтерского учета 15 "Доход", утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 29.11.1999 № 290.

5. Порядок ведения и составления налогового отчета о результатах деятельности исполнителя долгосрочных договоров (контрактов), утвержденного приказом Государственной налоговой администрации Украины от 31.07.1997 № 275.

УДК 330.341.2.

Духов В.Є.,

кандидат економічних наук, доцент

*Тимченко І.Є.,*кандидат економічних наук, доцент
кафедри фінансів, економічної теорії
та менеджменту ХЕПУ

Економічний терор як явище сучасного господарського життя суспільства

Розвиток будь-якої сфери людської життєдіяльності супроводжується, як позитивними, так і негативними явищами. Феноменом останніх у господарському житті практично усіх країн з ринковою економікою є тероризм. Породжується це явище недобросовісною конкуренцією, коли деякі суб'єкти не маючи сумлінних засобів конкурентної боротьби (недостатня якість продукту та послуги; низький рівень організації продажу товарів та послуг, післяпродажного обслуговування покупця; нестаток економічного потенціалу), вдаються до використання динаміту, захоплення заручників, рейдерства та інших непорядних, протиправних і злочинних заходів у намаганні захопити більшу частку ринку, або економічних активів.

Тероризм взагалі, в тому числі і тероризм економічний, на цей час стали дуже розповсюдженими явищами як у життєвих реаліях, так і в свідомості людей на індивідуальному та громадському рівнях. Під час підготовки цієї статті автори виявили, що поняття “економічний тероризм” вживалось на сайдах Інтернету в Україні у 8227 випадках.

У даний час проблеми тероризму турбують політиків, соціологів, правознавців та правоохоронців, науковців і практиків, з точки зору організації протидії і вилучення цього небезпечного явища з суспільного життя. У теоретичному плані сьогодні увага науковців спрямована на пояснення таких понять **як терор, тероризм, терористичний акт, види і форми тероризму, причини його розвитку, моделі, засоби й організаційні заходи запобігання терористичним злочинам.**

Метою статті є виявлення економічної сутності терористичних явищ у господарському житті та особливостей економічного тероризму як окремого виду злочинства. Але, перед тим як характеризувати особливості економічного тероризму, необхідно вста-

новити ознаки терору, тероризму та терористичного акту.

Передусім, варто підкреслити, що на емпіричному рівні терор ототожнюється з іншими кримінальними подіями (злочинами). Наприклад, сьогодні, в умовах транзитійної економіки в більшості країн СНД має широке розповсюдження таке явище, як перерозподіл колишньої радянської власності між окремими приватними особами з застосуванням сили і насильницьких дій приватних охоронних структур, коли йдеться про вирішення правових суперечок на підставі державного права. Це ми бачили на енергетичних підприємствах Полтави і Луганська в Україні, дуже розповсюджене це явище і в Росії. Такі протиріччя, як правило, супроводжуються “необхідними” судовими рішеннями й застосуванням приватних силових структур. Подібні явища кваліфікуються як “недружні загарбування”, “рейдерство”, але Ю. Лужков, наприклад, називає їх “економічним тероризмом” [4]. Часто-густо на емпіричному рівні терористичними актами називають такі злочинні події як диверсійні акти, саботаж, замовлені вбивства, просто агресивну зовнішню економічну політику окремих держав, агресивну конкуренцію, інформаційну війну тощо [див. 1; 5].

Якщо йдеться про теоретичні узагальнення, то деякі автори під терором розуміють систематичне вживання сили для запровадження певної системи панування, а тероризм – як утворення атмосфери страху і жаху з метою усунення існуючого суспільно-політичного ладу [див.: 1; 2]. Але ж тут виникає ціла низка запитань, що залишаються без відповіді. Наприклад, а якщо сила для запровадження системи панування вживається не систематично, то терористичного явища нема? А якщо атмосфера страху і жаху створюється без вживання сили, наприклад, засобами масової інформації, то тероризму також нема? Якщо атмосфера страху і жаху вживається не для усунення суспільно-політичного ладу, а для вирішення локальних злочинних економічних завдань?

Нам здається, що терор – це визначене явище суспільного життя, а тероризм і терористичний акт співвідносяться як загальний та одиничний стан цього явища. Головним моментом є визначення сутнісної характеристики терору. Для цього необхідно встановити його ознаки і форми прояву.

Як відомо, слово терор походить від латинського “*terror*”, що означає страх, жах. Ще декілька десятиліть тому радянська та й міжнародна наукова думка визначали тероризм як посягання на життя, або інші насильницькі дії проти державних та політичних

діячів з політичними цілями [3, 509]. Тут нема головної ознаки терору – створення атмосфери страху й жаху, але можна передбачати, що вбивства видатних політичних та суспільних діячів відбуваються власне через те, що вони обладнують не той суспільний устрій, що потрібен терористам. Друга половина XX століття визначена терористичними актами проти таких відомих державних та політичних діячів як Дж.Ф. Кеннеді, Р. Кеннеді, М.Л. Кінг, П. Лумумба, А. Садат, А. Моро, І. Рабін, І. Ганді та ін. Це перелік можна доповнити окремими терористичними посяганнями на таких діячів, як Л. Брежнєв, М. Горбачов, Альваро Арсу (Президент Гватемали), Хун-Сен (Прем'єр-міністр Камбоджі), Е. Шеварднадзе (Президент Грузії) та ін.

Другою суттєвою зміною обличчя терору є те, що на переломі XIX-XX століть рівень терористичних подій значно понизився. Він вийшов за коло надзвичайних політичних, громадських та державних подій, знизився до рівня повсякденного економічного життя. Терористичні акти здійснюються не тільки щодо відомих політичних, громадських та державних діячів, але й до звичайних громадян. Викрадають топ-менеджера відомої корпорації, беруть у заручники з метою отримання значного викупу малолітню доньку підприємця, кілер вчиняє розправу над бізнесменом – ці явища стали ознаками повсякденного життя нашого суспільства. Нині вже нікого не здивують вибухи, підпали, розстріли, викрадання, які здійснюються щодо бізнесменів та їх родичів. Достатньо згадати такі гучні і досі не розкриті факти вбивства в Україні осіб, які мали відношення до бізнесу та його регулювання, таких як Е. Щербань та А. Брагін (Донецьк), В. Гетьман (Київ). Б. Дерев'янка (Одеса). І ясна річ, що це робилось не з причини особистої неповаги чи ненависті. Терористичний рівень у сучасному суспільному житті понизили не політичні, а економічні цілі, що пов'язані з протиправним перерозподілом власності і доходів.

Щоб відділити терор від інших видів злочинів, треба визначитись з його ознаками. Головною ознакою, за якою терор може бути розмежовано з іншими злочинами, є зміст *мотивації терору*.

Мотивом терору є протиправні цілі у будь-якій сфері суспільного життя й на будь-якому його рівні:

- зміни суспільного устрою або політичного курсу;
- пригнічення політичної, економічної боротьби, національних та релігійних рухів;

- здійснення економічної експансії;
- завоювання конкурентних ринків;
- перерозподіл власності і доходів тощо.

Приклади: Аль-Каїда проти США та країн ЄС, таліби проти міжнародної коаліції в Афганістані, Росія проти України¹, баски в Іспанії, ІРА в Ірландії, наведені вище приклади економічних терористичних актів на індивідуальному рівні тощо.

Засобом досягнення протиправних цілей терору є створення серед людей обставин страху, паніки, хаосу, жаху. Це досягається шляхом фізичного насильства над людьми (вбивства, тортури, каліцтва, захоплення заручників та ін.); знищення і руйнації різноманітних об'єктів життєзабезпечення суспільства (промислових, екологічних, економічних, культурних, політичних тощо) влаштуванням вибухів, підпалів, створення катастроф та ін.); посягання на суспільну безпеку; провокації конфронтації та дестабілізації у суспільстві.

Таким чином, реалізація терористичної мети супроводжується проявом **суспільної небезпеки**, що й робить це явище злочинним на усіх етапах прояву.

Аналізуючи терор, неможливо не зупинитись на передумовах, що породжують і сприяють розвитку та організації цього суспільно небезпечного, злочинного явища. Передусім, це **не розв'язані суперечності дисбалансу влади і власності в суспільстві** на регіональній, національній, расовій та релігійній площині. На цьому підґрунті формується ідеологія тероризму, рекрутуються і навчаються терористи (яскравий приклад – шахіди), забезпечується фінансування з використанням фінансового злочинства ("відмиті" гроші для терору – це, як правило, надходження від наркообігу, работоргівлі тощо), іноземна підтримка і втручання за певними напрямками, формування організаційних структур (окремі терористи, бойові групи, загони та інші підрозділи).

Засобами здійснення терору може бути усе, що використовується для досягнення терористичної мети: зброя, ідеологія, ЗМІ, фінанси, менеджмент, деякі явища природи тощо. Тому нам здаються недоцільними намагання визначити конкретно усі засоби

¹ Член «Гос. Думы» РФ А. Малофеев наприкінці січня 2006 р. на каналі НТВ у програмі В. Соловйова з скривленим від злості обличчям заявив, що першого січня 2006 р. о десятій ранку РФ повинна була перекрити газопостачання для України, вивести з ладу її металургійну промисловість, зруйнувати економіку, поставити на коліна і приєднати до Росії лівобережну частину країни. Тут є усі ознаки мотивації тероризму на одиначному рівні шляхом використання ЗМІ.

здійснення терористичного акту.

Треба підкреслити, що українське законодавство сьогодні не достатньо адекватно визначає сутність сучасного тероризму. Так Закон України "Про боротьбу з тероризмом" пов'язує його сутність тільки зі злочинною насильницькою діяльністю проти ні в чому не винних людей з метою досягнення злочинних цілей. "Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей" [3].

Закон відходить від вузького трактування тероризму як злочинної діяльності тільки проти державних та громадських діячів, розширюючи об'єкт терору до звичайної, ні в чому не винної людини. Разом з тим, неможливо не підкреслити, що у даному випадку злочинна мета і насильство як ознаки тероризму, не визначають його специфіки. Звичайне вбивство також має злочинну мету, згвалтування також супроводжується насильством. Якщо таким чином визначати терористичне явище, то близько 100 статей Кримінального кодексу України можна виділити у рубрику терористичні злочини.

У методологічному аспекті, щоб визначитись з тим чи іншим явищем, треба, відшукати специфічну особливість (**differentia specifica**) [7, 229], та ще й подати її "cum grano salis". Ані злочинний характер мети, ані насильство чи загроза насильства як засіб її досягнення, окремо не визначають специфіку терористичного явища, бо вони притаманні переважній кількості злочинів. **Специфічною особливістю** і визначальною рисою **терору**, що розкриває його сутність, є **створення атмосфери страху і жаху серед людей** (на будь якому рівні – загальному, особливому, одиничному) для досягнення злочинної мети.

Крім того, шляхи досягнення злочинних терористичних цілей у дефініції, що надається законом, істотно звужені. Чому б, наприклад, не визначити інформаційній терор, коли атмосфера страху створюється за допомогою ЗМІ. Є також велика кількість прикладів, коли терористичні акти з визначеною метою здійснювались шляхом створення атмосфери страху і були спрямовані не безпосередньо на людей, а в першу чергу на руйнацію життєво-важливих економічних, соціальних та інших об'єктів, на спричи-

нення екологічних і техногенних катастроф тощо. Насильство над людьми, їх загибель і травми в останньому випадку є похідним ефектом терористичного акту. Отже, **об'єктами терористичних актів** з метою створення атмосфери страху є:

- по-перше, **ні у чому не повинна людина**;
- по-друге, найважливіші **об'єкти життєзабезпечення людини**, включаючи навколишнє середовище.

У контексті викладеного можна сказати, що **терор – це суспільно небезпечне явище досягнення злочинних цілей шляхом створення атмосфери страху і жаху на загальному, особливому та одиничному рівнях за допомогою насильства над людиною і руйнації об'єктів її життєзабезпечення.**

Створення атмосфери жаху терористами починається з "декларації" злочинної мети, тобто висування вимог до майбутньої жертви. Воно може здійснюватись публічно або таємно. Здійснення самого терористичного акту визначається реакцією майбутньої жертви на ці вимоги терористів. Також реакцією жертви на висунуті вимоги визначається кількість здійснених терористичних актів. У політичній сфері тероризм часто становиться перманентним явищем і продовжується десятиліттями (наприклад, терористична діяльність Аум Сінріко, Хамаз, Баскських сепаратистів, Національної партії визволення Болівії, Тамільських Тигрів Шрі-Ланки, ІРА та ін.).

Відмінність терористичної події від будь-якого іншого злочинного акту полягає у:

1. Попередньому висуванні визначених неправомірних вимог до майбутньої жертви – політичних, економічних, діяльності або бездіяльності у тих чи інших сферах життя тощо. Ці вимоги можуть доводитись до майбутньої жертви відкрито, публічно у засобах масової інформації, анонімно, таємно від громадськості і т.д.

2. Плануванні й застосуванні та погрози застосування насильства¹ з метою створення атмосфери страху і жаху та впливу на суб'єкти державного та особистого життя, які приймають відповідні рішення, для досягнення злочинних цілей:

2.1. До тих, до кого висуваються безпосередньо неправомірні вимоги (змінити політичний курс країни, внести певну суму грошей, діяти або не діяти з того чи іншого приводу тощо).

2.2. До тих, хто не має жодного відношення до політичних, громадських економічних та інших цілей терористів, цілком сто-

¹ Шляхи насильства. – Див.: ЗУ "Про боротьбу з тероризмом".

ронніх осіб.

3. Створенні атмосфери страху і жаху шляхом здійснення чи погроз здійснення руйнації або знищення важливих об'єктів різних сфер життєдіяльності людини (промислових, соціальних, житлових тощо), створенні штучних катастроф природного, техногенного, екологічного характеру, що можуть викликати масову загибель населення, або унеможливлення його проживання у певній місцевості.

Терористичний акт може визначатись усіма ознаками, або комбінацією першої з другою чи третьою. Значення має тільки створення атмосфери страху для того, щоб було прийнято необхідне терористам рішення.

Руйнація окремих елементів сфер життєдіяльності може супроводжуватись людськими жертвами. Часто-густо ці засоби досягнення терористичних цілей поєднуються, як то було на прикладі знищення торговельного центру у Нью-Йорку, або вибухів на об'єктах залізниці у Іспанії. Разом з тим, окремі диверсійні акти, саботаж стають складовою терористичної діяльності. Наприклад, саботаж і диверсії на нафтогонах Іраку у 2003р. супроводжувались збитками на суму \$60 млн. щоденно і "Carriere della Sere" кваліфікувала це як приклад "ефективного" економічного тероризму [8].

Дослідники терору визначили велику кількість видів тероризму. Він поділяється на підставі визначення цілей і намірів; за причинами прояву; за способами вчинення терористичного акту; за територією вчинення терористичних актів тощо [див.: 9]. Є ще велика кількість класифікації терористичних актів, серед яких неможливо не визначити ознаку сфер і видів людської діяльності. Тут ми знайдемо й тероризм економічний.

Найбільше розповсюдження тероризму на сьогоднішній день притаманне сферам політичного та економічного життя. У сучасному суспільному житті явища політичного та економічного тероризму поєднуються. Але, разом з тим, у явищах політичного і економічного тероризму є суттєві розбіжності.

Коли терористи ставлять політичні цілі та вимоги до влади і зустрічаються з відмовою, насильство і масштабні руйнації важливих економічних об'єктів життєзабезпечення населення перетворюються з погроз у реальні злочини і далі перетворюються у перманентне явище. Сила тиску на об'єкт політичного терору визначається рівнем страху і пов'язується із масштабністю руйнації об'єктів, економічних втрат та чисельністю людських жертв. Буває

що спонукання жертви до необхідних терористу дій здійснюється шляхом ескалації посилення “аргументації” насильства над людьми, руйнації об’єктів економічної, соціальної, політичної інфраструктури суспільства. В той же час терористичну руйнацію економічних та інших об’єктів соціальної інфраструктури суспільства не можна вважати диверсійним актом [5, 8], тому що ослаблення держави для терористів складає не мету, а злочинний засіб. В той же час не можливо не відзначити, що у значній кількості випадків терористи стоять на патріотичних платформах.

Коли йдеться про економічний тероризм, то він має суттєві відмінності від тероризму політичного. Передусім, це стосується зв’язку мети і засобу досягнення терористичної події. У межах економічного тероризму руйнація економічних об’єктів, у більшості випадків, втрачає сенс, оскільки метою терористичних подій є привласнення цих самих об’єктів. Нема економічного сенсу знищувати ті самі об’єкти, які терорист бажає привласнити, хоча й протиправно.

Доволі поширеним засобом досягнення злочинної мети в економічному терористичному акті є насильство над ні у чому не винними людьми. При цьому, у більшості випадків людину-жертву економічного терористичного акту не вбивають, як то має місце в умовах тероризму політичному, а тримають заручником як засіб тиску на прийняття необхідного терористу економічного рішення.

У більш широких масштабах економічного тероризму – на державному рівні, як засіб досягнення стану страху серед населення і тиску на уряд з метою досягнення необхідних рішень, може здійснюватись руйнація економічної інфраструктури, або великих економічних об’єктів.

Економічні проблеми сучасного терору розгортаються в декількох напрямках:

1. Проблема матеріальних збитків суспільства від здійснення терористичних актів будь-якого виду. В той же час не варто пов’язувати з тероризмом будь-які втрати чи надприбутки, навіть якщо вони “офарбовані людською кров’ю” [10]. Ми рахуємо втрати від природних катастроф, але ще не навчились рахувати втрати від терористичних актів.

2. Проблема зростання динаміки економічних терористичних актів, особливо у країнах з транзитивною економікою, де відбувається перерозподіл власності.

3. Проблеми фінансування тероризму кримінальним сегментом неофіційної економіки.

4. **Проблеми зв'язку сучасного міжнародного тероризму з глобалізаційними процесами**, які виводять боротьбу з тероризмом із кримінального рівня на рівень військово-політичний.

Враховуючи сказане, не можливо не погодитись з тим, що посилення боротьби з тероризмом потребує удосконалення чинного законодавства. Передусім, необхідно більш точно визначитись з поняттям терору. Як показано вище, на сьогодні відсутні деякі суттєві моменти.

Також необхідно посилити відповідальність за усіма ознаками терору. **Кримінальна відповідальність за терористичний акт повинна бути вища, ніж відповідальність за будь-який кримінальний злочин, скоєний як засіб досягнення терористичної мети.** Окрім цього, треба встановити кримінальну відповідальність за заклики до терору, або погрозу здійснити терористичний акт, який супроводжується неправомірними вимогами до держави, юридичних чи фізичних осіб.

Ми також поділяємо точку зору [див. 10], що у Кримінальному кодексі України повинно бути визначення тероризму і терористичного акту, тому як перше означає загальне, а друге – одиничне явище.

Література

1. Шашкевич Я. Терором по тероризму - <http://newright.ll.if.ua/dash.htm>
2. Савченко А.В. Кримінально-правова боротьба з тероризмом: міжнародні, національні та порівняльні аспекти. <http://www.Naiou.kiev.ua./tsls/biblio/visnik/2002-2/savshenko.htm>
3. Большая советская энциклопедия. – Изд. 3. – Т. 25. – М.: 1976.
4. Как победить экономический терроризм <http://www.ckz.ru/23904-3/shtml>
5. Ожеван М. Війна Росії проти України. Двогостра зброя. <http://www.inshi.info/txt/2zbroja.shtml>
6. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” № 638-IV від 20.03.2003. – Ст. 1.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2. – Т. 1.
8. <http://rosinvest.com.news.27147>
9. Сав'юк О. Криміналістична класифікація терористичних актів. <http://www.Lawbook.By.Ru./PravoUkr/0405/26.shtml>
10. Боротьба з тероризмом. <http://www.Scenter.Kiev.ua/news/news:17.05.05>
11. Кримінальний кодекс України. – Х.: “Одіссей”, 2001.

УДК 336.115:31

Ступницький А.В.,

кандидат экономических наук, доцент

Использование системы относительных статистических показателей в финансовом анализе

Специфика статистического изучения действительности состоит в том, что при конструировании показателей, отражающих количественную сторону массовых общественных явлений, статистика опирается на сформулированные экономической наукой понятия, отражающие сущность явлений. Понятие надо свести к простым и однородным сторонам, свойствам и признакам, которые допускают операции сравнения или измерения.

Показатель формализует содержание изучаемых сторон социально-экономических явлений и является моделью их количественной характеристики. Чем сложнее исследуемое явление, тем труднее оно поддается формализации и моделированию. С помощью показателей определяется, что, где, когда и каким образом следует численно измерить. Каждый статистический показатель с возможной точностью должен соответствовать сущности того явления, которое должно быть измерено с его помощью.

Необходимость рассмотрения исследуемого объекта во всех его связях и отношениях приводит к тому, что для получения целостной статистической характеристики изучаемых явлений применяются системы статистических показателей. Важнейшая особенность системы показателей - их содержательное единство, связанное с характеристиками единого объекта исследования. Так, например, система финансовых показателей структуры капитала и ликвидности предприятия включает следующие показатели: коэффициент автономии, коэффициент соотношения заемных и собственных средств, коэффициент абсолютной ликвидности, коэффициент покрытия (платежеспособности).

С одной стороны, переход к количественному описанию явлений действительности обогащает и уточняет понятия о явлениях. С другой стороны, при построении показателей почти всегда приходится дополнительно упрощать, схематизировать реальные явления, поэтому статистические показатели с известной степенью приближения отражают объективную реальность. Все это делает очень важной работу по совершенствованию системы показателей. Разви-

тие систем статистических показателей происходит в соответствии с развитием отражаемой объективной действительности и в результате углубления процесса познания реальных систем. При формировании систем статистических показателей должны быть четко сформулированы значение и область применения соответствующих показателей, определены функции, которые им надлежит выполнять.

Статистические показатели – это величины, адекватно характеризующие отображаемое явление в конкретных условиях времени и места. В этом определении прежде всего отражена учетная функция статистических показателей, реализация которой связана с отражением в них объективных свойств изучаемых явлений. Изучая отчетные данные по действующей системе показателей, менеджеры должны получать объективную информацию о реальном состоянии и изменении процессов, проходящих на предприятии. На основе системы показателей составляются планы и прогнозы на будущее, осуществляется контроль за их выполнением. С помощью анализа показателей и их динамики выявляются тенденции изменения изучаемых явлений, что служит базой для принятия управленческих решений.

Для того, чтобы провести полный анализ исследуемых явлений, выявить их определенные связи и закономерности, сделать четкие выводы, одних абсолютных данных недостаточно. Взятые сами по себе, они часто не дают достаточного представления об изучаемых явлениях и процессах. Так, если известно, что денежные средства предприятия увеличились на анализируемый период на 253 тыс. грн., то это свидетельствует, на первый взгляд, о повышении ликвидности капитала предприятия. Однако если определить удельный вес денежных средств в общем объеме активов, может оказаться, что он снизился, и поэтому сделанные на основании абсолютных показателей выводы неверны. Из этого следует, что в процессе выяснения ряда важнейших для экономики вопросов возникает необходимость в сравнениях и сопоставлениях. Сравнение и сопоставление данных – неотъемлемая сторона статистического метода исследования. Результаты сравнений выражаются при помощи относительных величин. Поэтому в настоящее время ввиду нестабильности и высокой динамичности экономических процессов в Украине наибольшее значение должно отводиться относительным статистическим показателям.

Относительными величинами в статистике называются обобщающие показатели, характеризующие количественные соотношения

двух сопоставляемых статистических величин. Таким образом, относительные величины выражают числовые соотношения, присущие конкретным общественным явлениям, и являются важнейшим элементом обобщения и анализа статистической информации.

Относительные величины выражаются в различной форме в зависимости от того, к каким единицам приравнивается база сравнения. Так, если базу сравнения принять за единицу, то относительная величина будет выражена в коэффициентах.

Для большинства предприятий Украины слабым звеном является управление финансовыми ресурсами и формирование их рациональной структуры. Поэтому представляется актуальным разработка системы показателей, позволяющих правильно оценить финансовое положение предприятия.

Существует множество финансовых коэффициентов, рассчитываемых по различным западным методикам. Однако для адекватного анализа отечественных предприятий многие из них не применимы. Необходимо разработать такую систему показателей и их нормативные значения, которые можно было бы использовать в условиях неустойчивой и быстро изменяющейся экономической ситуации.

На основе изучения различных литературных источников можно выделить множество разнообразных разобобщенных коэффициентов, которые нуждаются в укреплении и группировке. Целесообразно разделить существующие финансовые показатели на несколько групп: коэффициенты структуры капитала, коэффициенты ликвидности, коэффициенты оборачиваемости, коэффициенты рентабельности.

Показатели *первой группы* характеризуют степень защищенности интересов кредиторов и инвесторов. Они отражают способность предприятия погашать свою задолженность. Речь идет о коэффициенте автономии, соотношении заемных и собственных средств, обеспеченности запасов и затрат собственными источниками.

Коэффициент автономии характеризует долю собственного капитала компании, а следовательно, и соотношение интересов собственников предприятия и кредиторов. Он рассчитывается делением итога первого раздела пассива баланса на общий итог баланса. Считается, что его значение должно быть более 0,5, поскольку в этом случае он свидетельствует о стабильной финансовой структуре средств. Это является защитой от больших потерь в периоды спада деловой активности и гарантией получения кредитов.

Соотношение заемных и собственных средств показывает зависимость формы от внешних займов. В условиях рыночной экономики этот коэффициент не должен превышать единицу. Чем выше данный коэффициент, тем больше займов у компании, тем рискованнее ситуация, которая может привести к банкротству предприятия. Высокий уровень коэффициента отражает также потенциальную опасность возникновения у предприятия дефицита денежных средств.

Коэффициент обеспеченности запасов и затрат собственными источниками рассчитывается отношением разности итога первого раздела пассива и первого раздела актива баланса ко второму разделу актива баланса. Оптимальное значение коэффициента равно 1, то есть запасы и затраты должны полностью обеспечиваться собственными источниками. Если показатель больше 1, то наблюдается излишек собственных средств, если меньше 1 – недостаток.

Группа коэффициентов ликвидности включает: коэффициент абсолютной ликвидности, коэффициент срочной ликвидности, коэффициент общей ликвидности.

Коэффициент абсолютной ликвидности показывает, какую часть краткосрочной задолженности предприятие может погасить с помощью денежных средств и ценных бумаг. Он рассчитывается как частное от деления денежных средств и краткосрочных финансовых вложений на краткосрочные обязательства. Рекомендуемое значение составляет 0,2 - 0,25.

Коэффициент срочной ликвидности раскрывает соотношение денежных средств, краткосрочных финансовых вложений и дебиторской задолженности к краткосрочным обязательствам. Нормативное значение показателя – 0,7-0,8. Он отражает прогнозируемые платежные возможности предприятия при условии своевременного проведения расчетов с дебиторами.

Коэффициент общей ликвидности рассчитывается как отношение оборотных средств к краткосрочным обязательствам и показывает, достаточно ли у предприятия средств, которые могут быть использованы для погашения его краткосрочных обязательств в течении определенного периода. Этот коэффициент должен находиться в пределах от 1 до 2, т.е. оборотных средств должно быть по меньшей мере достаточно для погашения краткосрочных обязательств, иначе предприятие окажется под угрозой банкротства.

Следующая *группа коэффициентов* – коэффициенты оборачиваемости. Они позволяют проанализировать, насколько эффектив-

но предприятие использует свои средства. Показатели оборачиваемости имеют большое значение для оценки финансового положения предприятия, поскольку скорость оборота средств, т.е. скорость превращения их в денежную форму, оказывает непосредственное влияние на платежеспособность предприятия.

Коэффициент общей оборачиваемости капитала рассчитывается отношением выручки от реализации продукции к итогу баланса и отражает скорость оборота всего капитала предприятия. Он показывает, сколько раз в год (или другой отчетный период) совершается полный цикл производства и обращения, приносящий соответствующий эффект в виде прибыли, или сколько денежных единиц реализованной продукции принесла каждая единица активов. Рост его означает ускорение кругооборота средств предприятия.

Коэффициент оборачиваемости материальных оборотных средств отражает скорость оборота запасов и затрат и рассчитывается как частное от деления выручки от реализации к среднегодовой стоимости материально-производственных запасов. Чем выше этот показатель, тем меньше средств связано с этой наименее ликвидной статьей оборотных средств, тем более ликвидную структуру имеют оборотные средства и тем устойчивее финансовое положение предприятия (при прочих равных условиях).

По коэффициенту оборачиваемости дебиторской задолженности судят, сколько раз в среднем дебиторская задолженность превращалась в денежные средства в течении отчетного периода. Он рассчитывается путем деления выручки от реализации на среднегодовую стоимость дебиторской задолженности.

Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности рассчитывается как отношение выручки от реализации к среднегодовой стоимости кредиторской задолженности. Он показывает расширение или снижение коммерческого кредита, предоставляемого предприятию. Коэффициенты оборачиваемости дебиторской и кредиторской задолженности можно также рассчитывать на днях. Для этого необходимо количество дней в году разделить на рассмотренные показатели. Тогда можно узнать, сколько в среднем дней требуется для оплаты соответственно дебиторской либо кредиторской задолженности.

Коэффициент оборачиваемости основных средств (или фондоотдача) рассчитывается как частное от деления выручки от реализации на среднегодовую стоимость основных средств. Чем выше фондоотдача, тем ниже издержки отчетного периода.

Третью группу составляют коэффициенты рентабельности. Они показывают, насколько прибыльна деятельность компании. Наиболее часто используемыми показателями в финансовом анализе являются коэффициенты рентабельности всего капитала предприятия, рентабельности соответственного капитала и рентабельности продаж.

Коэффициент рентабельности капитала рассчитывается делением чистой прибыли на среднегодовую стоимость активов предприятия. Он показывает, сколько денежных единиц потребовалось фирме для получения одной денежной единицы прибыли независимо от источника привлечения этих средств.

Коэффициент рентабельности собственного капитала позволяет определить эффективность использования капитала, инвестированного собственниками компании. Он рассчитывается отношением чистой прибыли к среднегодовой стоимости собственного капитала.

Коэффициент рентабельности продаж рассчитывается отношением чистой прибыли к объему реализации и показывает, сколько денежных единиц чистой прибыли принесла каждая денежная единица реализованной продукции. Падение показателя отражает снижение спроса на продукцию предприятия.

Все рассмотренные коэффициенты необходимо не только сравнивать с нормативными значениями, но и прослеживать их изменение в динамике для выявления тенденций их развития, более полного анализа и статистического обобщения.

Література

1. Єріна А.М., Мазуоенко О.К., Пальян З.О. Економічна статистика. – Київ: ТОВ "УВПК" Екс об", 2002. – 232 с.
2. Грюнинг Х, Коэн М. Международные стандарты финансовой отчетности. – Вашингтон: Всемирный банк, 1999. – 250 с.
3. Коробов М.Я., Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: Навч. посібник. – К.: Знання, 2000 – 378 с.

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

УДК 373.1

Чорновол-Ткаченко Р.І.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри наукових основ
управління та психології ІПО ХНПУ
ім. Г.С. Сковороди

Формування іміджу закладу освіти як певна система стратегічних дій

Ретроспективний аналіз літературних джерел показав, що активні дослідження поняття "імідж" в Україні та Росії припадають на середину 90-х рр. ХХ ст.

Прослідкувавши етимологію та проаналізувавши визначення, подані в енциклопедичних словниках, вчені обґрунтували, що "імідж" походить від лат. *imago* – "образ" і відоме ще з часів Гіппократа та Аристотеля. Але відповідно до перекладу, поданому в латинському словнику, це слово мало тоді інше значення і відрізнялось залежно від місцевості, рівня розвитку людської цивілізації. Сфера ж його реалізації побічно нагадувала сучасне розуміння. Фахівці також наголошують, що неможливо із впевненістю стверджувати, що "імідж" є похідним від французької чи англійської мови, бо незаперечним є факт його існування ще у давні часи. [8, с. 10-11].

Проблемам історичної обумовленості поняття «іміджу» велику увагу приділяли такі зарубіжні та вітчизняні вчені як П. Берд, О. Бриза, І. Гофман, А. Панасюк, Г. Почепцов, О. Перелигіна, Є. Семпсон, Н. Хазратова, В. Шепель, В. Шпалінський, Т. Хомуленко, Ю. Падафет, О. Скориніна та ін.

У 60-х роках ХХ ст. американський економіст Болдуїнг вперше застосував термін "імідж" стосовно ділового успіху.

Поняття "імідж" в системі освіти набуло актуальності в період становлення незалежності України та переосмислення підходів до навчально-виховного процесу.

Особлива увага до цього феномену з'являється у зв'язку з відкриттям шкіл нового типу та їх необхідністю представити себе

самих різними засобами створення позитивного, презентабельного образу в суспільстві.

Але в цей період поняття "імідж" ще не набуло широкого вжитку і в перші п'ять років ототожнювалось зі словом образ або замінювалось термінами "презентація" та "самопрезентація".

Взагалі імідж і чутки використовувались у політиці і бізнесі за всіх часів.

"У страху очі великі" – кажуть у народі. І дійсно чутки про кровожерливість воїнів Чингізхана допомагали йому захоплювати міста, із яких у паніці бігли захисники.

За гарний імідж платять, як за саму реальну річ, зокрема, придбання швейцарської фірми "Нестле" коштувало 2,55 мільярди фунтів стерлінгів, із яких тільки п'яту частину складала вартість реальних фізичних об'єктів. Все інше це вартість іміджів товарних марок фірми [2, с. 47].

Імідж певного об'єкта не є постійною номінантою. Передусім це залежить від того, що різні групи іміджевої аудиторії володіють різною інформацією та різним досвідом. Це спричиняє неможливість існування єдиного іміджу організації та зумовлює виникнення багатьох його варіантів.

Отже поняття "імідж" – поліметричне і функціонально різноманітне.

Разом з тим, будучи індивідуальним і змінним, воно стабільно володіє магією принадності.

Таким чином, іміджева перемога за тим об'єктом чи суб'єктом, який може зненацька, але своєчасно, презентувати себе у "потрібному кольорі", бо запам'ятовується саме несподівана червона пляма на чорно-білому екрані.

З метою чіткого тлумачення сутності «іміджу» необхідно розвести зміст понять "репутація", "реноме", "авторитет", "пабліситі", які часто ототожнюються в літературних джерелах. Усі вони зв'язані із завоюванням та закріпленням довіри зі сторони суспільства, проєктуванням привабливого для споживача образу організації чи особи.

Дослідники цього процесу стверджують, що саме у специфіці створення даного образу, у специфіці аудиторії, що сприймає образ організації, чи особи, і ховається суттєва різниця.

Пабліситі – це широка позитивна популярність організації засобами інформації та реклами. Але такий стан, як правило, поверховий і недовготривалий. Образ організації, популярний сьогодні,

може швидко позбутися привабливості завдяки негативній інформації конкурентів чи внаслідок власних помилок.

Імідж, репутація, досягаються складніше, але і тримаються краще, бо в їх основі закладено свідоме відношення до організації.

Академічний тлумачний словник української мови визначає репутацію як громадську думку про когось, що –небудь.

Стосовно зазначеного визнання нам також відомо, що репутація може бути хорошою і "підмоченою" або "заплямованою". Практичний досвід засвідчує, що в критичних ситуаціях для будь-якої організації найголовніше врятувати не матеріальні, а репутаційні активи.

Отже, якщо репутація – це громадська думка зі сторони, або сума таких думок, то імідж – це те, що організація сама про себе думає та бажає, щоб про неї так думали. Тобто імідж – автообраз, а репутація – образ більш об'єктивний.

Формування іміджу можливо певною мірою форсувати, формування репутації ніколи не може обійти природний рух розвитку установи, її ресурсні та організаційні аспекти.

Важливо усвідомлювати, що формування іміджу – це активне доведення до загальної свідомості основних позитивних моментів організації та приховування негативних. Це досягається і засобами публіситі.

Репутація ж формується з огляду на попередні досягнення, успіхи, факти, події. Для створення іміджу використовується не лише минулий і сьогоднішній позитивний образ, а й ідеальне проектування нової моделі.

Фахівці з даної проблеми засвідчують, що досягти належної репутації неможливо, не працюючи над власним іміджем.

Стосовно "реноме" – С.Колосок вважає, що воно має майже однакову сутність з репутацією, бо в їх основі лежить така дефініція як громадська думка. Разом з тим, зауважує, що спрямованість громадської думки в "реноме" виключно на людину або групу людей, а в "репутації" це стосується ще й характеристики таких об'єктів як організація, партія, держава [4, с. 7].

Ще одним, близьким за значенням до іміджу терміном є "авторитет", що в перекладі з латинської "autoritas" означає "влада", "вплив".

Процес формування авторитету, авторитетності проходить в умовах спільної діяльності, тобто в групі, колективі. Імідж у своїй основі має інші соціально-психологічні закономірності, що будуються не лише на безпосередньому контакті з носієм, а й за допомогою ЗМІ, чуток.

Як слушно зауважують автори дослідження [8, с. 16.] різниця між авторитетом та іміджем лежить у площині сфери культури, де штучні витвори домінують над природними, знаково-символічні системи – над реальними прототипами.

Аналіз близьких за значенням з "іміджем" термінів засвідчує його специфічну семантику, а теоретичні дослідження в галузі філософії та інших наук обґрунтовують, що це символічний образ суб'єкта, який характеризується динамічністю, неподільною єдністю чуттєвих і змістових компонентів та відтворює потреби соціальної групи з подальшим застосуванням у конкретному аспекті [8, с. 17, 28].

Вивчення практичного досвіду управління закладом освіти показує, що в установі часто ніхто не займається тим, як вона виглядає зі сторони, а найголовніше – ніхто не знає, як організація хотіла б виглядати.

Отже, на часі необхідність наукового обґрунтування технологій формування іміджу загальноосвітнього закладу.

Школа, як відкрита соціально-педагогічна система, взаємодіє у багатогранній та складній системі зовнішніх і внутрішніх зв'язків з іншими соціальними інститутами.

Проблема її зовнішнього представництва існувала завжди, а особливо актуальною воно стає в умовах модернізації освіти в Україні.

Створення іміджу та репутації – передумова виходу закладу освіти на якісно новий рівень культурних, соціальних та політичних відносин з громадськістю, а також суттєвий чинник підвищення ефективної діяльності колективу в цілому. Стосовно цього Г. Даулінг зазначав: "Коли співробітники не відчують поваги до своєї організації, це може отруїти робочу атмосферу та деморалізувати персонал, який надає послуги. У разі, якщо вони поважають свою організацію, то багато хто з них готовий надати їй усіляке сприяння. Ставлення співробітників може безпосередньо впливати на те, як сторонні люди сприймають організацію" [1, с. 37].

Вивчаючи та досліджуючи технології формування іміджу організації, керівник сучасного закладу освіти повинен оволодіти засобами гнучкого управління, щоб, за влучним висловленням Наполеона, "бути то лисом, то левом". Секрет технологічних функцій іміджу і полягає саме в тому, щоб знати, коли треба бути тим чи іншим.

Ідентифікаційна індивідуальність організації виражається візуальними та вербальними засобами, серед яких чільне місце належить дизайну та стилю оформлення як зовні так і всередині.

Основними носіями власного стилю закладу освіти можуть виступати концепції, програми розвитку, буклети, тематичні агітаційні оформлення, бланки, візитні картки, геральдика та ін.

Доцільною є розробка своєрідної символіки установи (герба, прапора, гімну, знака, чи значка) який можна розмістити у спеціально відведеному місці, а також використати на офіційних і неофіційних паперах, шкільній формі учнів, яка теж повинна мати оригінальну модель. Сприятимуть підвищенню зіставлення символіки з реально існуючим об'єктом чітко виписана місія школи, яка постійно може представляти ядро цінностей закладу освіти.

Зазначені вище візуальні та вербальні засоби ототожнюються педколективом, громадськістю, батьками, учнями як символічний образ школи.

Але процес формування іміджу закладу освіти може починатися не з ідентифікаційної індивідуальності, а з репутації його, або чуток чи інформації ЗМІ.

У цій ситуації з'являються нові варіанти технологій.

Поєднання репутації з елементами ідентифікаційної індивідуальності, створення іміджу та перехід до атрибутивного компонента з позитивними характеристиками.

Т.Б. Хомуленко, Ю.Г. Падафет, О.В. Скориніна вважають, що послідовність формування елементів іміджу установи може проходити різні етапи, але нижче поданий є найбільш сприятливим (рис. 1).

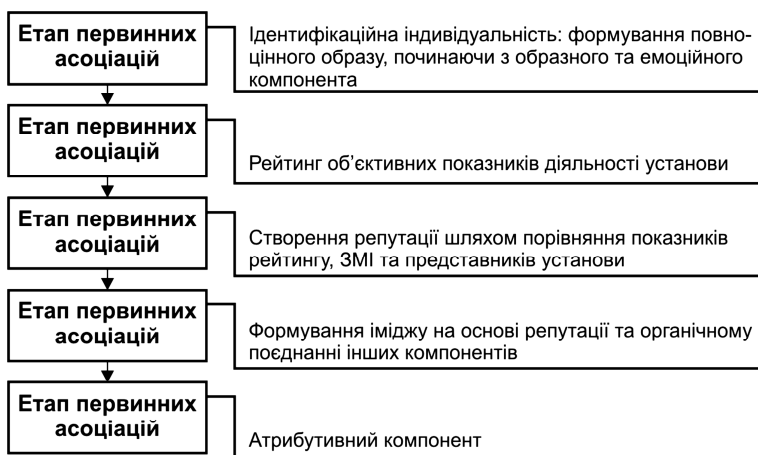

Рис. 1.

Дотримання послідовності розглянутого процесу формування іміджу закладу освіти сприятиме визнанню його споживачами та громадськістю та створенню між ними дійового діалогу.

Важливою складовою технологій формування іміджу школи є рейтинг показників її діяльності. Здебільшого ці показники засвідчували, як правило, лише шлях досягнення нової якості освіти через навчальний процес. Але якість освіти визначається не лише результатами досягнень у навчанні. Якість освіти має визначатися співвідношенням «шкільних знань» і життєвого досвіду учнів, що являє собою сукупність знань про засоби вирішення проблем, норми поведінки, діючі правила, яких необхідно дотримуватися.

Поєднання навчання дітей з формуванням їх життєвого досвіду можливе за кількох умов:

- елементом змісту освіти стає життєвий досвід учнів (на уроках розглядаються явища, протиріччя, проблеми, з якими учні зустрічаються у самому житті);
- у школі використовуються можливості для залучення учнів в проектну діяльність, у процесі якої реалізуються "шкільні знання";
- у школі формуються міжособистісні стосунки учасників освітнього процесу, засновані на правилах, що відповідають цілям шкільної освіти.

Проблему взаємозв'язку прав і обов'язків учасників освітнього процесу краще вирішувати на рівні освітнього закладу шляхом переговорів і дискусій і ні в якому разі не адміністративними заходами.

Мова йде про норми діяльності, яких дотримуються в конкретній школі.

Створення дійового механізму формування позитивного іміджу закладу освіти тісно пов'язане з його організаційною культурою, яка формує внутрішній каркас установи, який складається з переконань та цінностей персоналу, а, отже, сприяє виробленню єдиної моделі поведінки, виступає як важлива інтегративна характеристика організації, що визначає зв'язки не тільки з внутрішнім, а й зовнішнім середовищем.

Організаційна культура є невід'ємним складником ефективного функціонування та розвитку організації, врахування якого створює передумови отримання позитивних результатів у разі необхідності зміни іміджу.

Таким чином можна зробити висновок, що механізми формування цілісного іміджу закладу освіти це певна система стратегічних дій, яка передбачає:

- обґрунтування та розробку стратегій;
- визначення пріоритетів;
- дослідження аудиторії іміджу;
- вибір доцільних методів управління;
- діагностику рівня розвитку педколективу;
- соціологічні опитування оточення, установи;
- вибір ЗМІ;
- застосування контент-аналізу.

Безумовно, перейти від реально існуючої школи до школи, яка наближається до бажаного образу не так просто, і такий перехід не відбудеться так швидко.

Відразу позбутися усіх чинників, що зашкоджують цьому у системі освіти неможливо, але шукати шляхи вирішення необхідно щоденно і наполегливо.

Створення позитивного іміджу закладу освіти – це складний і тривалий процес формування міцної і високої репутації, привабливості, створення ситуації успіху на всіх рівнях діяльності організації. У контексті вище зазначеного доцільним є висловлювання К.М. Ушакова про те, що "пошуки єдиного рецепта вдалого керування, на жаль, приречені на провал. Але рецепт усе ж таки є – це сам пошук".

Література

1. Даулінг Г. Репутация фирмы: создание управления и оценка эффективности. – М.: Имидж – констант, ИНФРА – М, 2003, – 368 с.
2. Егоршин А.П. Менеджмент, маркетинг и экономика образования: Учебное пособие. – Нижний Новгород: НИМБ, 2001. – 624 с.
3. Зудина Л.Н. Организация управленческого труда: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА – Новосибирск, 1997. – 256 с.
4. Колосок С. Авторитет та імідж в державному управлінні // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. УАДУ при Президентові України. – К.: УАДУ, 2001. – № 1, – С. 192-198.
5. Копиленко О.Л. Влада інформації. – К.: 1991. – 121 с.
6. Кукта Г. Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох. – Львів: Кальварія, 2000. – 128 с.
7. Панасюк А.Ю. Вам нужен имиджмейкер? Или о том, как создавать свой имидж. – 3-е изд. – М.: Дело 2001. – 240 с.
8. Хомуленко Т.Б., Падафет Ю.Г., Скориніна О.В. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу: Монографія. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2005. – 272 с.

УДК 81'27:811.11

*Зверєва О.Г.,*викладач кафедри іноземних
мов ХЕПУ

Сучасний кінодискурс: специфіка та особливості категоріального потенціалу

Зміни в комунікативній реальності наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. висувають нові вимоги до лінгвістичного дослідження. Місце суто вербальних текстів, вільних від елементів інших семіотичних систем, займають медіатексти. Книга втрачає свої позиції в дискурсі розваг та поступається художньому фільму. Саме кінематограф є джерелом більшості текстових ремінісценцій, що функціонують в повсякденній комунікації. Художній фільм як знаковий простір є текстом, зануреним в соціальний контекст, тому його доцільно аналізувати як текстово-дискурсивне утворення.

Головною метою цієї статті є виявлення специфіки кінодискурсу через текстово-дискурсивні категорії, які формують це утворення. Текстово-дискурсивні категорії являють надпарадигмальні якості сукупності текстів та їхніх текстем в різних дискурсах. На відміну від функціонально-семантичних категорій, які розроблялися в більш ранніх дослідженнях, текстово-дискурсивні формуються не з різнорівневих якостей мови та імпліцитних змістів, а з цілеспрямованої взаємодії модулів комунікативної ситуації [7].

В цій статті подано спробу виділити низку текстово-дискурсивних категорій, які конституують кінодискурс та в яких його специфіка виявляється найбільш рельєфно.

Однією з категорій, релевантних для кінодискурсу, є категорія **цілісності**, яка розглядається багатьма дослідниками серед провідних як ознака, що конституує текст, відрізняє його від не-тексту та являє собою відносну закритість тексту, що забезпечується інтеграцією всіх його структурно-змістових та змістових рівнів, і яку глядач сприймає як єдність [3].

Дискурсивна вбудованість тексту дозволяє розглядати цілісність як текстово-дискурсивну категорію, що забезпечується його полісистемною макрознаковістю в замкнутій суперсистемі дискурсу. Макрознаковість є якісним параметром "роботи" тексту в дис-

курсів та існує на основі синтезованого змістового конденсату, який породжується автором та сприймається, інтерпретується адресатами; діалогічності тексту з семіосферами культурного, наукового та ін. кодів (в межах та поза текстовою парадигмою). Це є зовнішнім аспектом цілісності як текстово-дискурсивної категорії. Внутрішній же її аспект звичайно проектується на полісистемність самого тексту, що становить функціональну систему текстових шарів, рівнів, кодів, вимірів оповідання, обумовленого сполученням лінійності та багатомірності тексту [2].

Цілісність є невід'ємною категорією фільму, як і будь-якого тексту, яка знаходить відображення в його структурності та ідейній завершеності. Таким чином, цілісність розкривається на двох рівнях: ідейному та структурному.

Необхідно зауважити, що структурна цілісність в фільмі підпорядковується ідейній та невіддільна від неї. Так, наприклад, відома кінокартина *Pulp Fiction* (1994) режисера К. Тарантіно складається з декількох паралельних сюжетів та чисельних розрізаних, хронологічно зміщених подій. Проте, фільм сприймається як одне ціле завдяки загальній ідеї – пародійному опису життя американської мафії. Отже, цілісний характер надає фільмові саме ідея, яка об'єднує його в одне ціле.

Цілісність часто пов'язується із **завершеністю** тексту, причому остання зводиться до рангу текстової категорії. Відштовхуючись в своїх дослідженнях від системності тексту, В.А. Кухаренко підкреслює: "Положення про закритість текстової системи добре узгоджується з категорією цілісності (завершеності), обов'язково притаманній цілому тексту...Автор насправді виступає як одноосібний хазяїн становища – "де вважаю за необхідне, там ставлю фінальну крапку", що, в свою чергу, означає, що концепт сформований, шлях до його розуміння вказаний, повідомлення завершене, система закрита" [5].

Проте, Є.О. Селіванова вказує на важливість **відкритості** тексту як комунікативного посередника, що ставить під сумнів категоріальний статус завершеності у дискурсі. Дослідниця вважає, що відкритість тексту забезпечується двома факторами: домислюванням адресатів, а також вільно-варіативною інтерпретацією тексту, часто заданою стратегією автора [7]. Прикладом цього може стати фільм К. Рейша *The French Lieutenant's Woman* (1981), який закінчується несподівано та дає можливість глядачам самостійно закінчити сюжет. Тому ми не можемо погодитися зі ствердженням про

закритий характер комунікації. Вона скоріш є замкнутою, а не закритою, так як один текст може мати безліч адресатів. Вступаючи в комунікацію, адресат замикає комунікативний простір, але не закриває його для інших адресатів.

Категорія **зв'язності** завжди розглядалася лінгвістами як дуже важлива текстова категорія, яка опосередковує розвиток теми та забезпечує цілісність, інтеграцію тексту. Спочатку дослідники розмежували **когерентність** (змістову зв'язність) та когезію (формальну зв'язність). Хоча, наприклад, В.І. Карасік трактує їх як сторони одного явища – зв'язності "як взаємообумовленості, логічного перетікання елементів одного в інший, встановлення формальних (когезія) та змістових (когерентність) "містків" між ними" [4].

Як текстово-дискурсивна категорія, зв'язність розглядається в дещо іншому ракурсі як властивість, що забезпечує інформаційний обмін на підставі взаємодії всіх модулів суперсистеми дискурсу. В цьому випадку ми маємо справу з парадоксом: вербальна репрезентація інформації може не мати явно виражених конекторів, але текст (в цьому випадку, кінотекст) розуміється та вважається зв'язним. Прикладом цьому може бути фільм *Eternal Sunshine of the Spotless Mind* (2004) режисера М. Гондрі, де з розрізнених епізодів складається зв'язний сюжет. Це означає, що механізми зв'язності лежать не на поверхні, а закладені в вербальному посереднику комунікативного процесу – тексті. Зв'язність існує в інформаційному просторі дискурсу, забезпечуючи інформаційний баланс. Завдяки цьому адресант та адресат розуміють один одного: адресат розуміє текст не тільки через його внутрішню зв'язність (семантичну, змістову, граматичну, структурну), але й завдяки підключеності свідомостей комунікантів – носіїв однієї мови та культури, – до загального семіотичного універсуму, буття.

Модальність є категорією художнього тексту, яка висловлює відношення автора до дійсності, яка відображається в окремому тексті. Проте в тексті художнього фільму існує протиріччя між суб'єктивністю як вираженням модальності та проголошеною кінематографістами об'єктивністю зображення дійсності. З одного боку фільм як і будь-який художній текст, є суб'єктивним, тобто модальним. З другого боку, фільму притаманне прагнення до життєвості, натуралізму та передачі реальності. Кінотеоретик З. Кракауер називає кіно "струмом життя", трактуючи його як концентроване відображення реальності [6].

Важливо також відмітити, що категорія модальності в кінематографі проявляється на стику таких ключових для кінематографа явищ, як натуралізм-ілюзорність. Показуючи, відображаючи реальність, камера постійно нагадує нам, що фільм – це лише відображення життя, а не саме життя; як про це пише Я. Бутовський, докамерна дійсність перетворюється на кінематографічний матеріал [1].

Безперечно, дуже важливою текстово-дискурсивною категорією є категорія **антропоцентричності**, яка проявляється в тому, що гносеологічним та комунікативним центром дискурсу є людина, його індивідуальна свідомість. Лінгвісти вказують на наявність в художньому тексті трьох антропоцентрів: автора, читача та персонажа. Проте антропоцентрична представленість в дискурсі більш різнопланова та багатощарова. Так, до групи автора (аспекту адресантності) можливо віднести сценариста, режисера, оператора. Для художнього фільму важливим є фактор актора в рамках антропоцентру персонажа, який відбиває особистість героя, створеного автором, та привносить в неї своє розуміння.

Іншим аспектом антропоцентричності дискурсу є фактор адресата. В художніх фільмах можливо говорити про орієнтацію на різну цільову аудиторію: на молодіжного глядача у молодіжних комедіях, трилерах, бойовиках; на критиків (фестивальне кіно) та загальному розподілі на масове та елітарне кіно.

Категорія **інтертекстуальності** є особливо важливою іманентною характеристикою, притаманною кінематографу, через синтетичну природу кінематографа. В дискурсі категорія інтертекстуальності, або, вживаючи термін Є.О. Селіванової, інтерсеміотичності, реалізується на підставі діалогічної взаємодії модулів комунікантів та тексту з універсумом – кодом культури, науки, літератури тощо [7].

В фільмах запозичуються сюжетні лінії, елементи композиції, образи, стилістичні прийоми. Ілюстрацією цього може стати, наприклад, екранізація *Romeo+Juliet* режисером Б. Лурманном (1996), в якій дія перенесена в наш час та розвивається на фоні сучасного суперництва двох бандитських кланів.

В сучасному кінематографі дуже велика роль інтертекстуальних елементів, які мають визначати цільову аудиторію. Таким чином, успішність фільму як комунікативного акту багато в чому залежить і від розуміння та вірної інтерпретації інтертекстуальних зв'язків кінематографа.

Таким чином, кінодискурсу у повній мірі притаманні універсальні текстово-дискурсивні категорії, які дослідники вважали обов'яз-

ковими для художнього дискурсу. При чому, специфіка найбільш істотних текстово-дискурсивних категорій, що породжують кінодискурс, визначається притаманній кінематографу дворівневою структурою – присутністю звукового та візуального рядів.

Література

1. Бутовский Я. "Попытка разобраться в сущности операторской работы..." // Киноведческие записки. – № 43. – М.: НИИ Киноискусства, 1999. – С. 189-198.
2. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – Киев: Вища шк., 1993. – 199 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Карасик В.И. Лингвистика текста и анализ дискурса: Учеб. пособие. – Архангельск – Волгоград: Перемена, 1994. – 36 с.
5. Кракауэр З. Природа фильма. Реабилитация физической реальности. – М.: Искусство, 1974. – 424 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
7. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

УДК 130.3

Петров О. О.,кандидат філософських наук,
доцент**Інформаційне суспільство та його вплив на процес розвитку особистості**

В сучасний період помітно прискорився глобальний процес переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Цей етап розвитку людства, що пов'язаний з революційними досягненнями в галузі інформаційних технологій, дістав назву інформаційного, або третьої хвилі.

Інформаційно-комп'ютерна революція призводить до формування інформаційного соціуму і до його всебічного впливу на процес формування особистості.

Виникла необхідність методологічного забезпечення вивчення проблем, пов'язаних з розвитком особистості в умовах інформаційного суспільства. З'явилась потреба в нових підходах до виховання людини в умовах інформатизації, дослідити вплив процесу становлення інформаційного соціуму в Україні на розвиток особистості.

Деякі аспекти цього явища досліджувались в працях Бжезинського, Дж. Гелбрейта, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, С. Халтінгтона та інших. Однак навіть в їх працях не розглядались проблеми впливу інформаційного соціуму на особливості формування основних якостей особистості на етап і становлення інформаційного суспільства, а також закономірності, що обумовлюють діяльність особистості під час посилення інформаційної боротьби.

Вперше про сутність інформаційного суспільства написав професор Токійського технологічного університету Ю. Хаяши ще наприкінці 60-х років ХХ ст. В звітах Агентства економічного планування, інституту розробки і використання комп'ютерів, як спіралися на творчість Ю. Хаяши, інформаційне суспільство визначається як суспільство, у якому процес комп'ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації, рятує їх від рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва [с. 9]. Поняття інформаційного суспільства найґрунтовніше викладено в теорії технологічного розвитку д. Белла. Саме він вперше підкреслив, що інформатизація суспільства

впливає не тільки на державу, виробництво, бізнес, сферу послуг, а й змінює стиль життя, побут, основні цінності людства.

Ці уявлення про інформаційне суспільство не зовсім сучасні. Ми бачимо, що внаслідок глобальної інформатизації відбуваються глибока зміна багатьох соціально-психологічних і політичних аспектів більшості розвинутих країн. Формується єдина інформаційна єдність усієї людської цивілізації, де реалізовано вільний доступ кожної людини до всіх інформаційних ресурсів. Переважаючими стають гуманістичні принципи керування суспільством, засновані на прозорості влади, загальному доступі до інформації, демократичності прийняття суспільних рішень. Однак при цьому є й негативний вплив на людей і в цілому на суспільство засобів масової інформації (особливо реклами), небажане широке втручання в приватне життя громадян та організацій на базі інформаційних технологій, складність адаптації до середовища інформаційного суспільства старшого покоління, небезпека розриву між „інформаційною елітою” (людьми, що займаються розробкою та використанням інформаційних технологій) і простими споживачами.

Незважаючи на різні підходи до визначення інформаційного суспільства, більшість авторів відзначає його однакові суттєві риси:

- домінування інформаційного сектора в загальному обсязі валового продукту;
- інформація, знання і кваліфікація суб'єкта стають головними факторами влади і керування;
- пріоритетне значення інформації стосовно інших ресурсів;
- сервіс у інформаційному суспільстві стає виробничим;
- більш демократичний характер опанування більшістю професій (особливо щодо жінок);
- комунікація як спілкування людей і головний засіб їх взаємодії починає виштовхувати транспорт;
- з 4-х гілок влади (виконавча, законодавча, судова та інформаційна) головною стає влада засобів масової інформації
- зростання обсягів соціальної пам'яті, персональний комп'ютер перетворює помешкання в центр суспільного життя і в той же час дисплей комп'ютера відриває людину від спілкування з іншими людьми, від всього суспільства;
- зміна структури розподілу часу між робочим часом та відпочинком на основі появи нової форми зайнятості "телепраці";

– поява нової політичної культури з більш повною реалізацією свободи слова за допомогою електронних засобів масової інформації.

Інформаційна інфраструктура України перебуває у процес становлення і розвивається не рівномірно. Складовими системами регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері виступають: 1) нормативна-правова база — сукупність законів і законодавчих актів в інформаційній сфері; 2) система забезпечення інфобезпеки організована державою сукупність суб'єктів (державних органів, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян), об'єднаних цілями захисту національних інтересів країни в інформаційній сфері; 3) інформаційний ринок — ринок інформаційних продуктів і послуг, а також інформаційних технологій, засобів зв'язку, інформатизації і телекомунікації [2, с. 20-21].

Інформаційне суспільство впливає на особистість протягом усього життя і не завжди позитивно. Вже доведено вченими, що потужність впливу інформаційного соціуму на особистість, який здійснюється за допомогою засобів антропотехніки, багаторазово перевищує потужність впливу традиційного суспільства. Закономірності формування особистості в інформаційному соціумі можна сформулювати таким чином:

1) зростання комунікаційних потреб особистості, які перетворюють функціональну властивість суб'єктів активного реагування на розбіжність між наявним і бажаним станами їх свідомості; 2) ефективність розв'язаних завдань розвитку особистості лежить в площині I піднесення управлінського інтелекту на ґрунті інформатизації суспільства; 3) стійкість особистості як системи, що самоорганізується, залежить від рівня її цілісності, яку визначають її духовність та соціальна відповідальність; 4) збільшення впливу високих технологій у система техніко-технологічного детермінізму розвитку суспільства призводить до можливості ефективного враження душа та суспільної свідомості; 5) з зростанням демократичного потенціалу суспільства поширюється процес усвідомлення необхідності впровадження вищих стандартів, людських прав.

Наслідки інформатизації суспільства помітно позначили вросання інтересу до філософсько-світоглядних аспектів усвідомлення прав людини. Поряд з позитивним впливом комп'ютеризації дослідники відзначають й негативний. В першу чергу це стосується все більшим зануренням людини у віртуальну реальність з відповідним послабленням соціальних зв'язків. З'являються дві тенденції в цьому

процесі: тенденція самозаглиблення людини та посилення впливу з боку власників телекомунікаційних мереж. Яку позицію повинне зайняти суспільство, держава щодо проявів цих тенденцій? Сучасна демократична і правова держава не може неправовими засобами втручатися в сферу прав людини, порушувати індивідуальну автономію особи. Таке втручання обмежується визнанням за людиною і громадянином невід'ємних прав і свобод, які не можуть бути порушені державою. Залишати наодинці (особистість з хаосом потоків інформаційного впливу суспільство також не має права [с. 25].

Держава повинна забезпечити громадянам умови їх самореалізації, простір особистої автономії, не допускати "примусового удосконалення" та "примусового ошасливлення" підданих. Замість "примусовості", завдяки поняттю автономії формування культури особистості, обстоюється свобода як безумовна цінність.

Гуманістичні принципи конституційного ладу України зафіксовані в ст. 3 Конституції, де йдеться про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, держава повинна поєднувати з всебічним розвитком культури особистості та відповідальністю виробників комп'ютерних програм, сайтів Internet. Пріоритетність інтересів людини над інтересами держави повинна стати домінуючим принципом у інформаційній сфері [с. 41-45].

Підбиваючи підсумки аналізу інформаційного суспільства та його впливу на розвиток особистості, можна вробити такі висновки:

- Україна вступає в нову якісну фазу розвитку інформаційне суспільство;
- сьогодні залишаються майже невивченими наслідки впливу на особистість так званої „віртуальної реальності“;
- інформаційний соціум все більше впливає на особистість, як у соціальному, так і на психофізіологічному рівні;
- виникає гостра необхідність внесення коректив у процес розвитку особистості з врахуванням наведених закономірностей.

Інформаційне суспільство все більше впливає на процес розвитку особистості. Цей вплив не завжди носить бажаний характер, для впровадження формування особистості на основі загальнолюдських цінностей, необхідні подальші методологічні розробки в тому числі й закономірностей розвитку особистості в умовах інформаційного соціуму.

Література 1. Петров О.О. Тенденції та протиріччя розвитку інформаційного суспільства. Харків: ХДТУБА, 2002. 48 с. 2. Толубко В.Б., Жук С.Я., Косецов В.О'. Концептуальні основи інформаційної безпеки України // Наука і оборона. 2004. № 2. С. 19-25. 3. Нікітюк В.О. Проблема прав людини в контексті національної безпеки И Наука і оборона. 2002. № 4. С. 24-30. 4. Соболев О.М. Свобода особистості в інформаційному соціумі: стаття друга // Філософська думка. 2002. № 5. С. 40-58.

Абашнік В.О.,

доктор філософії, завідувач кафедри
гуманітарних та фундаментальних
юридичних дисциплін ХЕПУ

Норми та цінності у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою: міжнародний досвід

В університеті імені Фрідріха Шіллера (Йена, ФРН) пройшла Міжнародна наукова конференція на тему "Поняття норм та цінностей у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою" ("Normen- und Wertbegriffe in der Verstaendigung zwischen Ost- und Westeuropa", 27. Februar – 01. Maerz 2006). На цьому форумі з доповідями виступило понад 10 науковців з Німеччини, Польщі, Armenії, Литви, Італії, Албанії та України. Окрім запрошених доповідачів, в роботі конференції взяли участь студенти та викладачі Йенського університету (Friedrich-Schiller-Universitaet Jena), а також учасники одноіменного міжнародного проекту, серед яких були соціологи, юристи, мовознавці, історики, філософи, політологи.

На конференції з привітальними промовами виступили ректор Йенського університету професор *Клаус Діке (Klaus Dicke)* та координатор Міжнародного проекту «Норми та цінності у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою», завідувачка кафедри індо-германістики Йенського університету, професор *Роземарі Люр (Rosemarie Luehr)*. Виступаючі акцентували увагу на актуальності теми конференції та її науковому і практичному значенні у вирішенні проблем взаєморозуміння між різними народами Східної та Західної Європи.

На пленарному засіданні з доповіддю «Принцип рівності у праві Східної Європи у 20-му столітті» виступив доктор юриспруденції, професор *Фрідріх Крістіан Шрьодер (Friedrich-Christian Schroeder)* з південно-німецького університету Регенсбург. Доповідач проаналізував становлення принципу рівності в Росії і СРСР після 1922 року та констатував, що у праві й у суспільстві взагалі закріпився марксистський принцип, згідно з яким реальна рівність можлива лише за умови ліквідації приватної власності на засоби виробництва. Це в свою чергу призвело до тенденції подальшого «соціального нівелювання», що знайшло відображення у принципі рівності, закріпленому у Конституції СРСР 1936 року. Після закін-

чення Другої світової війни у 1945 році цей принцип рівності було визнано новими соціалістичними країнами Східної Європи, а після 1991 року – у модифікованому вигляді – деякими пострадянськими країнами Ф.-К. Шрьодер детально виклав особливості розвитку принципу рівності у законодавствах країн Східної Європи.

Доповідь завідувача кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету (Україна) *Володимира Абашиніка* була присвячена темі "Поняття *свободи* та *справедливості* в українській філософській, політичній та юридичній літературі". У цій доповіді увага присутніх була сконцентрована на історичних особливостях еволюції понять "свободи" та "справедливості" у зазначеній українській лексичі. Зокрема автор розкрив історичний розвиток даних понять з 17-го до початку 20-го століття, специфіку вживання понять "свобода" та "справедливість" у відповідній літературі за період від Лютневої революції (1917 р.) до утворення незалежної України (1991 р.), в тому числі, як в українській радянській, так і в українській закордонній (еміграційній) літературі. Доповідач також визначив особливості використання двох названих понять в наступну епоху – до виборів Президента України та "Помаранчевої революції" восени 2004 року. Ґрунтовний аналіз наукових публікацій, українських засобів масової інформації та інтернет-видань дозволив В. Абашинику виокремити сучасні тенденції вживання цих важливих понять в українській філософській, політичній та юридичній літературі.

З цікавою доповіддю виступила доктор юриспруденції *Pia Kopiske (Ria Kopiske)* з німецького університету ім. Мартіна-Лютера (Галле-Віттенберг). Тема доповіді була присвячена проблемам біженців, переселенців та конфліктам цінностей. Доповідачка наголосила, що згідно з Женевською конвенцією про біженців, німецьке законодавство та законодавства деяких західноєвропейських країн досить ліберально дозволяли перебувати біженцям і переселенцям у цих країнах та користуватися їх основними правами. Однак, після вступу в силу нового німецького законодавства про переселенців та біженців з 1-го січня 2005р. з'явилися випадки конфліктних ситуацій, котрі пов'язані з особливостями трактування так званого "гуманітарного права залишатися в країні", яке апелює в першу чергу не до законодавчих норм, а до конкретних етичних понять, а саме – до понять особи, гідності, совісті, справедливості тощо. Стосовно цього пані Р. Копіске зупинилася на таких важли-

вих аспектах даної проблематики як сучасне німецьке законодавство та проблема біженців й переселенців, конфлікти цілей (Закон не передбачає досягнення справедливості у кожному окремому випадку"), конфлікти обґрунтування рішень (відносини у трикутнику: людина, біженець, держава) тощо.

Привернула увагу науковців доповідь соціолога *Йорга Обертюра (Joerg Oberthuer)* з Йенського університету на тему "Соціальна конструкція цінностей. Смыслова структура дискурсів норм та цінностей". На думку пана Обертюра, в понятті цінностей закладено конфлікти, які слід розглядати як результат розходження суспільних смислових світів в процесі модернізації. Заслуговує на увагу точка зору доповідача, згідно з якою дебати про нормативне значення чи зміст понять цінностей, як правило, перетворюються в боротьбу інтересів, сфер впливів тощо.

З доповіддю на тему "Електронна лексикографія та нові можливості дослідження мови" виступив професор Вільнюського університету *Олег Поляков* (Литва). Доповідач використав сучасні комп'ютерні та інші технічні засоби й продемонстрував невичерпні технічні можливості дослідження мови, в тому числі й термінів норм та цінностей. Зокрема, відтепер мовознавець, юрист, соціолог або філософ може швидко відшукати будь-який термін ("свобода", "справедливість", "рівність" тощо) та визначити його частоту вживання у відповідному дигіталізованому тексті.

Доктор Французького університету *Хазмік Газарян* (Єреван, Армения) виступила з доповіддю на тему "Роль норм та цінностей в рекламних об'явах щодо працевлаштування". Доповідач проаналізувала низку засобів масової інформації Німеччини (зокрема, Мюнхенська *Південно-німецька газета*, *Франкфуртська загальна газета*) на предмет вимог сучасних корпорацій, фірм, громадських організацій до кандидатів у співробітники. Серед найбільш поширених пріоритетних якостей кандидатів пані Газарян виділила такі як "ініціативність", "професіоналізм", "висока компетентність", "здібність працювати у команді", "надійність".

Відомі польські вчені з Люблінського університету – професор *Єжі Бартмінський (Jerzy Bartmiński)* та доктор *Гжегож Жук (Grzegorz Żuk)* присвятили свою доповідь темі «Польський термін *рівність (rowność)* в семантичній сітці. Когнітивне визначення». Вони охарактеризували загальну ситуацію з трактуванням значення терміну "рівність" в сучасній польській мові. Потім автори виокремили зміни у

використанні поняття "рівність" після падіння комуністичного режиму в Польщі та в період вступу Польщі до ЄС, проаналізували використання терміну "рівності" у словниках польської мови, засобах масової інформації та Інтернет-виданнях, тощо.

З дуже актуальною темою «Що, власне, означає свобода? Семантичний аналіз комплексних етичних понять» виступила доктор Йєнського університету *Беттіна Бок (Bettina Bock)*. Доповідач констатувала, що дослідники мовної семантики розробили багато концепцій для аналізу слів та понять, і обґрунтувала на конкретних прикладах, які саме концепції підходять для використання в даному проєкті. Пані Беттіна Бок проаналізувала поняття "свободи" з лексикографічної й понятійно-історичної точки зору та виклала своє розуміння переваг і недоліків обох методів для практичного застосування різних концепцій.

На завершення конференції було проведено тематичний семінар-дискусію (workshop), в якій взяли активну участь науковці цього форуму. Зокрема, доповідь професора *Ойгена Мунтеану (Eugen Munteanu)* з університету Яси (Румунія) була присвячена темі «Поняття цінностей в сучасній румунській мові». Доктор *Генк Лафе (Genc Lafa)* з університету Лечче (Італія) у доповіді на тему "Переклад понять "безпека", "захист", "відповідальність" з Інтернету на албанську мову" акцентував увагу на розвитку відповідної лексики в сучасній албанській мові та особливостях її перекладу й відповідного використання. В дискусії після цієї доповіді взяв участь професор Тіранського університету *Еміль Лафе (Emil Lafa)* з Албанії.

В заключній частині конференції виступила координатор міжнародного наукового проєкту "Норми та цінності у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою", професор Йєнського університету *Роземарі Люр*, яка відзначила актуальність і важливість обговорення науковцями проблем досліджень норм і цінностей у Східній та Західній Європі, виклала своє міркування щодо використання матеріалів цієї конференції для плідного діалогу між народами Європи.¹

¹ За матеріалами цієї конференції буде надрукований збірник, а також створений електронний словник відповідних термінів албанською, італійською, німецькою, польською, російською, румунською та українською мовами.

Абашик В.О.,

доктор філософії, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін ХЕПУ

Проблема віри та знання у німецькій класичній філософії

У Санкт-Петербурзі (Росія) з 8-го по 9-те червня 2006 року відбулася Міжнародна наукова конференція на тему "Відношення віри та знання у німецькій класичній філософії". В її роботі взяли участь понад 70 дослідників німецької класичної філософії, у тому числі 35 доповідачів, головним чином з Німеччини та Росії, а також по одному з Франції, США та України. Організаторами цього форуму виступили Санкт-Петербурзький Науковий Центр Російської Академії Наук (РАН), Санкт-Петербурзьке товариство класичної німецької філософії, Санкт-Петербурзьке філософське товариство, Центр вивчення німецької філософії та культури, Філософський факультет Санкт-Петербурзького державного університету.

8-го червня 2006 року відбулося відкриття міжнародної конференції, на якому виступили завідувач кафедри історії філософії Філософського факультету Санкт-Петербурзького державного університету, доктор філософських наук, професор *Юрій Валеріанович Перов*, Головний вчений секретар Президії Санкт-Петербурзького Наукового Центру РАН, професор *Едуард Абрамович Тропп*, Президент Міжнародного товариства ім. Й.Г. Фіхте, професор об'єднаного університету ім. Мартіна Лютера (Галле-Віттенберг, ФРН) *Юрген Штольценберг (Juergen Stolzenberg)*, який від імені іноземних учасників висловив подяку організаторам за запрошення на цей форум.

Перше пленарне засідання відкрила доповідь відомої російської дослідниці німецької класичної філософії, завідувачки відділом історико-філософських досліджень Інституту філософії РАН (Москва), доктора філософських наук, професора *Неллі Василівни Мотрошилової*. Її виступ було присвячено темі "Відношення знання та віри у *Критиці чистого розуму* І. Канта", в рамках якої було розглянуто основні риси релігійної філософії родоначальника німецької класичної філософії. Наступний доповідач, професор університету ім. Мартіна Лютера (Галле-Віттенберг) *Юрген Штольценберг*, акцентував увагу присутніх на проблемі "Релігійної свідомості після

Канта: Гегель, Шлейєрмахер, Фіхте”, яка викликала жваву дискусію та уточнюючі питання стосовно позицій Фіхте та Шлейєрмахера. Далі виступив директор Архіву Гегеля, професор Рурського університету (Бохум, ФРН), доктор філософії *Вальтер Йешке* (*Walter Jaeschke*), котрий говорив на тему “Про умови філософії релігії після епохи Просвітництва”. В її рамках було розглянуто широкий спектр питань, починаючи від самого поняття “філософія релігії” й закінчуючи релігійно-філософськими концепціями Якобі, Канта, Гегеля. Завершив пленарні виступи першого дня конференції професор Гейдельберзького університету ім. Рупрехта Карла (ФРН) *Хаймо Хофмайстер* (*Heimo Hofmeister*) доповіддю “Віра та знання. Спроба Канта говорити про Бога”. Після цього відбулася широка дискусія стосовно проблеми взаємовідношення віри та знання у творчості різних філософів (Аристотеля, Канта, Сартра та інших).

У перший день конференції також відбулися засідання у трьох секціях, в рамках яких виступили дослідники та спеціалісти з німецької класичної філософії. Перша секція, якою керували Санкт-петербурзький професор *Сергій Чернов* та професор університету ім. Фрідріха Шіллера (Йена, ФРН) *Біргіт Зандкаулен* (*Birgit Sandkaulen*) була, головним чином, присвячена філософії Канта. У цій секції виступили Санкт-петербурзькі філософи з наступними доповідями: *Едуард Караваєв* - “Філософсько-методологічний аналіз взаємозв'язку віри та знання”, *Данііл Разєєв* - “Чи знайшов Кант місце для віри, обмеживши наше знання?”, *Ірина Батракова* - “Відношення знання та віри у критичній філософії Канта”, *Ірина Шевченко* - “Співвідношення віри та знання у філософії Ф.Г. Якобі”, *Олексій Рукавішніков* - “Кант про природу переконання”, *Ніна Дмитрієва* - “Релігія в межах людяності: від Канта до Наторпа”. Також у цій секції з доповіддю на тему “Віра замість знання?” виступив відомий польський гегелєзнавець із Вроцлавського університету, професор *Кароль Вал* (*Karol Val*).

Друга секція конференції, якою керували професор університету ім. Людвіга Максиміліана (Мюнхен, ФРН), доктор філософії *Гюнтер Цьоллер* (*Guenter Zoeller*) і завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету, доктор філософії *Володимир Абашиник*, була присвячена, в цілому, філософії Фіхте та його послідовників. В рамках цієї секції з наступними доповідями виступили такі науковці: *Ельвіра Гарєєва* (Уфа) - “Філософія як живий дис-

курс, покликання та фах”, *Райнер Шефер (Rainer Schaefer)* – “Віра та знання у фіхтевській критиці пантеїзму та спростування звинувачень у атеїзмі”, а також санкт-петербурзькі дослідники: *Вадим Мурський* – “Проблема відношення віри та знання у філософії Фіхте”, *Антон Іваненко* – “До критики науковчення Й.Г. Фіхте у праці Г.В.Ф. Гегеля *Віра та знання*”, *Маттіас Беккер (Matthias Becker)* – “Співвідношення віри та *благої справи* у Лютера та її структурна аналогія у Фіхте”, *Скатерина Ананьєва* - “Відсутня єдність: релігія та герменевтика в системі Шлейєрмахера”.

У другій секції також виступив *Володимир Абашинік* з доповіддю на тему “*Vernunft und Glauben im “Atheismusstreit”*: J.G. Fichte und J.B. Schad” (“Розум та віра під час «спору про атеїзм»: Й.Г. Фіхте та Й.Б. Шад”), в якій було розглянуто основні риси релігійної філософії професора філософії Йенського і Харківського університетів Йоганна Баптиста Шада (1758-1834 рр.), а також його позиція стосовно релігійної концепції Фіхте під час “спору про атеїзм” у 1799 році. Зокрема, у *першому пункті* доповіді було коротко охарактеризовано філософську діяльність Шада у Йені (1799-1804 рр.) та на посаді професора теоретичної та практичної філософії Харківського університету (1804-1816 рр.), яку він займав завдяки посередницькій місії веймарського міністра культури й відомого письменника Й.В. фон Гьоте. Крім філософських дисциплін, до яких належали логіка, емпірична психологія, естетика, спекулятивна філософія, природне право та історія філософії, Шад викладав у Харкові німецьку мову та літературу, латину та риторіку. У Харкові Шад написав і опублікував декілька творів, зокрема *Logica pura et applicata* (1812 р.), *Institutiones juris naturae* (1814 р.), *Deutsche Chrestomathie* (1813 р.), *De libertate Europae vindicata* (1815р.). Під час «харківського періоду» Шад пропагував ідеї німецького ідеалізму в Україні й заснував свою “Харківську філософську школу”. Її представники, зокрема майбутні професори філософії, письменники, богослови та літературні критики, вказували впливи на філософське і культурне життя в тодішній Російській Імперії. Незважаючи на успішну діяльність, пізніше Шад був звинувачений російським урядом у вільнодумстві, й у грудні 1816 року висланий з Харкова до Кьонігсбергу. З 1817-го до 1818-го року Шад був приват-доцентом Берлінського університету, а з 1819-го року до смерті – екстраординарним професором Йенського університету, де він викладав логіку, метафізику, психологію та

природне право, зокрема й за своїм харківським підручником. У *другому пункті* доповіді були викладені основні риси релігійної філософії Шада, зокрема в рамках співвідношення розуму та віри у його йєнських працях. На завершення, у *третьому пункті* доповідей акцентував увагу присутніх на проблемі співвідношення розуму та віри у Шадівській концепції абсолютного знання.¹

Третя секція конференції, якою керували професор Бохумського університету (ФРН), доктор філософії *Вальтер Йєшке* та професор університету Північна Кароліна (США), доктор філософії *Марина Бикова*, була присвячена, головним чином, творчості Гегеля. В її рамках виступили відомі Санкт-Петербурзькі філософи з наступними доповідями: *Юрій Перов* – “Історичний смисл проблематики 'віра та знання””, *Володимир Макаров* – “Відношення спекулятивної філософії релігії до принципу безпосереднього знання”, *Олександр Тимофєєв* – “Проблема взаємовідношення віри, думки та переконання у *Феноменології духу* Гегеля”, *Дмитро Масленников* – “Логічне як форма знання у філософії релігії Гегеля”, *Діна Бабушкіна* – “Відношення віри, знання та істини у Гегеля”, *Іван Фокін* – “Співвідношення віри та знання у філософії Якоба Бьоме”, *Маркус Фішер (Markus Fischer)* – “Віра та знання у прозі Кафки”, а також московський гегелезнавець *Володимир Рута* с доповіддю на тему “Співвідношення віри та знання у філософії Гегеля”.

По закінченні секційних доповідей конференції у Санкт-Петербурзькому Науковому Центрі РАН відбулося засідання Санкт-Петербурзького товариства класичної німецької філософії, котре об'єднує провідних фахівців північної російської столиці. Члени цього товариства займаються вирішенням фундаментальної наукової проблеми освоєння надбання німецької класичної філософії, зокрема розробкою шляхів розвитку системи наукового знання та освіти, котрі було започатковано Кантом і його послідовниками, а також удосконаленням порівняльно-історичного та логічного методів досліджень вчень Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, їх критиків, прихильників та послідовників. В рамках цього засідання присутні заслухали доповідь, котру було присвячено осмисленню проблеми

¹ Детальніше див.: Абашник В.А. Разум и вера во время “спора об атеизме”: Й.Г. Фихте и Й.Б. Шад / Abaschnik, Wladimir, Vernunft und Glauben im Atheismusstreit: J.G. Fichte und J.B. Schad // Das Verhaeltnis von Glauben und Wissen in der klassischen deutschen Philosophie. Konferenzmaterialien (8.-9.06.2006, St. Petersburg) / Материали научной конференции “Проблема веры и знания в немецкой классической философии (8-9 июня 2006 года, Санкт-Петербург). – Санкт-Петербург, 2006. – С. 5–10.

співвідношення віри та знання, її актуальності щодо пошуку шляхів виходу із сучасної кризової ситуації у сфері філософсько-релігійного та науково-філософського досвіду. Ця доповідь викликала широку дискусію та великий інтерес у присутніх науковців.

9-го червня 2006 року відбулося друге пленарне засідання цього міжнародного форуму. В його рамках спочатку виступив професор Мюнхенського університету, доктор філософії *Гюнтер Цьоллер* з доповіддю “Віра замість знання – знання із віри”, в якій було розкрито проблему взаємовідносин віри та знання у пізньому “науковченні” Фіхте та ставлення останнього до відповідних концепцій Якобі та Канта. Наступна доповідь професора, доктора філософських наук *Тетяни Анатоліївни Акіндінової* (Санкт-Петербург) була присвячена темі “Знання та віра у дзеркалі естетичної рефлексії: Кант та Гьоте”, в рамках якої основний акцент було зроблено на ролі мистецтва у взаємовідносинах віри та знання. Професор Йєнського університету, доктор філософії *Біргіт Зандкаулен* говорила про “Концепцію віри Якобі: між філософією та релігією”. Доповідачка зокрема виступила з критикою останніх інтерпретацій філософії Якобі у Німеччині, наприклад, у “Підручнику німецького ідеалізму” (2005 р.), котрий вийшов під редакцією відомого бременського професора Г.Й. Зандкюлера.

Виступ професора Санкт-Петербурзького Державного Педагогічного університету ім. О.І. Герцена *Андрія Муравйова* було присвячено темі “Гегель про знання та віру як необхідні моменти становлення наукового пізнання”. Мету цієї цікавої доповіді автор визначив так: “Показати на прикладі Гегеля єдину природу віри та знання”. Доктор філософії, професор Паризького університету (Франція) *Моніка Кастільйо* (*Monika Castillo*) присвятила свій виступ темі “Розум та почуття у ранніх теологічних роботах Гегеля (1793-1796 pp.)”, рамки якої професор Вальтер Йешке запропонував обмежити 1793/4 роками, оскільки вже у 1795 році Гегель суттєво змінив акценти своєї позиції у напрямку заочної дискусії з Кантом. Відома російсько-американська дослідниця філософії Гегеля, доктор філософії, професор *Марина Бикова* (США) говорила на тему “Кант та Гегель: дві відповіді на проблему відношення віри та знання”, в рамках якої показала суттєві відмінності позицій двох корифеїв німецької класичної філософії. Друге пленарне засідання завершив цікавий виступ професора Санкт-Петербурзького університету телекомунікацій ім. М.А. Бонч-Бруєвича, доктора філософських наук *Сергія Чернова* на тему “Віра, знання, свобода”.

На завершення слід сказати, що ця Міжнародна конференція відбулася завдяки фінансовій підтримці Російського Гуманітарного Наукового Фонду, Комітету зовнішніх зв'язків Уряду Санкт-Петербургу та Санкт-Петербурзького Наукового Центру Російської Академії Наук. Також потрібно виділити секретаря Оргкомітету цієї конференції, відомого російського гегелезнавця *Володимира Віталійовича Макарова*, завдяки ініціативі та енергійності якого цей форум зібрав велику кількість відомих фахівців і дослідників німецької класичної філософії та який організував чудову культурну програму для учасників цього міжнародного форуму у північній російській столиці.

До початку цієї міжнародної конференції організатори випустили збірник доповідей і тез російською та німецькою мовами під назвою: *Das Verhaeltnis von Glauben und Wissen in der klassischen deutschen Philosophie. Konferenzmaterialien (8.-9.06.2006, St. Petersburg) / Матеріали научної конференції "Проблема веры и знания в немецкой классической философии (8-9 июня 2006 года)* (Санкт-Петербург, 2006).

Збірник наукових статей

Наукові записки

**Харківського економіко-правового університету
№ 1 (4), жовтень 2006 р.**

Відповідальний за випуск *к.ю.н., доцент В.П. Корж*
Комп'ютерна верстка *А.О. Черножукова*

Підписано до друку 05.10.2006. Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Друк офсет. Умовн. друк. арк. 7,6. Обл.-вид. арк. 7,7.

Наклад 150 прим. Замовл. № 15/2006.

Надруковано у ТОВ «Прометей-Прес»

61080, м. Харків, пр-т Гагаріна, 187

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1529 від 16.10.2003 р.